

Bitlis Eren Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2024 – Cilt: 13 – Sayı: 1

#ÖzgürFilistin

#فلسطين حرة

#FreePalestine

Bitlis Eren University

Social Science Journal

Year: 2024 – Volume: 13 – Number: 1

Yazışma Adresi:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis / TÜRKİYE

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Yıl: 2024 - Cilt: 13 - Sayı: 1

Bitlis Eren University Social Science Journal
Year: 2024 - Volume: 13 - Number: 1

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis-TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

Mail: lens@beu.edu.tr

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Yayın Tarihi / Published Date	:	30 Haziran 2024 / 30 June 2024
Yayın Sezonu / Season	:	Haziran 2024 / June 2024
Cilt / Volume	:	13
Sayı / Number	:	1
İlk Yayın Tarihi / First Publication Date	:	2012
Yayın Türü / Publication Type	:	Yılda iki kez yayınlanan hakemli, uluslararası, akademik elektronik dergidir. / A peer-reviewed, electronic academic journal published twice a year.
Yayın Yeri / Place	:	Bitlis
Yayın Dili / Publication Language	:	Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. / The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published.
Adres / Address	:	Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis - TÜRKİYE
e-posta / mail	:	lens@beu.edu.tr
Web / URL	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos
Tel / Phone	:	0 (434) 222 0072
Fax	:	0 (434) 222 0101
Dergi Sekreteri / Journal Secretary	:	Nihat ÇORAK

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 1

KİŞİLER VE KURULLAR / AUTHORITIES AND BOARDS

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ (Rektör, Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

BAŞ EDITÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

EDİTÖR(LER) / EDITOR(S)

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Kıvanç DEMİRCİ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

DİL EDITÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)-(İngilizce / English)

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)-(Arapça / Arabic)

ALAN EDITÖRLERİ / SECTION EDITORS

Doç. Dr. Adnan ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE), Coğrafya / Geography

Doç. Dr. Bülent GENÇ (Mardin Artuklu Üniversitesi-TÜRKİYE), Arkeoloji / Archeology

Doç. Dr. Celal İNCE (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Sosyoloji / Sociology

Doç. Dr. Emrah DOĞAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İletişim Bilimleri / Communication Sciences

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Tarih / History

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE), Arapça / Arabic

Doç. Dr. Ramazan TARİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İlahiyat / Theology

Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Kamu Yönetimi ve Siyaset

Bilimi / Political Science and Public Administration

Dr. Öğr. Üyesi İrem KAPTANGİL ÇALIŞIR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İşletme / Business

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık VANGÖLÜ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), PDR, Psikoloji, Eğitim Bilimleri / Psychological Counseling and Guidance, Psychological, Educational Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Türk Dili ve Edebiyatı /
Turkish Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Güzel Sanatlar / Fine Arts

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İngilizce / English

Dr. Öğr. Üyesi Sevinç ÖZTÜRK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Uluslararası İlişkiler /
International Relations

Doç. Dr. Yunus Emre KARASU (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Sanat Tarihi / Art History

Dr. Öğr. Üyesi Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İktisat / Economics

EDİTÖR (YAYIN) KURULU ÜYELERİ / EDITORIAL BOARD MEMBERS

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi-TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bülent AKOT (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-TÜRKİYE)

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 1

Prof. Dr. Esra KARABACAK	(Yakın Doğu Üniversitesi-KKTC)
Prof. Dr. Funda MASDAR	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Géza DÁVID	(Lorând Eötvöz University-MACARİSTAN)
Prof. Dr. Hava SELÇUK	(Erciyes Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. İftikhar MALIK	(Bath Spa University- İNGİLTERE)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TOPLU	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Selma BAŞ	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR	(Ankara Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Canser KARDAŞ	(Muş Alparslan Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Davut OKÇU	(Batman Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Deniz AŞKIN	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Fatih GENCER	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. İbrahim ARAP	(Dokuz Eylül Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehibe ŞAHBAZ	(Çukurova Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Metin IŞIK	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yusuf ÇINAR	(Batman Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Adem ARSLAN	(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi- TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GÖRDEĞİR	(Batman Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Anna Irena SZYMAŃSKA	(Krakow University of Economics-POLONYA)
Dr. Dragana AMEDOSKI	(The Institute of History Belgrade-SIRBİSTAN)
Dr. Monika PLAZIAK	(Pedagogical University of Krakow-POLONYA)
Dr. Nistor STELIAN	(University of Oradea-ROMANYA)
Dr. Vasile GRAMA	(University of Oradea-ROMANYA)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV	(Ortadoğu Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ	(29 Mayıs Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	(İnönü Üniversitesi-TÜRKİYE)

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 1

Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	(İstanbul Bilgi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Birol AKGÜN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çağlar KEYDER	(Boğaziçi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU	(Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA	(Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK	(Ankara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İftikhar MALIK	(Bath Spa University- İNGİLTERE)
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ	(Sakarya Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	(Anadolu Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU	(Çukurova Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI	(Bilkent Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	(Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mesut ŞEN	(Marmara Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK	(Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	(İzmir Demokrasi Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Müzeyyen Aytül KASAPOĞLU	(Başkent Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ	(Maltepe Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Suat GEZGİN	(İstanbul Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vecdi BİLGİN	(Uludağ Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)

MİZANPAJ EDITÖRÜ / LAYOUT EDITOR

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

REDAKSİYON / REDACTION

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Nihat ÇORAK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 1

Amaç ve Kapsam

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası akademik hakemli bir dergidir. Dergimizde, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Tarih, Edebiyat, İlahiyat, Güzel Sanatlar ve diğer sosyal bilimler alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisini, kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilimsellik ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerin telif hakkı Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Yayımlanmayan yazılar başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır. Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır. Dergimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Aim and Scope

Bitlis Eren University Social Science Journal is an international academic refereed journal published semi-annually (June and December) to publish qualified studies prepared with a strong scientific approach. In journal, original research-analysis articles, translations, essays, book reviews, congress-symposium news, which are in the fields of Economics, Business Administration, Political Science, History, Literature, Theology, Fine Arts and other social sciences, are published. All responsibility for language, scientific and legal aspects of the articles published in the of Bitlis Eren University Social Science Journal belongs to the authors. The copyright of the published articles belongs to the Bitlis Eren University Social Science Journal. Published articles cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of Bitlis Eren University Social Science Journal. The Editorial Board may decide whether to publish the articles submitted to the journal. Even if the publication decision is made, the articles that are determined to be published elsewhere are removed from the publication list. The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published. The Turkish Language Institution Spelling Guide is taken as a basis for the writing of Turkish articles. All articles published in our journal are open access and freely available online. All articles published in our journal are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır.

Bitlis Eren University Social Science Journal Indexed and Abstracted In.

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 1

Editörden

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin değerli okuyucuları, değerli meslektaşlarım;

Dergimizin, 2024 yılına ait 13. cildin 1. sayısını zengin bir içerikle sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayıda Türk Siyasal Hayatı ve Sanat Sosyolojisi, Kentsel Arkeoloji, Arkeoloji Bilimi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ve Siyasi Düşünce Tarihi gibi farklı konularda hazırlanmış bilime ve literatüre önemli katkı sağlayacağına inandığımız beş araştırma makalesini araştırmacı ve okuyucularla buluşturuyoruz. Dergide yayımlanan makaleler, alanlarına göre tasnif edilmiştir. Aynı alandaki makaleler ise gönderim ve yayına kabul tarihine göre sıralanmıştır.

Filistin, kalplerimizde acı bir iz bıraktı ve bırakmaya da devam etmektedir. Her patlama, her çocuk sesi, yıkımın ve hüznün vahşi bir hatırası olarak kalacaktır. İsrail'in saldırıları altında yitirilen masum canlar, insanlığın zalimler eliyle ne denli trajediler yaşayabildiğinin göstergesi olarak tarihteki yerini alacaktır.

Çocuklar, anneler, babalar, kardeşler... Her birinin yarım kalmış hayalleri, sevdiklerine bıraktıkları derin bir boşluk ve dünyanın kaybettiği büyük bir parça insanlık....

Dünya, bu acıyı unutmadan, bu kayıpları yüreğinde taşıyarak barış için çaba göstermeli, barışın sesini yükseltmelidir...

Bu duygularla dergimizin bu sayısının kapağında, Filistin Bayrağı üzerinde Türkçe, Arapça ve İngilizce yazılmış "Özgür Filistin" sloganıyla, Filistin halkının yaşadığı acıları hatırlatmaya ve bu konuda bir farkındalık oluşturmaya çalıştık.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi editör kuruluna, alan editörlerine, çalışmalarını bizlerle paylaşan yazarlara, büyük bir titizlikle makaleleri değerlendiren hakemlere ve dergimizi takip eden tüm araştırmacı ve okurlara teşekkür ederiz.

Sonraki sayılarımızda buluşmak temennisiyle keyifli okumalar dileriz.

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Baş Editör

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 1

Editorial

Dear readers of Bitlis Eren University Social Science Journal and dear colleagues;

We are happy to present the 1st issue of the 13th volume of the magazine for the year 2024 with a rich content. In this issue, we bring together five research articles prepared in different subjects such as Turkish Political Life and Art Sociology, Urban Archaeology, Archaeological Science, Guidance and Psychological Counselling and History of Political Thought. which we believe will contribute significantly to the science and literature, with researchers and readers. The articles published in the journal are classified according to their fields. The articles in the same field are listed according to the date of submission and acceptance for publication.

Palestine has left and continues to leave a painful mark on our hearts. Every explosion, every child's voice will remain as a brutal memory of destruction and sadness. The innocent lives lost under Israeli attacks will take their place in history as an indicator of how much tragedy humanity can experience at the hands of oppressors.

Children, mothers, fathers, brothers and sisters... The unfinished dreams of each of them, the deep emptiness they left to their loved ones and a big piece of humanity that the world has lost....

The world should endeavour for peace and raise the voice of peace without forgetting this pain, carrying these losses in its heart...

With these feelings, on the cover of this issue of our magazine, we tried to remind the suffering of the Palestinian people and to raise awareness on this issue with the slogan "Free Palestine" written in Turkish, Arabic and English on the Palestinian flag.

We would like to thank the editorial board of Bitlis Eren University Social Science Journal, the field editors, the authors who shared their work with us, the referees who evaluated the articles with great care, and all the researchers and readers who followed our journal.

We wish you a pleasant reading and hope to meet you in our next issues.

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Editor in Chief

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 1

Araştırma Makaleleri / Research Articles

İçindekiler / Contents

Sayfa

Ahmet Can KARHAN

Sanat-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Politik Tiyatro: Ortaoyuncular Oyunlarının İncelenmesi 1-14

Political Theatre in Turkey within the Context of Art-Politics Relationship: An Analysis of the Plays of the Ortaoyuncular

Hasan GÜRER

Yukarı Fırat Havzası’nda İlk Tunç Çağı’ndan Demir Çağı’na Kentleşme Süreci 15-33

Urbanization Process in the Upper Euphrates Basin from the Early Bronze Age to the Iron Age

Bahattin İPEK, Mehmet ŞAN & Mekiye EKSİK

Geç Neolitik Dönem Halaf Kültürü’nde Sanat ve Sembolizm
34-52

Art and Symbolism in the Halaf Culture in the Late Neolithic Period

Ali Rıza YAVRUTÜRK

Devlet Parasız Yurtlarında Kalan Ortaöğretim Öğrencilerinin Yurt Yaşantılarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi 53-71

An Analysis on the Views of Secondary School Students Staying in Free State Dormitories about Dormitory Life

Kazım KANDEMİR

Muhafazakârlık Versus Modernlik: Ak Parti'nin Siyasi Kimliğinde Muhafazakârlığın Yansımaları 72-86

Conservatism Versus Modernity: Reflections of Conservatism in the Political Identity of the Ak Party

Sanat-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Politik Tiyatro: Ortaoyuncular Oyunlarının İncelenmesi*

Political Theatre in Turkey within the Context of Art-Politics Relationship: An Analysis of the Plays of the Ortaoyuncular

Ahmet Can KARHAN¹

Öz

Sanat ve siyaset tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de birbirini birçok yönden etkilemiştir. İstibdat dönemi, Cumhuriyetin ilk yılları ve darbe dönemleri gibi zamanlarda siyasetin sanat üzerinde belirleyiciliği olurken, 1960-1970’li yıllarda ve Turgut Özal döneminin başlamasıyla sanatın belirleyici olma özelliği daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemlerde sanatın temel konusu güncel politik olaylar olurken, birçok muhalif tiyatro grubu iktidarların politikalarına yönelik eleştirilerini tiyatro sahnesinden yansıtmıştır. Ferhan Şensoy tarafından kurulan Ortaoyuncular tiyatro ekibi, 1980’li yıllarla birlikte Türkiye’nin yaşadığı neoliberal dönüşümlerin etkilerini birçok açıdan eleştirel bir üslupla dile getirmiştir. Bu çalışma, dönüşüm döneminin bir eleştirisi olarak sahnelenen “İstanbul’u Satıyorum” ve “Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı” oyunlarını içerik analizi yöntemiyle incelemektedir. Çalışma, her iki oyunun politik tiyatronun ve epik tiyatronun birçok özelliğini taşımakta olduğunu ve tiyatro metinlerinin yazarının dönemin siyasi isimlerini ve olaylarını birer komedi unsuru haline getirerek eleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro ve Siyaset İlişkisi, Ortaoyuncular, Politik Tiyatro, Ferhan Şensoy Tiyatrosu.

Abstract

Art and politics have influenced each other in many ways in Turkey as in the rest of the world. While politics had a determining role on art in times such as the despotism period, the first years of the Republic and the coup periods, the determining feature of art began to become more evident in the 1960s-1970s and with the beginning of the Turgut Özal period. While the main subject of art during these periods was current political events, many opposition theater groups reflected their criticism of the policies of the governments to the public from the theater stage. Ortaoyuncular, founded by Ferhan Şensoy, critically addressed the effects of the Neoliberal transformations experienced by Turkey in the 1980s from various perspectives. This study examines the plays “İstanbul’u Satıyorum” and “Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı”, which were staged as a criticism of this transformation process, by content analysis method. This study reveals that both plays encompass various characteristics of political theater and epic theater. It demonstrates that the playwright of the texts criticizes the political figures and events of their era by transforming them into comedic elements.

Keywords: Theater and Politics Relationship, Ortaoyuncular, Political Theatre, Ferhan Şensoy’s Theatre.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur, Türkiye, e-posta: karhan.ahmetcan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4102-790X, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 29.01.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 14.06.2024.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.06.2024.

Atıf-Citation (APA 7 Style): Karhan, A. C. (2024). Sanat-siyaset ilişkisi bağlamında Türkiye’de politik tiyatro: Ortaoyuncular oyunlarının incelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 1-14.

Giriş

Bir Heykelden müziğe, resimden tiyatroya kadar tüm sanat eserleri içinden çıktığı toplumun özelliklerini içinde barındırmaktadır. Sanat eserleri, bu özelliklerinden dolayı siyaset ile doğrudan bir bağlantı içerisindedir.

Sanat ve siyaset arasındaki ilişkinin oldukça etkin bir şekilde görülebildiği sanat alanlarının başında tiyatro gelmektedir. Tiyatro, kimi zaman iktidarlar tarafından kontrol altında ve egemen düşüncenin isteğine göre şekillenmekte, kimi zamanlarda da egemen düşünceye muhalif bir noktada ve onu dönüştürmeye yönelik bir rol üstlenmektedir.

Sanat ve siyaset ilişkisinin birbirini etkileme noktasında birçok örneğe Türkiye'deki tiyatro eserlerinde de sıkça rastlanılmaktadır. Osmanlı döneminde sahneye konulan orta oyunlarında ilk örneklerini göstermeye başlayan politik taşlamalar, Cumhuriyet döneminde Piscator ve Brecht tarafından ortaya konan politik tiyatro ve epik tiyatro düşüncelerinin Türk tiyatrosunda daha etkin hale gelmeye başlamasıyla daha üst bir seviyeye yükselmiştir.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda Turgut Özal önderliğinde izlediği neoliberal politikalarla birlikte toplumda ekonomik, sosyal ve diğer birçok alanda büyük bir dönüşüm dalgası yaşanmaya başlamıştır. Bu dönüşümlerin bir sonucu olarak değişen ekonomik sistem toplumun kimi kesimleri üzerinde olumsuz etkiler göstermiştir. Bunun yanında izlenen politikalarla birlikte başlayan küreselleşme dalgasının etkisinin hissedildiği kültürel alanda da meydana gelen farklılıklar toplumun bazı kesimleri tarafından eleştiriyile karşılanmıştır. Bu eleştiriler siyasi arenada, gazetelerde ve haberlerde bulunmasının yanında tarihin birçok dönemindeki gibi bu dönemde de şarkılara, edebi eserlere, sinema ve tiyatro metinlerine de konu olmuştur. Ferhan Şensoy tarafından kurulan Ortaoyuncular tiyatro ekibi de sahnelediği birçok tiyatro oyununda güncel siyasi taşlamalara ve eleştirilere yer vermiştir. Özal dönemini kapsayan tiyatro metinlerinde ise başta Turgut Özal olmak üzere dönemin neredeyse birçok siyasi aktörünün komik unsurlarla hicvedildiği görülmektedir. Bu çalışmada genel kapsamıyla Özal döneminde sahnelenen ve toplumun ekonomik, sosyal alanlarda geçirmekte olduğu değişimi tiyatro metinlerine yansıtan Ortaoyuncular ekibinin İstanbul'u Satıyorum ve Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyunları çevresinde Özal dönemi politikaları incelenmektedir.

Ferhan Şensoy tarafından kurulan Ortaoyuncular tiyatro grubunun kuruluşunun incelenmesinin yanında, 1988 yılında sahnelenen İstanbul'u Satıyorum ve 1991 yılında sahnelenen Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyunları, yaşanan politik olaylar tiyatro metnini nasıl etkilemiştir? Sanatın dönemsel olarak yaşanan politik olaylara bakış açısı ne olmuştur? Bu sorular ışığında yapılan çalışmada içerik analizi yöntemlerinden olan "örtük içerik" kodlama metodu kullanılmıştır. Analize konu olan içerikler ise, İstanbul'u Satıyorum oyunun Ortaoyuncular ekibi tarafından paylaşılan video içeriği, Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyununun Ortaoyuncular tarafından paylaşılan video içeriği ve 1991 yılında basılan tiyatro metni kitabıdır.

Bu çalışma, sanat eserlerinin yazıldığı dönemde meydana gelen olayların sanat metinlerini nasıl etkilediğini ve siyasi içerikli tiyatro oyunlarının dönemin siyasi gelişmelere dair bakış açılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu ortaya koymak için sahnelenen oyun videoları ve yayımlanan tiyatro metinleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Diğer yandan dönemin siyasi olaylarına dair bilgiler için de arşiv çalışması yapılmıştır. Çalışma, Ortaoyuncular ekibi tarafından paylaşımına sunulan video içerikleri ve bir tiyatro metniyle sınırlandırılmıştır.

Politik Tiyatro ve Epik Tiyatro

Sanat ve siyaset arasındaki ilişki sanatın siyasi konuları kendisine ana tema olarak belirlediği durumlarda ön plana çıkmaktadır. Bu noktada tiyatrodaki siyasi konuları ele alarak belirli mesajlar vermeyi savunan politik tiyatro ve epik tiyatro sanat ile siyasetin iç içe geçtiği bir tiyatro düşüncesi olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesi, yaşanan iktisadi krizlerin emekçi kitleler üzerindeki yıkıcı etkisi, yayılan Marksist fikirlerle birlikte 1918-1919 yıllarında yaşanan komünist devrim denemesinin başarısızlığına uğratılması gibi olaylar Alman halkının dikkatini siyasal alandaki sorunlara yöneltmesine sebep olmuştur. Dönemin tiyatro anlayışı da bu gelişmelerden etkilenerek, siyasal olayların konu edildiği propagandist yaklaşımlı bir düşünceyi kabul etmeye başlamıştır (Şener, 2006: 255-257).

Politik tiyatro düşüncesi de bu zamanlarda Erwin Piscator tarafından ortaya konan düşüncelerden oluşmaktadır. Bu düşünceye göre tiyatronun ana konusu politika olmakla birlikte, sadece politik konular işlenmemektedir. Bunun yanında sahnelenen tiyatro eserini izleyen kişilerde de siyasal bir bilinç oluşturma düşüncesi hakimdir. (Çalışlar, 1980: 251). Sanatın yalnızca sınıf mücadelesinin bir parçası olarak kullanıldığında anlamlı olduğunu söyleyen Piscator da yazmış olduğu *Politik Tiyatro* isimli eserinde siyasal bilinç oluşturma konusunda sanatın propagandist bir araç olma niteliğini ortaya koymaktadır:

"Ben de sanatın ne ölçüde amaca hizmet eden araç olabileceği üzerinde net bir görüşe ulaşmıştım. Politik bir araç. Propagandaya yönelik bir araç. Eğitici bir araç." (Piscator, 2010: 20).

Politik tiyatro düşüncesine dair zaman içinde yapılan tanımlar ve politik tiyatroya dair uygulamalar değişiklik gösterse de tiyatronun amacını ve anlayışını ortaya koyan ilkeler kendini muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu ilkeleri yedi başlık altında incelemeye alan Sevda Şener'e göre ilk ilke tiyatronun araçsallığıdır. Buna göre tiyatro hayatın içinde mevcut olan problemlere karşı kayıtsız kalmamalıdır. Çünkü tiyatro seyircilerinin çevresine farklı bir açıyla bakmasını amaçlamaktadır. Aynı zamanda tiyatro, seyirciyi o zamana kadar içinde tutan toplumsal değerlerden ve kabullerden kurtarmak durumundadır. İkinci ilke tiyatronun konusuna dairdir. Piscator'un tiyatro düşüncesinde bir tiyatro eseri güncel olayları konu almalıdır. Çünkü siyasal olan tiyatro toplumsal gerçekleri de göstermelidir. Seyircinin hakim olduğu, hatta yaşadığı olaylar tiyatro oyununun konusu olmalıdır. Böylelikle seyirci sahnelenen oyunla birlikte bir taklidi değil, gerçeğin kendisini görmektedir. Bunun için tiyatronun geleneksel ölçütlerinin, tavırlarının ve kabullerinin kaldırılması gerekmektedir. Üçüncü ilke ise Piscator tarafından ortaya atılan bir kavram olan *belgesel tiyatro* kavramıdır. Bu düşünceyle birlikte film parçaları, istatistikler, fotoğraflar gibi belgeler aracılığıyla seyirci ikna edilmeye çalışılmış ve tiyatro sahnesi doğrudan gerçeklerin ifade edildiği bir alan haline gelmiştir (Şener, 2006: 257-258). Siyasi belgelerle sahnelenen ilk oyunun *Her Şeye Karşın* olduğunu savunan Piscator, Spartaküs isyanı ve Rus devrimi arasında kalan dönemde yaşanan toplumsal devrimleri sahnelediği oyununda projeksiyon aracılığıyla film parçalarını kullanmıştır (Piscator, 2010: 65-68).

Politik tiyatro düşüncesinde yalınlık önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tiyatroya alışık olmayan topluluklara yönelmesi gereken tiyatronun kolay anlaşılır biçimde olması önemli bir unsurdur. Emekçi kitlelere ulaşmak için epik yöntemin kullanılmasının yanında, iletilmek istenen mesaj için komik ve abartılı unsurlardan da yararlanılmaktadır. Görüntüsel iletişim ilkesiyle birlikte amaçlanan seyircinin ilgisini çekmekten farklı olarak seyirci ilgisinin dağılmasının önüne geçmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal tiyatro sokağı anlattığı için sokağın sahneye gelebilmesi adına sahne mekanizmasında teknolojik gelişmeler de önemli bir yer tutmaktadır. Son olarak bütüncül tiyatro

kavramıyla da sahnenin tüm teknik olanaklarının ve iletişim araçlarının seyirciye iletilmek istenen mesajı ulaştırabilmek için kullanılmasını savunulmaktadır (Şener, 2006: 259-264).

Piscator'un ardından politik tiyatro kavramını geliştirerek epik tiyatro kavramının günümüze dek ulaşmasını sağlayan isim Bertolt Brecht olmuştur. Brecht, burjuva tiyatrosunda hakim düşünce olan Aristotelesçi tiyatro düşüncesine ve dramatik tiyatroya karşı çıkarak diyalektik maddeci düşüncenin tiyatrosu olarak epik tiyatro düşüncesini ortaya koymuştur (Çalışlar, 1980: 106). Brecht, her ne kadar Piscator'dan etkilenmiş olsa da kimi noktalarda ondan ayrılmaktadır. Örneğin Piscator'un tiyatro anlayışında sahnelenen oyunun tiyatro seyircisi üstünde heyecanlandırma işlevinin yanında belli düşünceleri kabul ettirme görevi de vardır. Ancak Brecht tiyatrosu bu kabul ettirmenin tam aksine belirli bir durumu sahnede gösteren ve seyircide buna yönelik bir sorgulama isteği uyandıran bir tiyatro anlayışını savunmaktadır (Arıcı, 2006: 89).

Brecht tiyatrosu seyircinin oyundaki kişiyle veya olayla bütünleşmesini değil sahnede meydana gelen olaya nesnel bir bakış açısı kazanmasını istemektedir. Tiyatroda önemli olan nokta seyirciye karar vermeyi öğretmektir. Karar vermeyi öğretme de *yabancılaştırma* aracılığıyla yapılmaktadır (Fuat, 2010: 207). Bir oyuncunun sahnede oynadığı karakteri herhangi bir yerde görülmeyecek bir kişi kılığına büründürerek yabancılaştırma efektini gerçekleştireceğini (Brecht, 1997: 182) savunan Brecht, yabancılaştırma kavramını Çin tiyatrosu örnekleri üzerinden incelemiştir. Ona göre Çin tiyatrosunda oyuncular öncelikle seyircinin varlığından haberdar bir şekilde oynamaktadır. Böylelikle seyirci Avrupa tiyatrolarında olduğu gibi oyunu gizlenmiş bir şekilde izlemeyen bir konuma gelmektedir. Bir diğer yol olarak ise oyuncunun kendisini seyretmesi kavramı karşımıza çıkmaktadır. Buna göre oyuncu sahnede performansını gösterirken bir yandan seyirciden de onay almak üzere belli belirsiz bir şekilde seyirciye de bakmaktadır (Brecht, 1997: 17).

Epik tiyatro anlayışında müzik önemli bir yer tutmaktadır. Müziğin tiyatroya girmesi Brecht için geçmişle bağların koparılması anlamına gelmektedir (Brecht, 1997: 131). Brecht, epik tiyatro müziğini dramatik dönem müziğiyle karşılaştırırken epik müzik hakkında şu maddelere ulaşmaktadır:

- Müzik, seyirciyle oyun arasına girmektedir.
- Metni yorumlamaktadır.
- Metni varsayarken ona karşı da bir tavır almaktadır.
- Davranışı anlatmaktadır. (Brecht, 1997: 45)

Bir oyunda bir kişinin başka birine karşı takınacağı tavrı ifade eden *gestus* kavramı Brecht tiyatrosunda önemlidir. Tüm *gestus*ların toplumsal bir anlam taşımadığını ifade eden Brecht, kaygan zemin örneğini vermektedir:

"Kaygan bir zemin üzerinde kaymamak için uğraşp didinme de toplumsal gestus değerini içerebilir; yeter ki, bir kimsenin böyle bir kayma sonucu başkalarının gözünde saygınlığını yitirebileceği söz konusu olabilsin." (Brecht, 1997: 142)

Politik tiyatro anlayışı, dünyanın birçok ülkesinde tiyatro sanatını etkilediği gibi Türkiye'de de büyük bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye'de politik tiyatro belirli bir görüşü savunmaktan ve tarafgir olmaktan uzak yapısıyla 19. Yüzyılda orta oyuncularının yaptığı sosyal ve politik taşlamalar aracılığıyla ilk örneklerini vermeye başlamıştır (Özmen, 2015: 416). Bu dönem oyunlarında devlet görevlileri, devlet işleri hatta dönemin hükümdarları bile bu eleştirilerin odak noktası olmuştur (San, 1972: 141). Tanzimat döneminde Namık Kemal tarafından yazılan *Vatan yahut Silistre* oyununun ardından 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte politik tiyatro bir hızlanma dönemine girmiştir. Dönemin oyunlarında

İstibdat döneminin baskıcı yapısı eleştirilerek getirilen meşruti yönetimin özgürlüklerinden bahsedilmiştir (Özmen, 2015: 417-418).

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmaya başlanan devrimlerin halka kabul ettirilmesi noktasında bu değişim dalgasının başat güçlerinden biri tiyatro olmuştur. Bu dönemde yazılan oyunlar farklı noktalardan inceleme altına alınmıştır. Bu noktalardan ilki milliyetçi vurgunun ağır bastığı oyunlardır. Bu anlayışta Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen kahramanlıklar ve devrim hareketleri yüceltilmiştir. Güven duygusu aşılacak ve halkı eğitmek amaçlı yazılan oyunların birçoğu Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'e adanmıştır. Bir diğer oyun türü ise Osmanlı dönemini eleştiren oyun anlayışıdır. Bu anlayışla birlikte Cumhuriyet değerlerine ve bilime karşı her düşüncenin yanında Osmanlı'nın yönetsel yapı ve kurumları da eleştiriye tabi olmuştur. Üçüncü anlayış ise toplum değerlerinde yaşanan değişimi ortaya çıkaran oyunlar olmuştur. Bu oyunlarda batılılaşmanın yanlış anlaşılmasının bir sonucu olarak toplumsal sorunlar ele alınmıştır. (Şener, 1993: 107-110). Erken Cumhuriyet döneminin tiyatro düşüncesinde Halkevleri önemli bir yer tutmaktadır. 1931 yılında kurulan Halkevleri, dil, tarih, edebiyat; sanat, tiyatro; spor, sosyal yardım; halk dershaneleri ve kurslar, kitap ve yayın; köycülük, müze ve sergi gibi 9 koldan oluşmaktadır (Yeşilkaya, 2002: 113). Halkevleri bünyesinde sahnelenen tiyatro oyunları Kemalizm düşüncesini ve o dönemde yapılan devrimleri yayma çabası birçok oyunda görülmektedir. Örneğin Aka Gündüz tarafından yazılan *Mavi Yıldırım* oyunu Kemalist düşüncenin kabullerini iletmeye çalışan bir oyun olarak yazılırken, Yusuf Sururi Eruluç tarafından yazılan *Bir Gönül Masalı* oyunu ise Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arasındaki farkları, Cumhuriyet döneminin halkın yaşantısına etkisini yansıtan bir oyun olarak yazılmıştır (Karadağ, 1989: 81-85).

Tek parti döneminden farklı olarak sanat, Demokrat Parti dönemiyle birlikte muhalif bir kimliğe de sahip olmuştur. Bu muhalif etki 1960'lı yıllarda da kendisini hissettirmeyi başarmıştır (Savut, 2022: 554). 1960'lı yıllarla birlikte toplumda yaşanan dönüşümler ve sol fikirlerin yaygınlaşmasıyla birlikte tiyatrodaki da toplumun farklı kesimlerine ulaşma isteği olmuştur. Bunu gerçekleştirebilmek için Brecht'in Epik tiyatro anlayışından yararlanan bir tiyatro anlayışı bu dönemde kendine büyük bir imkan bulmuştur. Bu dönemde yazılan *Ayak Bacak Fabrikası* ve *Asiye Nasıl Kurtulur?* oyunları toplumsal düzeni eleştiren önemli yapıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kocabay, 2004: 108-109).

Her ne kadar 1960'lı yıllarda Türkiye'de kullanılmaya başlansa da *Oppenheimer Olayı* dışında bir oyun ortaya koymayan belgesel tiyatro düşüncesi 12 Mart 1971 muhtırasından sonra gelişim göstermiştir. Özellikle 70'li yılların ilk yarısında yazılan *Alpagut Olayı* oyunu belgesel tiyatronun Türkiye'deki seçkin örneklerinden birini oluşturmuştur (Özmen, 2015: 424-425).

12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte politik oyunlar azalmıştır. 1990'lı yıllarda birkaç politik içerikli oyun yazılsa da 1960-1970 dönemleri kadar etkili eserler olarak yer almamışlardır.

1980 yılında Ferhan Şensoy öncülüğünde kurulan Ortaoyuncular tiyatro ekibi ise politik taşlamaya ve toplumsal eleştirilere dayanan oyunları büyük bir kitlenin beğenisini kazanmayı başarmıştır.

Ortaoyuncular Tiyatrosu ve Oyunlarının İncelenmesi

Ortaoyuncular Tiyatro Ekibinin Tarihi

Ortaoyuncular, 1980 yılında Ferhan Şensoy tarafından kurulmasının ardından günümüzde de oyunlar sahnelemeye devam eden bir tiyatro ekibidir. Şahları da Vururlar isimli oyunla perdelerini açan ekip, 1989 yılına kadar Şan Tiyatrosu ve Küçük Sahne'de çalışmalarını sürdürmüştür. 1989 yılında Ses-1885 sahnesinde oyunlarını sahnelemeye başlayan Ortaoyuncular, günümüzde de burada çalışmaya devam etmektedir. Kurulduğu günden günümüze dek 85 farklı oyunu 15 binden fazla kez sahneleyen

Ortaoyuncular tiyatro grubu, bünyesinden birçok tiyatro oyuncusu yetiştirmiştir (Ortaoyuncular, tarih yok).

İstanbul'u Satıyorum

Ferhan Şensoy tarafından yazılıp, yönetilen İstanbul'u Satıyorum oyunu 1980'lerin İstanbul'unun toplumsal dönüşümüne yönelik eleştiriler getiren önemli bir oyun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oyunun giriş kısmında Ferhan Şensoy tarafından canlandırılan Karagözlük karakterinin İstanbul'un yeni yapılaşma dönemiyle birlikte yok edilmeye başladığını iddia ettiği tarihi güzelliğini ön plana çıkararak eleştirel bir şarkı söylemektedir:

"..... İstanbul'u satıyorum, satıyorum / Tarihiyle birlikte, tarihiyle birlikte / Yeni yeni apartmanlar yapıyorum / Müteahhit defalar, müteahhit ile birlikte." (Şensoy, 1988).

Ardından gelen skeçte sahneye gelen üç kişinin diyalogunda, sahnedeki kişilerin İstanbul'un Taksim Parkı ve Gülhane Parkı gibi yeşil alanlarından; stadyumlar gibi spor alanlarına kadar birçok noktadan rahatsızlıkları dile getirilmiştir. İstanbul'un bunun gibi miras kabul edilebilecek alanlarının yerine gökdelenlerin yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Konuşmanın bir noktasında İstanbul'da olan bir yapının gereksiz olduğu iddiasıyla Londra asfaltına veya Edirne'ye bırakma fikri ortaya atılmaktadır. Hatta Edirne sınırının biraz daha ötesine almak isteyen bir kişi bunu bir pazarlık konusu haline de getirmektedir:

"Verelim Bulgarlara, bir güreşçi, bir de boksör alalım." (Şensoy, 1988).

Bu diyalogda bahsedilen gelişme, Bulgaristan'da bulunan Türk azınlığının uğradığı baskı sonucunda Türkiye'ye iltica eden ve Türkiye adına yarışmaya başlayan halterci Naim Süleymanoğlu'nun (Yüce, 2023: 1139) kamuoyunda büyük yankı uyandıran durumudur. Yapılan taşlama da bu gelişmeye yönelik yapılmaktadır.

Bu sahnenin ardından İstanbul'u yenileme projesiyle sahneye çıkan müteahhit Kartal Bey, bu yenileme için Mimar Sinan'ı davet etmektedir. Ancak Mimar Sinan sahneye geldiğinden beri İstanbul'u bulamadığından, olumsuz anlamda bir dönüşüm yaşadığından bahsetmektedir. Köprüyü İstanbul'un iki yakasına dişlerini geçirmiş bir canavar olarak nitelendiren Mimar Sinan, köprüyü estetik açıdan da kötü bulmaktadır. Ancak Kartal Bey köprünün mimarisini savunarak modern olanın bu olduğunu savunmaktadır. Bu diyalogda taraflar oldukça açıktır. Mimar Sinan kültürel geleneğin yanında estetik duruşu da önemserken, Kartal Bey daha pragmatist bir yapıda köprünün işlevselliğini ön plana çıkarmaktadır. Diğer yandan devam eden diyalogda İstanbul'un bu halde olmasının temel sebebi olarak Turgut Özal gösterilmiştir:

"Mimar Sinan: Koskoca devletin, sermimarı yok mu?"

Kartal Bey: Olayların mimarı Turgut var.

Mimar Sinan: Kendisi mimar mıdır?"

Kartal Bey: Hayır, kendisi memurdur." (Şensoy, 1988).

Bu konuşmanın ardından sahneye gelen Karagözlük, oyunda önemli bir yer tutan Tarakçı Kardeşlerin kimi zaman yasadışı yollara da uzanan işlerini anlatmaktadır. Ardından, Kabataş'ta bir rant projesi gerçekleştirmek isteyen Tarakçı kardeşlerin kendi aralarında konuşmaları gerçekleşmektedir. Projeleri için denizi doldurmak isteyen kardeşlerine karşı çıkan diğer kardeşe yönelik *Çelik Gülersoylaşma!* diyerek tepki göstermektedirler. Burada bahsi geçen Çelik Gülersoy, birçok kültüre ev sahipliği yapmış olan İstanbul'da birçok tarihi eserin restorasyonunda öncülük yapan bir isim olarak karşımıza

çıkılmaktadır (Çuhadar, 2010: 711). Devamında onun kardeşlerine cevabı da *Asıl siz Dalanlaşmayın!* olmaktadır. Burada dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'a ve belediye başkanlığı döneminde denizi doldurmak suretiyle yeni yollar yapmasına bir taşlama yapılmaktadır (Işık, 2019).

Tarakçı kardeşlerin gerçekleştirmek istediği rant projeleri adına herhangi bir zorlukla karşılaşmamak için kardeşlerden birisini bakan yapmaları dönemin siyasi yapısına dair bir eleştiri niteliği taşıırken, yazarın siyasete dair bakışından da önemli örnekler sunmaktadır. Yazarın siyasete dair bakışına bir başka örnek ise Mimar Sinan ve mahalle sakinleri arasında meydana gelen diyalogda görülmektedir. Evlerinin boşaltılmasına karşı çıkan mahalleli direnmek için toplantılar düzenlemektedir. Bu direnişin öncülerinden biri Mimar Sinan'dır. Yine bu toplantılardan bir tanesinde geçen *seçim* kelimesi şu diyaloga sebep olmaktadır:

"Mimar Sinan: Seçim ne?"

Necati: Beş yılda bir başkan halk seçiyor baba.

Mimar Sinan: Halk mı seçiyor?"

Necati: Evet.

Mimar Sinan: Cehil cühela da seçenler arasında mı yani?"

Necati: Gayet tabi, herkesin bir oy hakkı var, tabi sandıkta kendi adını bulursan.

Mimar Sinan: Olur mu yahu! Millet ne anlar, gider en olmayacağını seçer.

Hilmi: E genellikle öyle oluyor zaten." (Şensoy, 1988).

Yazarın siyasete bakışına dair örneklere oyunun devamında ulaşmak mümkündür. Devamında Tarakçı Kardeşler ortaya çıkmaktadır. Görülmektedir ki sadece kardeşlerden biri bakan olmamış, onlarla birlikte çalışan Kartal Bey de milletvekili seçilmiştir. Kartal bey, Tarakçı Kardeşlerin etkisi altında bir vekil olduğu için mecliste birçok konuda çekimser kaldığından bahsederken oldukça zayıf bir görüntü vermektedir. Evlerinin yıkılmasına isyan eden mahallelinin Kartal Bey tarafından sakinleştirilmesini isteyen Tarakçı Kardeşlerin bu isteğinin ardından Kartal Bey mahalleliyi hem geleneksel aile yapısına hem de dine dair söylemler kullanarak ikna eder ve çıkarken Turgut Özal ile bütünleşen iki elin kenetlenerek başın üzerine kaldırıldığı o meşhur selamını vererek sahneden çıkmaktadır. Daha önceden belirtildiği gibi tüm olayların sorumlusu olarak Özal ve yönetimini gösteren yazar, bunu sadece sözlerle değil aynı zamanda jest ve mimikler aracılığıyla da vermeye çalışmıştır.

Yazarın Turgut Özal, Bedrettin Dalan ve bu isimlerin yürüttüğü politikalar üzerinden taşlaması Türk geleneksel atışma geleneğinin kullanıldığı bir sahnenin de temel konusu olmaktadır. Buna göre atışan iki aşıktan biri olan Eyüplü Tayyar Turgut Özal'ın partisi Anavatan Partisi'ni desteklemekteyken, diğer aşık olan Karagümrüklü İbrahim iktidara muhalif bir konumda yer almaktadır:

"Karagümrüklü İbrahim (Kİ):

Benim sözüm Dalan'a

İstanbul'u delene

Şirin canım bedava

Gediğe taş koyana

Eyüplü Tayyar (ET):

Şirin canın istemem

Lafımı esirgemem

Helal olsun bu yollar

O Bedrettin Dalan'a

.....

Kİ:

Ay buluttan geridir

Buralar neden geridir

Bizim sevda tepesi

Artık Arap ilidir

ET:

O lafları atlattık

Balonunu patlattık

Köprüleri çiftledik

İstanbul'u süsledik

Kİ:

Ona öyle demezler

Peynir ekmek yemezler

Haliçte b.k kokuyor

Bu b.ku kim seviyor

ET:

Uymadı ki yan gitti

O laflar boşa gitti

Haliç olacak mavi

Rezil olacak rampi

Kİ:

Bana bak ulan tayyar

Bulunmaz senden hıyar

Sen Dalan'a güvenme

Gün gelir seni oyar" (Şensoy, 1988).

Yukarıda bir bölümü alıntılanan atışmanın birçok yerinde dönemin İstanbul'unun sorunlarının ele alındığı ve yöneticilerinin eleştirildiği görülmektedir. *Bizim sevda tepesi artık Arap ilidir* sözüyle 1984 yılında dönemin Suudi Arabistan veliaht prensi Abdullah Bin Abdülaziz tarafından satın alınmak istenen ancak mütekabiliyet ilkesi sebebiyle izin verilmeyen İstanbul Anadolu Hisarı'nda bulunan Sevda Tepesi'nin

Başbakan Turgut Özal tarafından Bakanlar Kurulu kararıyla satılmasının önünün açılmasının eleştirildiği görülmektedir (Milliyet, 2005).

Bir başka taşlama ise dönemin en büyük tartışmalarından olan Haliç'in temizlenmesi konusunda olmuştur. Eyüplü Tayyar tarafından söylenen *Haliç mavi olacak* sözü Bedrettin Dalan tarafından söylenen *Haliç gözlerim gibi mavi olacak* sözüne yönelik söylenmiş bir sözdür (Hürriyet, 1997). Ancak muhalif olan Karagümrüklü İbrahim, Bedrettin Dalan'ın politikalarının yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Oyunun devamında Tarakçı Kardeşlerin inşaat yapmasında engel olarak karşılına çıkan bir mahalle sakinini öldürdükten sonra Dolmataş Sitesi'nin açılışını gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Açılışın gerçekleştirildiği sırada ise Mimar Sinan, Tarakçı Kardeşleri öldürmektedir. Bunu bir katliam olarak nitelendiren Kartal beye "*Bu İstanbul'un nefsi-i müdafasıdır*" demektedir. Kendisini İstanbul'un sesi olarak nitelendiren Mimar Sinan tarihin korunması gerektiğini seyircilere öğütlemektedir.

Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı

Ferhan Şensoy tarafından yazılıp yönetilen Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyunu ilk kez 1980 yılında sahnelense de 1990 yılında metnin yeniden düzenlenmesiyle son halini almıştır (Şensoy, 1991: 125). Bu çalışma 1990 yılında oynanan oyunu ve 1991 yılında basımı yapılan tiyatro metnini kullanmaktadır.

1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde reklamcılık faaliyetleriyle birlikte ona paralel olarak yükselen tüketim toplumu düşüncesinin yanında arz ile taleplerdeki dengesizlikler ve spekülasyonlar gibi sebepler sonucunda 24 Ekim 1929 Perşembe gününde Amerikan borsası çökmüş, birçok şirket iflas etmiş veya hisse senetleri büyük oranda değer kaybetmiştir. Amerika'da başlayan kriz kısa süre içerisinde yayılarak, dünyanın birçok noktasında ekonominin bozulmasına sebep olmuştur (Alpkaya & Alpkaya, 2004: 103-104).

Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyunu da 1929 Ekonomik bunalımının ortaya çıktığı bir dönemde başlamaktadır. Krizin ortaya çıkışı ve yarattığı etki bir şarkıyla ortaya konmaktadır:

"Bindokuzyüz yirmidokuz yılında / Amerika'da, Amerika'da / Ekim'in son perşembesi / Anlamını yitirdi para / Tahviller uçtu havada / Enflasyon, / Denildi olayın adına! / Kovboy baktı açlığın tadına / Yahudi'nin surati / Döndü perşembe pazarına / Ekim'in son perşembesi / Boşuna indi kalktı kepenkler / Sıfıra sıfır / Elde var ter ... / Her şey öyle pahalı / Öylesine pahalı ki / Alış-veriş gündem dışı / Alıcılar usandı / Satıcılar düşünsün / Alıcılar düşünceli / Satıcılar utansın." (Şensoy, 1991: 9).

Şarkı, düşen alım gücünü ve artan fiyatları anlatmakla birlikte devamında sahnelenen oyunun Amerika'da değil oynanan yılın Türkiye'sinde geçtiğini vurgulamaktadır.

Sonraki sahnede Amerika'da mobilyacılık yapan Michael King Kullen ve yardımcısı Tom Dallyork arasında geçen konuşma şirketin düşük satış oranını gözler önüne sermekteyken kendisini ekonomist olarak nitelendiren Brayner sohbetin seyrini değiştirmektedir. Kullen'in mobilya mağazasının iflas etmek üzere olduğunu söyleyerek içinde sadece gıda maddesinin değil, tencereden kaşığa kadar bir mutfağın ihtiyaç duyacağı birçok ürünün, züccaciyenin kısacası her şeyin satıldığı kocaman bir mağazanın açılması fikrini savunan Brayner, kendi fikrini Kullen'e kabul ettirmeye çalışmaktadır. Tüm ürünlerin parlak ambalajlarda olduğu bu mağazanın bir kafes, müşterinin ise bu kafese giren bir kuş olarak kabul edildiği düşüncede ekonomist Brayner'in müşterilere yönelik sadece tüketim yapmalarına odaklanan yaklaşımı, yazarın kapitalizme ve onun tüketim kültürüne yönelik bakış açısını ortaya koymaktadır:

"Bu kocaman mağazayı, verry big bir kafes gibi düşünün, tüketici ise kafese giren kuş... Kafesin kapısında bir kasa var. Kuşun eline bir sepet verip salıyorsunuz kafesin içine. Her şey pırl pırl ambalajlar içinde raflarda dizili.

Kuş canının istediklerini sepete dolduruyor, geliyor kasaya. Sepetinde ne varsa, tutarı hesaplanıp kendisinden rica ediliyor. Ödeme sonucu kuş salınıyor, siz kafese başka bir kuş salıyorsunuz: elinde sepet, kuşun işi koy sepete!" (Şensoy, 1991: 18).

Kullen ve Dallyork, Brayner'ın konuşmasına itiraz ederek müşteri alışkanlıklarının dönüşmesinin zor olduğunu, bakkalların veresiye satış yapabildiği için avantajlı olduğunu savunurken, ekonomist Brayner bu konuda farklı düşünmektedir. Ona göre, müşteriler sadece ucuzluktan yanadır. Süpermarketler de bu ucuzluk durumunu büyük depoları ve yaptıkları stoklar sayesinde koruyabilmektedirler. Bunun yanında devamlı gelen zamlarla birlikte de kimi zaman bu stokçuluk durumu kar oranını arttırabilmektedir.

Devam eden konuşmalarda açılması planlanan mağaza için *süpermarket* kavramı ön plana çıkmaktadır. Açılması kararlaştırılan süpermarket için Kullen, kendi süpermarketini odak merkezi haline getirmek düşüncesiyle kendisine rakip olarak gördüğü bakkalların önüne geçmek için milletvekillerinden yararlanarak bakkallara karşı bir kampanya başlatmayı, hükümete baskıyla bakkallara vergi yükü getirmeyi, kendi eşinin kuzeni olan sağlık bakanı tarafından ambalaj zorunluluğu gibi etik olmayan ancak kendisini piyasa şartlarında yarışılabilir bir güç haline getirecek bir takım faaliyetlerde bulunmayı düşünmektedir.

Oyunun devamında artık oyunun yazıldığı dönemin Türkiye'sinin anlatısı başlamaktadır. Tüm bakkal sahnelerinden önce ekranda bir yazı belirmektedir. İlk sahnede Dr. İzzet Gür'ün bir sözü ekrana yansımaktadır:

"Tarih, devrilen ve kalan iktidarların çoğunun arkasında kasap, manav ve bakkal dükkanlarını gösterir." (Şensoy, 1991: 26).

Eşi hayatını kaybettikten sonra yaşayabilmek için üzüntüsünü de bir kenara bırakarak dükkanın başına geçen Bakkal Abla'nın serbest piyasa düzeninde bir süpermarket olan A Pazarı'na karşı ayakta kalma mücadelesi anlatılmaktadır. Bakkal Abla birçok konuşmasında müşterilerin alım gücünün düşmesinden yakınmaktadır:

"... Bakkallık mor bir önlük, bakkallık gayet kolay, aritmetik zor olay! Peynirin kilosunun fiyatı belirli, ama kiloyla peynir almak kimin haddi?" (Şensoy, 1991: 26).

Devamında bir parça peynirin hesabını yapmakta zorlandığından bahseden Bakkal Abla'nın birçok sahnesinde bu hesaplayamama durumunun devam ettiği görülmektedir.

Bir sonraki sahnede Cevdet Bey ve eşi Şükran Hanım'ın konuşmaları görülmektedir. Ailenin ihtiyaçlarının mahallenin bakkalı yerine artık daha ucuz kabul edilen A Pazarı süpermarketten temin edilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Bir sonraki sahne yine bakkalda geçmektedir ve sahne öncesinde bu sefer dönemin Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 26 Nisan 1973 ve 29 Nisan 1973 tarihli açıklamalarından oluşan bir yazı ekranda belirmektedir:

"Büyük mağazalar esnafı yok eder, fiyatları artırır.", "Büyük mağazalara değil, bunların sermaye tekeline dönüştürülmesine karşıyız." (Şensoy, 1991: 44)

Bakkal sahnesinin ardından Bakkal Abla karakteri tarafından seslendirilen *Aritmetik Denen Bir Şey Var* şarkısı süpermarketlerin bir ürünü nasıl bu kadar ucuz sattığını anlayamayan ve süpermarketlerle rekabet gücünü giderek kaybeden bir bakkal sahibinin tepkisini gözler önüne sermektedir:

"Aritmetik denen bir şey var"

Bakkal üçten alıyor

Beşe satmak zorunda

Masraf belli, fire belli

Kira belli, kasa belli

Market bakkalın kocamanı

Bakkal üçten alıyor

Dörde satamıyorken

Market kaçtan alıyor ki

Bir buçuktan satıyor

İşin içinde bir iş var besbelli

Aritmetik denen bir şey var

İki kere iki beş edemiyor

Benim bu bakkal beynim

A Pazarı'ynan baş edemiyor." (Şensoy, 1991: 66)

Sahnenin devamında daha önce de Amerika'da geçen ekonomist Brayner ve Kullen arasındaki konuşmanın bir benzeri Türkiye'de ekonomist Nejat ve patron arasında geçmektedir. Ancak Brayner'ın aksine Nejat, bir süpermarket açma fikri yerine batmakta olan bir süpermarketi kurtarmaya yönelik fikirler vermektedir. Örneğin mağazanın girişinde ucuz, gereksiz ve renkli ambalajlı olarak nitelendirilen ürünlerin olmasını savunan Nejat'a göre bunun sebebi henüz mağaza girişinde boş bulunan sepet ve henüz morali bozulmamış olan müşteri olmaktadır. Diğer yandan et reyonunun mağazanın en uzak köşesinde bulunması gerekmektedir. Çünkü et reyonuna ulaşmak için neredeyse tüm mağazayı görmek zorunda olan müşterinin dikkati mağazanın diğer ürünleriyle de çekilebilmektedir. Ekonomist Nejat'ın deyimiyle *"birbirinin satışını dürtükleyen mallar"* bulunmaktayken bunun örneğini makarna reyonunun yanında yoğurt olmasını savunurken vermektedir. Diğer yandan bir süpermarketin en büyük gelir kaynaklarından biri olarak ifade ettiği poşet satışını savunan ekonomist Nejat'a göre mercimeğin normalinden 40 lira daha düşük satılabilmesi poşetten elde edilecek 55 lira 65 kuruşluk kar aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Bakkalda geçen bir üçüncü sahnenin girişindeki yazı ise Cumhuriyet Gazetesi'nin 1929 tarihli bir manşetinden alınmaktadır:

"Bakkallar kooperatifinin resmi küşadı, dün Balıkpazarı'ndaki cemiyet merkezinde birçok zevatin huzuru ile küşat edilmiştir." (Şensoy, 1991: 84)

Sahnenin devamında önceki sahnelerde kapıcı olan İrfan'ın bakkalın yan tarafındaki manavı satın aldığını ve süpermarkete benzer bir bakkal haline getirmek istediği görülmektedir. Ancak rekabet istemediği için Bakkal Abla'nın dükkanını başka bir şeye çevirmesini istemektedir. Bakkal Abla ise, İrfan'ın aldığı dükkânı ondan satın alarak sürekli gelen zamlardan kar etmenin en iyi yolu olarak gördüğü depo fikrini savunmaktadır. İrfan, sadece Bakkal Abla ile konuşmakla kalmamakta, aynı zamanda kasap ile de süpermarket fikrine dair görüşmeler gerçekleştirmektedir.

Bakkalın dördüncü ve son sahnesinde bu sefer Cumhuriyet Gazetesi'nin 1989 yılından bir manşeti görünmektedir:

“Bakkallar zam yorgunu! Etiket değiştirmekten bıktılar.” (Şensoy, 1991: 111)

Bakkallar Federasyonu'nun toplantısından dönen Bakkal Abla, federasyonun kendi içinde bölünmüş yapısından şikayet ederek, seçim tartışmasından dolayı süpermarketlere karşı alınması gereken önlemlere sıra gelmediğini söylemektedir. Hatta federasyonun yönetim kurulunda bulunanların birer markete sahip olduğundan bahsederek artık bakkalların çok uzun süreden beri batmış olduğunu söylemektedir. En sonunda da bakkalın kapatılması ve köye dönüş isteğinden bahsedilmektedir.

Sonuç

Ferhan Şensoy'un yazdığı ve yönettiği İstanbul'u Satıyorum ve Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyunları, sahnelendiği dönemde meydana gelen olaylara yönelik eleştiriler ve taşlamalar yapmaktadırlar. Bunlar sadece diyaloglarla yapılmamaktadır. Yapılan eleştiriler ve taşlamalar, müzikler, jestler, mimikler, slaytlar aracılığıyla da seyirciye sunulmaktadır.

1980'li yıllarda başlatılan neoliberal politikalarla birlikte Türkiye sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi ve sosyal birçok alanda değişime girmiştir. İstanbul'u Satıyorum oyunu bu dönüşüme İstanbul'da gerçekleştirilen inşaat politikaları üzerinden eleştirilerde bulunmaktadır. Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyununun eleştirileri ise bu dönemlerde giderek etki alanını arttıran süpermarketlere karşı hayatta kalma mücadelesi veren küçük esnafın içinde buldukları duruma yöneliktir.

İstanbul'u Satıyorum oyununda iki taraf mevcuttur. Bunlardan ilkinin oluşturan grup iktidarın politikalarını destekleyen hatta kendi çıkarları için iktidarın içine kendisine yakın isimleri yerleştirenlerden oluşmaktadır. Modernliği inşaat üzerinden algılayan, meydana gelen yapıların estetiğini yok sayarak sadece işlevine odaklanan bu düşünce tüm oyun boyunca seyirciye iletilmektedir.

Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyununda ise yine böyle bir ikilik mevcuttur. Kendisini ekonomist olarak tanıtan Brayner ve Nejat karakterleri kapitalizmi özümsemiş olarak patronların ve kendi çıkarlarının en yüksek seviyede olması için mücadele etmektedir. Diğer yandan esnafın durumu ise Bakkal Abla üzerinden seyirciye iletilmektedir. Cevdet Bey ve Şükran Hanım çifti ise oyunun başında geç kalan seyirci gibi içeriye girmektedir. Kimi zaman kendilerinin bulunduğu sahnelerde buldukları locanın ışığı yanmakta ve bu ikili süpermarkete mi yoksa bakkala mı gidecekleri yönünde tartışırlar. Seyirci gibi görünen bu çift aslında tüm seyircileri hatta tüm aileleri farklı bir tiyatro tekniğiyle temsil ederek, seyircilerde empati duygusunu oluşturmaya çalışmaktadırlar. Oyunda iletilmek istenen mesajlar bu yollarla iletmeye çalışılırken, slaytlar da etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Piscator tarafından ortaya konan ve yukarıda daha önceden bahsedildiği gibi Sevda Şener tarafından yedi başlık altında incelenen politik tiyatro düşüncesinin birçok maddesinin her iki oyunda da işlendiği görülmüştür. Oyunların ikisi de hem İstanbul'un yaşadığı kentsel dönüşümü hem de küçük esnafın gelişmekte olan süpermarketler karşısındaki durumunu gözler önüne serdiği için araçsallık ilkesini barındırmaktadır. Diğer yandan iki oyunun konusunda, Piscator'un yaklaşımı gibi, güncel olaylardan esinlenilmektedir. Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyununda bakkal sahnelerinin hemen öncesinde slayt aracılığıyla seyirciye ulaştırılan yazılar belgesel tiyatro ilkesinin özelliklerini taşımaktadırlar. Bir başka ilke olan yalınlık ise iki oyunda da görülen özelliklerdendir. Buna göre iletilmek istenen mesaj için komik ve abartılı unsurlardan oyunların birçok noktasında yararlanıldığı görülmektedir.

Her iki oyunda da Piscator ve Brecht'in dikkat çektiği biçimde müziğin kullanıldığı görülmektedir. Şarkılar ise içerik bakımından dönemin güncel siyasi olaylarından esinlenilmiş şekilde, kimi zaman

sahneden bir kimsenin çaldığı enstrüman veya sahnenin bir yerinde kurulu olan bir orkestra aracılığıyla icra edilmektedir.

İstanbul'u Satıyorum ve Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı oyunları, Türkiye'nin güncel olaylarını ve bu olayların yarattığı sorunları tüm oyun boyunca işlemiştir. Bu noktada iki oyunun metinleri, siyasi ve ekonomik gelişmelerden büyük oranda etkilenmiştir. Ayrıca oyunlardaki diyaloglar ve müzikler aracılığıyla yazarın siyasete ve dönem siyasetçilerine yönelik muhalif bakış açısına sahip olduğu görülmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında bakıldığında Ferhan Şensoy tarafından yazılıp yönetilen ve çalışmanın ana konusunu oluşturan iki oyunun da Piscator tarafından ortaya atılan politik tiyatro düşüncesinin ve Brecht tarafından ortaya atılan epik tiyatro düşüncesinin birçok özelliğinden etkilendiği görülmektedir. Sonuç olarak, çalışmanın içeriğini oluşturan oyunların, sahnelendiği dönemin güncel olaylarını konu edinmesi, müziği ve dekoru etkili biçimde kullanması, bunun yanında jest ve mimikler aracılığıyla da seyirciye ulaştırılmaya çalışılan mesajı iletme çabasında olması politik ve epik tiyatronun birçok özelliğini içinde bulundurmasını sağlamıştır. Politik taşlama tiyatrosunun önemli örneklerini oluşturan oyunlar, ele aldığı konular bakımından çalışmanın yapıldığı yılda da güncelliğini korumaktadır.

Kaynaklar

- Alpkaya, G., & Alpkaya, F. (2004). *20. yüzyıl Dünya ve Türkiye tarihi*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Arıcı, O. (2006). Epik Tiyatro ve Gestus kavramı üzerine. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (18), 87-104.
- Çalışlar A. (1980). *Gerçekçi tiyatro sözlüğü*. May Yayınları.
- Çuhadar, N. (2010). İstanbul'a adanmış bir hayat: Çelik Gülersoy. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), 711-723.
- Fuat, M. (2010). *Tiyatro tarihi*. MSM Yayınları.
- Hürriyet. (1997, 22 Ekim). İstanbul'a yılbaşı hediyesi yeni Haliç. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbula-yilbasi-hediyesi-yeni-halic-38021842>
- Işık, O. (2019, 1 Şubat). İstanbul'da yollar neden çöküyor, boğaz neden dolduruluyor? *Bianet*. <https://bianet.org/haber/istanbul-da-yollar-neden-cokuyor-bogaz-neden-dolduruluyor-205100>
- Karadağ, N. (1989). Halkevleri oyun dağırcığı (1923-1951). *Erdem*, 5(13), 81-122.
- Kocabay, H. (2004). Tiyatro ve gerçeklik ilişkisinde belgesel tiyatro. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (5), 104-131.
- Milliyet. (2005, 10 Temmuz). Prensten zararına satılık Sevda Tepesi. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/prensten-zararina-satilik-sevda-tepesi-123304>
- Ortaoyuncular. (Tarih Yok). Ferhan Şensoy. <https://www.ortaoyuncular.com/tr/ferhan-sensoy/>
- Özmen, Ö. (2015). Türkiye'de politik tiyatronun gelişimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(1), 415-429.
- Piscator, E. (2010). *Politik tiyatro*. (M. Ünlü & S. Güneş, Çev.). Agora Kitaplığı.
- San, İ. (1972). Tiyatro ve halk eğitimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(3), 137-170.
- Savut, E. (2022). Siyasal sanat: Marksist düşünce bağlamında bir tartışma. Kahraman, S. (Editör), *Siyasal yazular: siyasal kavramlar ve terimler üzerine tetkikler*. (ss. 543-561). Eğitim Yayınevi.

Şener, S. (1993). *Oyundan düşünceye*. Gündoğan Yayınları.

Şener, S. (2006). *Dünden bugüne tiyatro düşüncesi*. Dost Yayınları.

Şensoy, F. (1988). İstanbul'u Satıyorum [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=qpUqA-YrdCY>

Şensoy, F. (1991). *Kahraman bakkal süpermarkete karşı*. Ortaoyuncular Yayınları.

Yeşilkaya, N. G. (2002). Halkevleri. Bora, T. & Gültekingil M. (Editörler), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce-Kemalizm*. (ss. 113-118). İletişim Yayınları.

Yüce, M. (2023). Seksenli yıllarda spor. Kaynar, M. K. (Editör), *Türkiye'nin 1980'li yılları*. (ss. 1135-1152). İletişim Yayınları.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muafır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na Kentleşme Süreci* Urbanization Process in the Upper Euphrates Basin from the Early Bronze Age to the Iron Age

Hasan GÜRER¹

Öz

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan (MÖ 3200-2000) Demir Çağı'na (MÖ 1200-700) kadar merkez ve köy yerleşimleri olarak nitelendirilebileceğimiz, ova tabanında yer alan arkeolojik olarak araştırılmış çok sayıda yerleşim bulunmaktadır. Bu yerleşimlerin dışında merkezden uzakta kırsalda yarı göçebe yaşam tarzı devam etmektedir. Bu çalışmada Fırat Nehri'nin iki yakasında yer alan yerleşimlerdeki değişim ve dönüşümler incelenerek, bölgedeki kentleşme süreci anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla yerleşimlerdeki merkez, köy ve kırsal yerleşim kriterleri belirlenerek, yerleşim dokusu incelenmiştir. Yukarı Fırat Havzası'nda merkezi yerleşimlerin gelişiminde Kalkolitik Çağ'da (MÖ 3400-3200) Mezopotamya, İlk Tunç Çağı III'de (MÖ 2500-2000) yerel dinamikler, Geç Tunç Çağı'nın sonunda (MÖ 1500-1200) Hitit, Demir Çağı'nda (MÖ 1200-700) ise Geç Hitit kültürü etkili olmuştur. Bölgedeki kentleşme süreci, Güney Mezopotamya ile karşılaştırılmış, Güney Mezopotamya'dan farklı bir kentleşme süreci görülmüştür. Coğrafi etkiler, göçer hayvancılık gibi hareketli yaşam tarzı, Yukarı Fırat Havzası'nda Güney Mezopotamya'dan farklı bir gelişimi zorunlu kılmıştır. Bu nedenle bölgede Güney Mezopotamya'da olduğu gibi büyük çaplı kentler gelişmemiştir. Kentleşme kendine özgü dinamikleri ile gelişim göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Fırat Havzası, Kentleşme, Yerleşim, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı.

Abstract

Turkish in the Upper Euphrates Basin, there are many archaeologically researched settlements located on the plain floor, which can be described as central and village settlements from the Early Bronze Age (3200-2000 BC) to the Iron Age (1200-700 BC). Apart from these settlements, semi-nomadic life style continues in the countryside far from the centre. In this study, the changes and transformations in the settlements located on both sides of the Euphrates River were examined and the urbanisation process in the region was tried to be understood. For this purpose, the criteria of central, village and rural settlements were determined and the settlement texture was examined. The development of central settlements in the Upper Euphrates Basin was influenced by Mesopotamia in the Chalcolithic Age (3400-3200 BC), local dynamics in the Early Bronze Age III (2500-2000 BC), Hittite culture at the end of the Late Bronze Age (1500-1200 BC) and Late Hittite culture in the Iron Age (1200-700 BC). The urbanisation process in the region was compared with Southern Mesopotamia and a different urbanisation process was observed.

Keywords: Upper Euphrates Basin, Urbanisation, Settlement, Early Bronze Age, Iron Age.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu makale, yazarın hazırlamakta olduğu; "Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na Yerleşim Modelleri" adlı doktora tezinden türetilmiştir).

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e-posta: hassangurer@gmail.com, ORCID: 0009-0000-7936-7259, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 21.12.2023.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 02.02.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Gürer, H. (2024). Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na kentleşme süreci. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 15-33.

Giriş

Yukarı Fırat Havzası, Keban ve Karakaya barajlarının yapımından dolayı arkeolojik olarak araştırılmış, iyi bilinen bir bölgedir (Özdoğan, 2006). Keban ve Karakaya baraj yapımı sırasında gerçekleştirilen kurtarma kazıları, bu bağlamda yapılan yüzey araştırmaları (Özdoğan, 1977), etnoarkeolojik çalışma sonucu elde ettiğimiz veriler, çalışmamızın kaynak grubunu oluşturur. Bölgede kazılmış otuz yakın yerleşim bulunur. Bu yerleşimlerdeki III. (MÖ 3200-2000) II. (MÖ 2000-1200) ve I. (MÖ 1200-700) binyıla tarihlendirilen dokuz anahtar yerleşim belirlenmiştir. Elde edilen veriler aracılığıyla İlk Tunç Çağı'ndan (MÖ 3200-2000) Demir Çağı'na (MÖ 700) kadar olan dönemde Elazığ ve Malatya illerinin bulunduğu Yukarı Fırat Havzası'ndaki kentleşme sürecinin gelişimi anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu süreci etkileyen yerel veya bölgesel dinamikler, Mezopotamya kentleşme süreci ile benzer veya farklı özellikleri tartışılmıştır.

Elazığ-Malatya bölgesi iklim, coğrafya, ulaşım elverişli konumu gibi özellikleri ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölümlerinden farklı karakter taşımaktadır. Su kaynakları, verimli araziler ve otlak alanların varlığı bu bölgede tarım ve hayvancılığın gelişmesine olanak sağlamıştır. Bölgenin bu elverişli özelliklere sahip olmasından dolayı tarih öncesi dönemlerde pek çok yerleşim kurulmuştur. Elazığ Malatya bölgesi kuzeyden, doğudan ve güneyden gelen yolların kavşak noktasında yer almaktadır. Fırat Nehri gerek ulaşım, gerekse yerleşimlerin kurulmasında önemli bir coğrafi unsur olarak gözükmektedir. Çalışma bölgemizde kazılan Pirot Höyük (Karaca, 1983), Değirmentepe (Esin & Harmankaya, 1986), İmamoğlu (Uzunoğlu, 1989), Köşkerbaba (Bilgi, 1980), İmikuşağı (Sevin, 1988) yerleşimleri Fırat hattı üzerinde yer almaktadır. Arslantepe (Frangipane, 1961), Norşuntepe (Hauptmann, 1982), Tülintepe (Esin & Arsebük, 1974), Korucutepe (Van Loon, 1971), Tepecik (Esin, 1982) yerleşimleri ise Fırat havzasında yer alan verimli ovalar üzerinde kurulmuştur.

Yerleşim dağılımı dikkate alındığında alüvyonlu alanlar, ovalara yakın araziler, ovalar ve nehir kıyılarınun daha yoğun kullanıldığı görülür. Malatya Ovası'nda Arslantepe (Frangipane, 1961) yerleşimi ve Elazığ bölgesinde Norşuntepe (Hauptmann, 1982), Tepecik (Esin, 1982) ve Tülintepe (Esin & Arsebük, 1974) gibi yerleşimler verimli tarım alanlarına ve maden kaynaklarına yakınlıkları ile dikkat çekmektedir. Bölgede Fırat Nehri'ne yakın alanlarda Şemsiyetepe (Darga, 1983), İmikuşağı (Sevin, 1988), Habibuşağı yerleşimleri başta olmak üzere yüzey araştırması sonucunda tespit edilen pek çok yerleşim bulunur (Özdoğan, 1977). Ayrıca su kaynakları dışında, verimli topraklara ve geniş otlak alanlara sahip Aşvan Kale, Taşkun Kale, Taşkun Mevkii (Sagona, 1994) gibi yerleşimler Aşvan Ovası'nda yer almaktadır.

Yukarı Fırat Havzası'nda yerleşimler, merkezi tahkimatlı yerleşimler, köyler, geçici mevsimlik yerleşimler ve kırsal yerleşimlerden oluşur. Merkezi yerleşimler sur (Fotoğraf 3), depolama alanları (Fotoğraf 4) gibi mimari öğeler barındıran, ithal ürünlerin bulunduğu yerleşimlerdir. Depolama ve korunma amacı taşıyan yapılar, bu özellikleri ile köyden ayrılır. Tahkimatlı yerleşimler, etrafı surlarla çevrili yerleşimleri ifade etmektedir. İlk Tunç Çağı III'de, Arslantepe (Mallegni, 2018: 78), Norşuntepe (Hauptmann, 1974) tahkimatlı yerleşimleri ile Geç Tunç Çağı'nda kurulan Korucutepe (Fotoğraf 8), İmikuşağı (Fotoğraf 9) gibi Hitit merkezi yerleşimleri, tahkimatlı yerleşimler arasında yer alır.

Köy yerleşimleri, boyutları sınırlı bir alanda samanlık, ahır gibi mimari öğeler barındıran, temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu yerleşimlerdir. Geçici mevsimlik yerleşimler ise hayvancılıkla uğraşan grupların mevsimsel olarak yerleştikleri, kalıcı mimari yapıların olmadığı, dal örgü tekniğinde geçici yapılar inşa edilen, merkezden çok fazla uzakta yer almayan yerleşimlerdir.

Kırsal yerleşimler, ova tabanında yer alan ana yerleşimlere belli bir mesafe uzaklıkta ve yükseklikte yer alan, ana merkezle etkileşimin sınırlı olduğu yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerde kentlerde

bulunan izler azdır. Geleneksel unsurlar baskındır. Temel geçim kaynağı çoğu zaman hayvancılıktır. Yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen, merkezden uzaktaki kırsal yerleşimler ile etnoarkeolojik çalışmalar sonucunda tespit ettiğimiz yaylak alanlar bu gruba girmektedir (Fotoğraf 12). Bu yerleşimler ana yolların ve ticaret yollarının uzağında yer alırlar.

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı öncesi, kent olarak tartışabileceğimiz Geç Kalkolitik Çağ'da merkezi kriterlerde Arslantepe yerleşimi yer almaktadır (Fotoğraf 2). İlk Tunç Çağı III'de ova tabanında kurulan sur ve depolama alanlarının olduğu kent ölçeğinde değerlendirebileceğimiz merkezi tahkimatlı yerleşimler bulunur. Bu yerleşimler dışında köyler ve merkezden uzak alanlarda ise kırsal yerleşimler bulunur. Orta Tunç Çağı'nda köyler varlığını sürdürmekle birlikte Geç Tunç Çağı'nın sonunda tahkimatlı Hitit yerleşimleri bulunur (Fotoğraf 8). Demir Çağı'nda ise merkezi yerleşimler içerisinde bölgesel Geç Hitit krallık merkezi Melid yer alır (Fotoğraf 7).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi koşulları, uzun bir tarihsel perspektifte, hayvancılığın bu bölgede temel bir geçim kaynağı olarak öne çıkmasına sebep olmuştur. İlk Tunç Çağı'nda, Kura-Aras kültürüne ait kil hayvan figürinleri ile sabit ve taşınabilir ocaklardaki hayvan formlarının varlığı, bu bölgede hayvancılığın önemini vurgulayan önemli arkeolojik kanıtlar arasında yer almaktadır (Işıklı, 2012: 103).

İlk Tunç Çağı'ndan, Demir Çağı'na kadar olan süreci kapsayan araştırmalarımız sonucunda, bölgede tarım ve hayvancılığın bazen birlikte, bazen de ayrı olarak ele alındığı görülmüş; bu faaliyetlerin yerleşimlerin merkezi ve köy özelliklerinin oluşmasında belirleyici bir rol oynadığını düşündürmüştür. Bu bölgede, tarımsal üretim olanakları oldukça geniş olmasına rağmen, üretim kapasitesi yalnızca tüketim ihtiyacıyla sınırlı kalmıştır.

Mezopotamya'da Kentleşme Sürecine Genel Bakış

Yakın Doğu'da kent olarak tanımlayabileceğimiz ilk yerleşimler, MÖ 4. binyılın sonlarında, Mezopotamya'nın güneyinde ortaya çıkar (Gates, 2011: 30). Kentleşme tartışmalarında ilk kentlere dair önemli bulgular Uruk yerleşiminde ortaya çıkarılmıştır (Nissen, 2003: 12). Sulu tarım, depolama olanakları, saban, tekerlekli araba ve nehir taşımacılığı, uzak bölgelerle ticaret, iş kolları ve meslek gruplarının oluşması Uruk kentleşmesinde etkili olan faktörler arasında yer alır. Uruk dönemindeki bazı büyük kentlerin yayıldıkları alanın 30-50 hektara ulaştığı görülür (Köroğlu, 2006: 49-50).

Mezopotamya, kent yerleşimlerinde genel olarak şu özellikler görülmektedir:

- 1-Uruk yerleşiminde yaklaşık olarak 40000 kişilik nüfun yaşadığı tahmin edilmektedir (Nissen, 2003: 12). Yerleşim büyük nüfusları barındırma kapasitesine sahiptir.
- 2- Kamusal yapıların olduğu kent merkezleri bulunur (Nissen, 2003: 12).
- 3- Devasa şehir surları, yüksek tapınak kuleleri, saray gibi yapılar görülür (Liverani, 1997: 96).
- 4- Dini inançlardan beslenen bir yönetim düzeni görülür (Renger, 2003:190). Tapınak, dini, ekonomik ve idari merkezdir (Gates, 2011: 51).
- 5- Mal denetimi ve iş gücü yönetimi kralın tekelindedir.
- 6- Mezopotamya kentlerinde silindir mühür, yazı, büyük sanat yapıtları ve büyük binalar vardır (Nissen, 2004: 86; Radner, 2021: 14).

Mezopotamya ve Levant'ta toplumsal düzeni sağlamada kullanılan en etkili aracın din olduğu görülür. Yakın Doğu kent modeli olarak tanımlanan bu dönemde, toplumsal hiyerarşinin en tepesinde tapınak ve saray birlikte yer alır (Hrouda, 2003: 55). Mezopotamya'da yalnızca insanların değil, kentlerin

de tanrılara ait olduğuna inanılır. İlk kamusal yapıların saray değil de tapınak oluşu bu durumun göstergeleri arasında yer alır (Renger, 2003: 190).

Mezopotamya ekonomisinin önemli bir bölümü tarıma dayalı olarak gelişim göstermiştir. Yazılı belgeler, tarımsal üretim hakkında ayrıntılı bilgi sağlamıştır (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 183). Çivi yazılı metinlerden elde edilen veriler, günlük köy temelli tarımsal üretim yapılan, yağmurla beslenen Kuzey Mezopotamya ile sulamalı tarımın yapıldığı Güney Mezopotamya arasında fark olduğunu gösterir (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 185). Güney Mezopotamya'da tarımın gelişmesinin, kanallar aracılığıyla geliştirilmiş sulama sistemlerine bağlı olduğu düşünülür. Bu tür kanallar aynı zamanda temel ürünlerin bir yerden başka bir yere taşınmasını ve verimli bir şekilde kullanılmasını olanaklı kılmıştır. Kanalların inşa edilmesi, nüfusun artmasına katkıda bulunmasının yanında, kentsel yerleşimlerin büyümesine katkı sağlayan bir unsur olarak önem taşır (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 186).

Yukarı Mezopotamya'da M.Ö. III. binyılın ortalarında, her biri önemli büyüklükte bir başkentte merkezlenen bir dizi bağımsız bölgesel yönetim ortaya çıkmıştır. Yukarı Mezopotamya'da ortaya çıkan İlk Tunç Çağı merkezleri Türkiye'nin güneydoğusunda Tilbeşar, Titriş, Kazane, Suriye'de Halep Ovası'nda Ebla, Suriye'de Balikh ve Habur havzalarında yer alan Chuera, Mozan, Leilan, Hamoukar, Brak yerleşimleri ve Kuzey Irak'ta bulunan Tell Baqrta yerleşimlerinden oluşur (Algaze, Greenfield & Hald, vd. 2021: 5). Suriye'nin kuzeyindeki Habur Havzası'ndaki Tell Beydar yerleşimi 22.5 ile 17 ha arasında değişen önemli bir merkez özelliği taşımaktadır (Wilkinson, Gibson & Christianse, vd. 2007: 190). İlk Tunç Çağı yerleşimleri Orta Fırat bölgesinde 40-56 ha arasında büyüklüğe ulaşır (Wilkinson, Galiatsatos & Lawrence, vd. 2012: 142). Bu dönemde Karkamış 42 ha, Tilbeşar 56 ha, Titriş Höyük 46 ha büyüklüğe sahiptir (Wilkinson, Galiatsatos & Lawrence, vd. 2012:144).

Orta Fırat Havzası'nda hem yüzey araştırmaları hem de kazılar, kendi kendine yeten küçük köylerden kentsel yığılmalara geçişin M.Ö. III. binyılın ortalarında gerçekleştiğini gösterir. Urfa ilinde yer alan Kazane Höyük 100 hektarlık alanıyla bölgedeki önemli kentsel olarak nitelendirilebilecek merkezlerden birini oluşturur (Wattenmaker & Mısır, 1994: 179). M.Ö. III. binyılın ilk yarısında Karababa havzasındaki en büyük yerleşimin yaklaşık 10 ha ile Samsat olduğu düşünülür. Samsat, ikincil merkezleri ve diğer küçük yerleşimler ile birlikte Karababa havzasındaki kentsel olarak düşünülen kümeyi oluşturmuştur (Özdoğan, 1977: 103-107). 43 hektarlık alanıyla Titriş Höyük, bölgedeki kentsel yerleşimi anlamak için anahtar yerleşim özelliği taşır. Höyük, M.Ö. 2500 ile 2200 arasına tarihlenir. Yerleşim yukarı şehir, aşağı şehir, sur sistemi ve mezarlık alanları dahil olmak üzere birçok farklı alandan oluşur (Çevik, 2007: 133).

Yukarı Fırat Havzası'nda Yer Alan Merkezi Yerleşimler

Merkez yerleşimler, tapınak, saray gibi yapıları ile çevresinde köyler bulunan, tarım yapılabilen alana sahip, yerleşik yapılardan oluşmaktadır. Çevre ise merkezden uzakta, merkezi çevreleyen bozkırlar ve dağlardan oluşan seyrek nüfuslu göçebe unsurlardan oluşur (Liverani, 2014: 19). Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan merkezi yerleşimlerin çoğu tahkimatlı yerleşimlerden oluşmaktadır.

Çalıştığımız bölgede İlk Tunç Çağı öncesinde Geç Kalkolitik Çağ'da Malatya ovasında Arslantepe, merkezi bir yerleşim olarak görülür (Frangipane & Di Nocera 2012: 291). Yerleşimde Geç Uruk tapınak kompleksi, anıtsal giriş kapısı, depolama alanları bulunur. Uruk modeli, yerleşim üzerinde etkilidir (Fotoğraf 2). Bu özellikleri ile erken dönem kentsel yerleşimi olarak tartışılmıştır (Liverani, 2014: 86). Yüksek kalitede bakır kılıç ve mızrak uçlarının bulunması, yerleşimde metalurjinin gelişmiş olduğunu gösteren kanıtlar arasında yer alır. Sulu tarım, bahçecilik, hayvancılık, kereste ve metal kullanımı,

organize bir idari yapının bulunduğu göstergeleridir. Boyut olarak yerleşim, Mezopotamya şehirlerinden daha küçük bir alana sahiptir (Liverani, 2014: 88).

Arslantepe yerleşiminde, Mezopotamya yerleşimlerinden farklı olarak kendi toplumsal yapısı çerçevesinde özgün bir gelişim süreci görülür. Arslantepe’de yöneticiler gücü dine değil, siyasete ve ekonomiye dayandırır. Yerleşimde dini merkeze almayan bir yönetim düzeni görülür (Frangipane, 2018: 54). Dini ve idari işler, yöneticinin kontrolünde yer alırken, halk, dini ve idari işler dışında bırakılmıştır. Taht odası olduğu düşünülen anıtsal yapıda dini özellikli olabilecek buluntulara rastlanılmaması Arslantepe yöneticilerinin gücünü dine değil, ekonomiye ve siyasete dayandığını gösteren veriler arasında yer alır (Frangipane, 2016). Yerleşimin bir önemli birimi de depo odalarıdır. Çok sayıda mühür baskısı ile halka yemek dağıtılan kalabalık törenlere işaret eden yüzlerce seri üretim çanak çömlek buluntuları, etkin bir mal denetiminin olduğunu düşündürür (Frangipane, 2016: 11 Fig. 7a-f). Arslantepe yerleşimi Geç Kalkolitik Çağ’da Yukarı Fırat Havzası’nda merkezi özelliklere sahip gelişmiş özellikler taşıyan tek yerleşimdir. Arslantepe yerleşimindeki bu düzen Frangipane tarafından, kentleşmenin olmadığı bir devletleşme süreci olarak yorumlanmıştır (Frangipane 2012a; Frangipane 2018).

Arslantepe (Fotoğraf 3) ve Norşuntepe (Fotoğraf 4) yerleşimleri İlk Tunç Çağı III’de Yukarı Fırat Havzası’nda merkezi olarak yorumlanabilecek yerleşimler arasında yer alır. Elazığ- Malatya bölgesindeki yerleşimler, İlk Tunç Çağı III’de merkezileşmeye dayalı bir dizi yeni siyasi oluşum sergilemektedir (Frangipane, 2001: 6). Nüfus bu dönemde küçük yerleşim merkezlerinde yoğunlaşır. Arslantepe VI D’de, teraslı alanlar üzerine inşa edilmiş evler ve atölyelerden oluşan, merkezi yerleşim planına sahip bir yapıya dönüşmüştür (Frangipane 1991: 209; Conti & Persiani 1993). Arslantepe VI D’de, ovada belirli bir derecede çatışmanın varlığını gösteren, taş temeller üzerinde yarı dairesel kulelere sahip kerpiç bir şehir duvarı ile çevrilidir (Fotoğraf 3) (Di Nocera, 2005: 67). Arslantepe tahkimatlı yerleşiminin taş temelleri ile savunma duvarına ait yarım daire şeklindeki burç kalıntısı, tahkimatlı yerleşimin buluntuları arasında yer almaktadır (Conti& Persiani, 1993: 364).

M.Ö. III. binyılın ortalarından itibaren Arslantepe’nin Güney Mezopotamya’dan farklı Anadolu tarzında bir kentleşme sürecine girmiş olduğu savunulur. Arslantepe, Mezopotamya kentleri gibi kalabalık nüfusun dar bir alanda yaşadığı, nüfusun katmanlara ayrıldığı bir kent değil, Anadolu tarzında sınırları belli, birbirine bitişik yapılardan oluşan ve kırsal alandan ayrı bir kent olarak yorumlanır (Frangipane, 2012b: 257). Bu dönemde kurulan yerleşimler Mezopotamya kentlerinden farklı kendi içinde tahkimatlı yerleşimlere sahip, köy yerleşimlerine göre gelişmiş yapılardan oluşur (Fotoğraf 3). Halkın yaşadığı yerler merkezden uzakta kırsalda yer almaktadır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Yukarı Fırat Havzası’ndaki merkezi yerleşimlerin özellikleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- 1- İşlevsel olarak planlanmış bir yerleşim planı bulunmaktadır (Fotoğraf 3).
- 2- Sur/Savunma duvarı, saray, depo mekanları, sokak, kanalizasyon sistemi, idari kısım ve çok odalı bina topluluğu gibi yapılar bulunur (Fotoğraf 4).
- 3- Boyut olarak çevresine göre büyük çaplı merkezi yapılardan oluşmaktadır.
- 4- Tarıma entegre bir hayvancılık sistemi görülmektedir. Ticaret sınırlıdır.
- 5- Faunal kalıntılar bağlamında büyükbaş hayvan oranında artış, altı sıralı arpa üretimi gibi merkezi bir kontrolü gösteren veriler bulunur.
- 6- Mühür buluntusu vardır (Fotoğraf 10)

7- Mezopotamya ve Orta Anadolu ile kültürel bir etkileşim görülmektedir.

8- Tahkimatlı İlk Tunç Çağı III, Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşimlerinde Mezopotamya modelinde tapınaklar yoktur.

9- Merkez yerleşimlerin yakınında halkın yaşağı aşağı şehir yoktur. Halk merkezden uzakta kırsalda yaşamaktadır.

İlk Tunç Çağı III'de hem Fırat kıyısında hem de ovada yerleşim yoğunluğu görülür. Bu dönemde yerleşim yeri seçenekleri önemli ölçüde değişmiştir. Fırat ve çevresi daha yoğun nüfuslanmış, tepe yerleşim sayılarında bir azalma olmuştur (Frangipane & Di Nocera 2012: 299). İlk Tunç Çağı I ve II' de ağırlıklı olarak yarı göçebe hayvancılık ekonomik uğraş olmuş, İlk Tunç Çağı III'de yerleşik yaşamın yaygınlaşması ile tahkimatlı yerleşimler artmış, tarım yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Norşuntepe örneğinde olduğu gibi saray benzeri merkezi yapılar görülmeye başlanmıştır (Fotoğraf 4) (Hauptmann, 1982: 16).

Savunma duvarı, akropol, saray, depo mekanları, sokak, kanalizasyon sistemi, idari kısım, çok odalı bina topluluğu gibi yapılar Norşuntepe'de bulunan merkezi yerleşim kriterleri arasında yer almaktadır (Fotoğraf 4). Saray gibi büyük merkezi yapılar yerel yöneticilerin varlığı ile ilişkilendirilir (Dikkaya, 2003: 63). Norşuntepe yerleşiminin İlk Tunç Çağı'nda tarımla alakalı olarak gelişip merkezi bir karakter kazandığı düşünülmektedir (Dikkaya, 2003: 66). Yerleşimde bulunan depolama alanları bu durumun göstergeleri arasında yer alır. Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı III'de ön plana çıkan bu iki merkezi yerleşim dışında, tahkimatlı yerleşimler bulunmaktadır. Pulur/Sakyol (Koşay, 1976), Tepecik (Esin, 1982), Norşuntepe, İlk Tunç Çağı II (Hauptmann, 1982), Tülintepe (Esin-Arsebük 1974), Köşkerbaba, İlk Tunç Çağı III (Bilgi, 1980) ve İmamoğlu, İlk Tunç Çağı III (Uzunoglu, 1989) tabakalarında tahkimatlı yerleşim izleri görülür. Bu yerleşimler dışında köyler ve geçici/mevsimlik yerleşimler bulunmaktadır.

Orta Tunç Çağı yapılarında kesin mimari plan veren yapılar sınırlıdır. Bölgede II. binyılın ikinci yarısında Hitit Krallığı'nın etkileri görülür. Arslantepe Geç Tunç Çağı II' de, yerleşimin merkezi özellikleri artmaya başlamış, Hitit kültürü yerleşim üzerinde etkisini göstermiştir (Manuelli, 2013: 446). Bölgede Arslantepe dışında Hitit kültürünün etkili olduğu, Norşuntepe (Hauptmann, 1974) ve Korucutepe Geç Tunç Çağı tabakalarında (Fotoğraf 8), İmikuşağı Orta ve Geç Tunç Çağı tabakalarında (Fotoğraf 9) (Sevin, 1988) tahkimatlı Hitit merkezi yerleşimleri izleri görülür. Bu tahkimatlı yerleşimlerde Hitit etkili mühürler de yaygındır (Fotoğraf 10). Bu yerleşimler dışında kırsal yerleşimler ve köyler varlığını sürdürmüştür.

Fırat Nehri'nin batısında Malatya bölgesinde kentleşme Erken Demir Çağı'nda başlarken, Orta Demir Çağı'nda bu süreç devam etmiştir (Fotoğraf 7) (Harmanşah, 2011). Orta Demir Çağı'nda Fırat'ın batısında Melid Krallığı, doğusunda Urartu Krallığı bulunur. Fırat Nehri iki uygarlık arasında sınır oluşturmuştur.

Erken Demir Çağı'nda, başkenti Arslantepe'de bulunan Melid krallığı, Geç Tunç Çağı Hitit geleneği ile kültürel, siyasi ve ideolojik devamlılığın izlerini taşır (Manuelli & Mori, 2016:211). Bölgede ve çevresinde bulunan MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen kabartma heykeller ve kaya yazıtları, başkenti Arslantepe olan Melid adlı önemli bir Erken Demir Çağı bölgesel yönetiminin varlığına işaret eder (Manuelli & Mori, 2016: 213). Bu anıtlara oyulmuş Luvi hiyeroglif yazıtlarının analizi, Melid kralları ile Geç Tunç Çağı Hitit Krallığı arasındaki güçlü hanedan soyunu vurgulamıştır (Hawkins, 2000: 286-288). Şehrin ilk yöneticileri kendilerini Karkamışlı Kuzi-Teşub'un doğrudan torunu olarak kaydederler, bu da Hattuşa'daki merkezi güç ortadan kalkmış olsa da, kraliyet koltuğunda hayatta kalan vekillerin Arslantepe krallarının bir hanedana bağlı olduğunu gösterir (Manuelli & Mori, 2016: 213).

Fırat Nehri'nin doğusunda Erken Demir Çağı'nda "yivli çanak çömlekle" temsil edilen göçebe veya yarı göçebe Erken Demir Çağı toplulukları bulunur. Korucutepe ve Norşuntepe kazılarında bu toplumların izleri görülür (Köroğlu, 2022: 227). Elazığ bölgesinde kent ölçeğinde Urartu krali yerleşimi kurulmamıştır. Bu durumun nedenleri arasında bölgenin Yeni Assur Krallığı'nın egemen olduğu Amedi ve Tuşhan eyaletlerine yakınlığı ve buradan gelebilecek tehditlere açık olması etkili olmalıdır (Köroğlu, 2022: 228).

Yukarı Fırat Havzası'nda IV. binyılda Arslantepe'de Mezopotamya etkili saray sistemi (Fotoğraf 2), İlk Tunç Çağı III'de Arslantepe ve Norşuntepe'de yerel etkili tahkimatlı yerleşimler (Fotoğraf 4), II. binyılda Korucutepe'de Hitit etkili bölgesel krallık yönetim merkezi (Fotoğraf 8), I. binyılda Arslantepe'de Melid krali yerleşimi (Fotoğraf 7) bu bölgedeki merkezi yerleşimler arasında yer almaktadır.

Köy Yerleşimleri

Köy yerleşimleri, tarım ve hayvancılık yapan yerleşik grupların yaşadığı, boyutları sınırlı bir alanda samanlık, ahır gibi mimari öğeler barındıran kalıcı yerleşimlerden oluşur. Bu yerleşimler Yukarı Fırat Havzası'nda III. II. ve I. binyılda yaygın olarak görülen yerleşimler arasında yer alır. Arslantepe İlk Tunç Çağı I-II (Frangipane, 2019), Değirmen-tepe (Esin & Harmankaya, 1986), Pirot (Karaca, 1983), Korucutepe, İlk Tunç Çağı I-II-III (Van Loon, 1971), Şemsiyetepe, İlk Tunç Çağı II-III (Darga, 1983), Elazığ Değirmen-tepe, İlk Tunç Çağı II-III (Duru, 1979), Han İbrahim Şah (Ertem, 1974) (Fotoğraf 6) Yeniköy (Koşay,1976), Aşvan Kale, Taşkun Kale, Taşkun Mevkii (Sagona, 1994), yerleşimleri çalıştığımız bölgede İlk Tunç Çağı'nda köy olarak tanımladığımız yerleşimlerdir.

Köy yerleşimlerinin yakınlarında geçici mevsimlik yerleşimler yer almaktadır. Geçici mevsimlik yerleşimler, hayvancılıkla uğraşan grupların mevsimsel olarak yerleştikleri, kalıcı mimari yapıların olmadığı, dal örgü tekniğinde geçici yapılar inşa edilen, merkezden çok fazla uzakta yer almayan yerleşimlerdir. Bazı mevsimlik yerleşimler süreç içerisinde kalıcı köy yerleşimine dönüşmüştür. Yukarı Fırat Havzası'nda Arslantepe, İlk Tunç Çağı VI B1 (Frangipane, 2019: 98), Gelinciktepe İlk Tunç Çağı II (Persiani, 2008: 170), Elazığ Değirmen-tepe İlk Tunç Çağı I (Duru, 1979: 13-14) Şemsiyetepe İlk Tunç Çağı I (Darga, 1984: 96) tabakalarında İlk Tunç Çağı'nda geçici mevsimlik yerleşim izlerine rastlanır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Yukarı Fırat Havzası'ndaki köy yerleşimlerinin özellikleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1-Köy yerleşimi olarak tanımladığımız yerlerde köy mimarisi ve geleneği yaygındır. Öğütme taşı, işlik alanı, çukur, fırın, ocak, seki, kiler, ahır, samanlık gibi küçük mimari öğeler yaygındır.

2-Birbirine bitişik veya ayrı odalı evler, taş temel üzerine kerpiç mimariden oluşmaktadır. Kerpiç duvar, direk altı taşları, çay taşı, ahır, hayvan barınağı gibi küçük ölçekte basit mimari öğeler bulunur (Fotoğraf 6).

3-Savunma sistemi, depolama alanları, tapınak, saray gibi merkezi sisteme entegre mimari yapılar yoktur.

4- Mühür, metal silahlar gibi buluntular yoktur.

5- Köy yerleşimlerde tarım ve hayvancılık ticarete oranla temel ekonomik uğraştır.

6- Kentleşmenin gelişmesine katkı sağlayacak düzeyde üretim yoktur.

7-Farklı kültürlerle etkileşim sınırlıdır.

III. binyılın ilk yarısında, Yukarı Fırat Havzası'nda yerleşik çiftçi ve yarı göçebe toplulukların küçük ölçekli dağınık köy yerleşimleri ile kırsal yerleşimler yaygındır. İlk Tunç Çağı'nda Mezopotamya kent ölçütlerinde olduğu gibi boyut ve kalabalık nüfusu barındıran kentsel karakterde yerleşim yeri yoktur. Bu dönemde küçük yerleşim birimlerinde artış yaşanmıştır. Tarıma bağlı yaşam tarzında azalma ve yarı göçebe yaşamda bir artış söz konusudur. Yerleşik ve yarı göçer topluluklar bölgede hakimdir. İlk Tunç Çağı I ve II'de ağırlıklı olarak hayvancılık ve tarım yapan kalıcı köy yerleşimleri ve mevsimlik yerleşimler mevcut olmakla birlikte, göçer hayvancılık yapan gruplar kırsal yerleşimlerde yer almaktadır.

Kırsal Yerleşimler

Kırsal yerleşimler, ova tabanında yer alan ana yerleşimlere belli bir uzaklıkta ve yükseklikte yer alan, ana merkezle etkileşimin sınırlı olduğu yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerde geleneksel unsurlar baskındır, kentlerde bulunan izler sınırlıdır. Ekonomik uğraş olarak çoğunlukla hayvancılık yapılır. Bölgede çoğunlukla göçer hayvancılık modeli yaygındır. Yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen, merkezden uzaktaki kırsal yerleşimler ile etnoarkeolojik araştırmalarda tespit ettiğimiz yarı göçer yerleşimler, yaylak alanlar kırsal yerleşimlere örnek verilebilir. Bu yerleşimler ana yolların ve merkezi yerleşimlerin uzağında yer alırlar (Fotoğraf 5). Yaylak alanların yüzey araştırması sonucu tespit edilen yerlere yakınlığı dikkat çekicidir (Dönmez, 2020: 12)

Göçebelik yerleşik olan çiftçi topluluklarından farklı bir sosyo-ekonomik yapı gösterir. Bu yapıda aşiret ve kabilelerden gelen ve akrabalık üzerine kurulu bir örgütlenme modeli bulunur. Göçebe çadır yerleşimleri sıklıkla kullanılan ikamet alanlarıdır (Yakar, 2007:189). Çalıştığımız bölgede kara çadırların kullanıldığı yarı göçebe bir yaşam tarzı yaygındır (Fotoğraf 11). Kara çadırlar yarı göçebe toplulukların en belirgin özelliklerinden biridir. Kara çadırlara "gon" da denilir (Yakar, 2007: 184).

Yukarı Fırat Havzasında yaylacılık yapılan alanlar Elazığ-Malatya bölgesinde yer almakla birlikte Malatya bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Malatya bölgesinde Akçadağ, Arapgir ve Arguvan ilçelerini kapsayan alanda, günümüzde halen yarı göçer hayvancılık modeli uygulanmaktadır. Öyle ki araştırma sahamızda, başta keçi ve koyun başta olmak üzere küçükbaş hayvancılıkla uğraşan gruplar karşımıza çıkmıştır (Fotoğraf 12). Sarıçiçek, Yama Dağı ve Göldağı yaylaları günümüzde aktif olarak yaylacılık yapılan yerler arasındadır. Sarıçiçek yaylası Arapgir ilçesinin kuzeyinde Sivas Divriği bölgesinin güneyinde yer alır. Yama Dağı yaylası büyük bölümü Sivas sınırları içerisinde kalmasına rağmen kütlesi Malatya'nın kuzeyini bütünüyle kaplamaktadır. Yama Dağı'nın Kuruçay ve Fırat vadisine kadar uzanan uzantıları bulunur. Göldağı ise Arguvan ve Arapgir ilçeri arasında yer almaktadır.

Bölgede aşiret yapısı devam etmekte ve hayvancılık çoğunlukla aşiretler tarafından yapılmaktadır. İncelediğimiz bölgede tarımsal faaliyetlerle bütünleşmiş bir hayvancılık uygulaması görülür. Tarım alanları sınırlı olan köylerde kış tedariki için gerekli tarımsal ürünler, yerleşime yakın merkez köylerden temin edilmektedir. Yayla hayatı devam ederken merkezle ilişkilerin entegre bir biçimde devam etmesi, merkez ile kırsal ilişkisini anlamak için önemli bir veri oluşturmuştur. Bu araştırmada kırsal, merkeze hayvansal ürün tedariki sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adı geçen grupların kış mevsiminde Fırat kenarında, yaz mevsiminde ise Göldağı yaylalarında yaşamış olmaları, Fırat kenarının kışlak, Göldağı çevresinde yer alan alanların ise yaylak olarak kullanıldığını gösterir. Bu durum yerleşimleri tanımlarken yaylak ile kışlak ilişkisini kurmamıza da katkı sağlamıştır. Bu bölgede özellikle Fırat kenarında yapılan yüzey araştırmalarında pek çok yerleşim yeri tespit edilmesi de ayrıca önemlidir (Özdoğan, 1977: 15-23). Bu yerleşimlerin önemli bir kısmı ova tabanından belirli bir mesafe uzakta, yaylak alanlara yakınlıkları ile dikkat çekmektedir.

Çalıştığımız bölgede yaz mevsiminde nehir kenarı ve ovalar sıcak olduğundan dolayı, yerleşik köylüler yaz aylarında daha serin olan yaylaları tercih etmiştir. Hayvan sürüleri ile birlikte yaylaya göç süreci ilkbahar ayında Nisan sonu itibariyle başlamıştır. Ekim ayı ortasına kadar hayvan sürüleri ile birlikte Fırat kenarında yer alan kışlak alanlara geri dönüş başlamıştır. Kış mevsiminde Fırat kenarının kar tutmaması sürekli yerleşim alanı alanı olan köylerin kurulmasında etkili olmuştur.

Fırat'ın doğusu ve batısında yapılan hayvancılık faaliyetleri incelendiğinde Fırat'ın batısında daha yoğun bir hayvancılık yapıldığı görülür. Elazığ bölgesinde tarım ön plandadır. Elazığ bölgesinde yaylacılık yapılmakla birlikte yaylak alanlar çalıştığımız alan dışında Tunceli, Erzurum ve Erzincan sınırlarında yer alır.

Bölgede yapılan hayvancılık faaliyetlerinin merkezi bir ekonominin gelişmesindeki etkisi Güney Mezopotamya'dan farklı bir gelişim gösterir. Bölgede yapılan hayvancılık faaliyetleri tüketim ihtiyacını karşılayacak seviyededir. Kırsal alanda yaygın olarak yapılan hayvancılık faaliyetlerinin merkezi/kentsel bir gücün oluşumuna olan katkısının sınırlı olduğu görülür.

Sonuç

Yukarı Fırat Havzası'nda, Keban ve Karakaya barajlarının yapımından dolayı arkeolojik olarak ortaya çıkarılmış otuza yakın yerleşim bulunmaktadır. Bu yerleşimlerdeki III. II. ve I. binyıla ait her üç tabakayı bulunduran dokuz anahtar yerleşim incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda yerleşimler ile ilgili oluşturduğumuz kriterler ile İlk Tunç Çağı'ndan (MÖ 3200-2000) Demir Çağı'na (MÖ 1200-700) kadar olan süreçte kentsel –merkezi ve köy olarak değerlendirebileceğimiz yerleşimler belirlenmiştir.

Bölgede merkezi yerleşimler olarak değerlendirebileceğimiz İlk Tunç Çağı öncesinde IV. binyılda Arslantepe'de Mezopotamya etkili saray sistemi (Fotoğraf 2), III. binyılda Norşuntepe ve Arslantepe'de yerel etkili tahkimatlı yerleşimler (Fotoğraf 4), II. bin sonunda Korucutepe, Norşuntepe, İmikuşağı gibi tahkimatlı Hitit merkezi yerleşimleri (Fotoğraf 8) bulunur. Bu yerleşimler bölgesel krallık yönetim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. I. binyılda ise bölgesel Melid krali yerleşimi (Fotoğraf 7) bulunmaktadır.

Yukarı Fırat Havzası'nda merkezi yerleşimlerin gelişiminde Kalkolitik Çağ'da (MÖ 3400-3200) Mezopotamya, İlk Tunç Çağı III'de (MÖ 2500-2000) yerel dinamikler, Geç Tunç Çağı'nın sonunda (MÖ 1500-1200) Hitit, Demir Çağı'nda (MÖ 1200-700) ise Geç Hitit kültürü etkili olmuştur. Erken Transkafkasya kültürünün merkezi gücün gelişimine olan katkısı sınırlı görülmektedir. Bu dönemde kırsal yerleşimler yoğunluktadır. Bu yerleşimlerin olduğu alanlardaki göçer hayvancılık uygulamalarının bu duruma etkisi fazladır.

Faunal ve floral kalıntıları incelediğimizde merkezi yerleşimlerde ve köylerde tarımın hayvancılıkla entegre bir şekilde yürütüldüğü görülürken, kırsal yerleşimlerde göçer hayvancılık modeli uygulanmaktadır. Bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin, tarih öncesi dönemde merkezi bir ekonominin gelişmesindeki etkisi Güney Mezopotamya'dan farklı bir gelişim göstermiştir. Bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetleri ağırlıklı olarak tüketimi karşılayacak seviyededir. Bu faaliyetlerin merkezi kentsel bir gücün oluşumuna olan katkısı sınırdır.

Yukarı Fırat Havzası'ndaki merkezi yerleşimler, Mezopotamya kent modelinden farklı olarak III. binyılda yerel, II. ve I. binyılda bölgesel krallıkların yönetim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezopotamya'da tarım uygulamaları, ticaret, kalabalık nüfus, merkezi yönetim anlayışı, anıtsal mimari, bilimsel gelişmeler, hiyerarşik toplum yapısı, dinin belirleyici bir unsur olması, ithal ürünler, yazı ve silindir mühür gibi ortak özellikleri kent örneğini oluşturmaktadır (Nissen, 2004: 86; Radner, 2021: 14).

Yukarı Fırat Havzası'nda yerleşimler boyut olarak daha küçüktür ve büyük bir nüfusa yetecek üretim kapasitesine sahip değildir. Mezopotamya'da tapınak ve saray birlikte yer almıştır (Hrouda, 2003: 55 vd.). Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan Arslantepe yerleşiminde Mezopotamya yerleşimlerinden farklı olarak, kendi toplumsal yapısı çerçevesinde özgün bir gelişim süreci görülür. Arslantepe'de yöneticiler gücü dine değil, siyasete ve ekonomiye dayandırmıştır (Frangipane, 2016; Frangipane, 2018: 54).

Yukarı Fırat Havzası'nda, İlk Tunç Çağı III'de tahkimatlı yerleşimler kurulmuştur (Fotoğraf 8). İlk Tunç Çağı III'de Norşuntepe'de depolama alanları görülür (Fotoğraf 4). Mühür ya da mühür baskıları Kalkolitik Çağ'da Arslantepe'de yaygındır (Frangipane, 2016: 11 Fig. 7a-f). İlk Tunç Çağı'nda merkezi yerleşimlerin yakınlarında halkın yaşadığı aşağı yerleşimler günümüze kadar tespit edilememiştir. Kentleşme Güney Mezopotamya'dn farklı olarak kendine özgü dinamikleri ile Anadolu kent modeli şeklinde gelişmiştir. Bu modelde din ön planda değildir. Güney Mezopotamya kentleşme modelinde din belirleyici unsur olmuştur (Renger, 2003:190). Yukarı Fırat Havzası'nda yönetim düzeninde din ön plana çıkmamıştır. Kalkolitik Çağ dışında çalıştığımız bölgede dini yapı izlerinin zayıf olması bu durumun göstergeleri arasında yer almaktadır.

Yukarı Fırat Havzası'nda, hareketli yaşam tarzı, tarım ve hayvancılık, coğrafi faktörler Mezopotamya kentlerinde olduğu gibi gelişmiş bir kentleşmeyi engelleyen unsurlar olarak görülür. Halkın yaşadığı yerler merkezden uzakta kırsalda yer almaktadır. Fırat Nehri'nin sulama kapasitesinin sınırlı olması ve çalıştığımız bölgede ulaşım elverişli olmaması, büyük çapta merkezi yerleşimlerin kurulmasını kısıtlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Algaze, G., Greenfield, H., Hald, M. M., Hartenberger, B., Irvine, B., Matney, T., & Rosen, S. A. (2021). Early bronze age urbanism in southeastern anatolia and upper mesopotamia recent analyses from Tiriş höyük. *Anatolica*, XLVII, 1-70.
- Bilgi, Ö. (1980). Köşkerbaba kazıları 1979. II. Kazı Sonuçları Toplantısı, 113-119.
- Conti, A. M. & Persiani, C. (1993). When worlds collide cultural developments in eastern anatolia in the early bronze age. Frangipane, M., Hauptmann, A., Liverani, M., Matthiae, P. & Mellink, M. (Eds.), *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica anatolica et mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (ss. 362-413). Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell 'Antichita, Universita di Roma La Sapienza.
- Çevik, Ö. (2007). The emergence of different social systems in early bronze age anatolia: Urbanisation versus centralisation. *Anatolian Studies*, 57, 131-140.
- Darga, M. (1983). Şemsiyetepe kazıları 1981 yılı çalışmaları. IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 55-62.
- Darga, M. (1984). Şemsiyetepe kurtarma kazıları 1982 yılı çalışmaları. V. Kazı Sonuçları Toplantısı, 91-96.
- Di Nocera, G. M. (2005). Mobility and stability: Preliminary observations on the early bronze age settlement organisation in the Malatya plain. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 37, 63-70.
- Dikkaya, F. (2003). *Settlement patterns of altinova in the early bronze age* [Unpublished Master's Thesis]. Middle East Technical University.
- Dönmez, S. (2020). Malatya demir çağı araştırmaları 2018. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 9-52.
- Duru, R. (1979). Değirmen-tepe höyüğü kazısı 1973. Pekman, S. (Editör), *ODTÜ Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, 13-24.

- Ertem, H. (1974). Han İbrahim Şah kazısı 1971. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (ss. 59-70). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Esin, U. & Arsebük, G. (1974). Tülintepe kazısı 1971. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (ss. 137-154). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Esin, U. & Harmankaya, S. (1986). 1984 Değirmen-tepe (Malatya) kurtarma kazısı. VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 53-86.
- Esin, U. (1982). Tepecik Kazısı 1974. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları* (ss. 71-118). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Frangipane, M. (1991). Excavations at arslantepe, Malatya, the 1989 campaign. XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990 (Vol. XII/ 1, ss. 209-224). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Frangipane, M. (2001). The transition between two opposing forms of power at Aslantepe (Malatya) at the beginning of the 3rd millennium B.C (MÖ. 3. binyıl başlarında Aslantepe'de (Malatya) ortaya çıkan iki karşıt erkin yer değıştirmesi). *Tüba-Ar*, 4, 1-24.
- Frangipane, M. (2012a). Fourth millennium arslantepe: The development of a centralised society without urbanisation. *Origini*, XXXIV, 19-40.
- Frangipane, M. (2012b). The collapse of the 4th millennium centralised system at Arslantepe and the far-reaching changes in 3rd millennium societies. *Origini*, XXXIV, 237-260.
- Frangipane, M. (2012c). Arslantepe Malatya'daki İtalyan kazıları. Yeni araştırma perspektifleri. *Arkeoloji ve Sanat*, 139, 27-40.
- Frangipane, M. (2016). The development of centralised societies in Greater Mesopotamia and the foundation of economic inequality. H. Meller, H. P. Hahn, R. Jung, & R. Risch (Eds.), *Arm und Reich - Rich and Poor. Competing for resources in prehistoric societies* (ss. 1-22): Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Band 14/II.
- Frangipane, M. (2018). Different trajectories in state formation in Greater Mesopotamia: A view from Arslantepe (Turkey). *Journal of Archaeological Research*, 26(1), 3-63.
- Frangipane, M. (2019). Arslantepe. Siyasi merkezin yükselişi ve düşüşü: Tapıntan saraya saraydan surla çevrili bir kente Arslantepe. The rise and development of a political centre: From temple to palace to a fortified citadel. Durak, N. & Frangipane, M. (Eds.), *I. Uluslararası Arslantepe Arkeoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 71-104.
- Frangipane, M., & Di Nocera, G. M. (2012). Discontinuous developments in settlement patterns and socio-economic/political relations on the Malatya Plain in the 4th and 3rd millennia BC. F. Borrel, M. Bouso, A. Gomez, C. Tornero, & O. Vicente (Eds.), *Broadening Horizons 3. Conference of Young Researchers Working in the Ancient Near East*, 289-303.
- Frangipane, M., Balossi Restelli, F., Di Filippo, F., Manuelli, F. & Mori, L. (2020). Arslantepe: New data on the formation of the Neo-Hittite kingdom of Melid. Martino, S. De., Marazzi, M. & Mora, C. (Eds.), *News From The Lands Of The Hittites, Scientific Journal For Anatolian Research* (Vol. 3-4, ss. 71-111). Suor Orsola University Press.
- Gates, C. (2011). *Ancient cities: The archaeology of urban life in the ancient near east and egypt, greece, and rome*. Routledge.

- Harmansah, Ö. (2011). Moving landscapes, making place: Cities, monuments and commemoration at Malizi/Melid. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 24(1), 55-83.
- Hauptmann, H. (1974). Norşuntepe kazıları 1971. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1971 Çalışmaları* (ss. 71-102). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Hauptmann, H. (1982). Norşuntepe kazıları 1974. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları* (ss. 13-40). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Volume I: Inscriptions of the Iron age part 1: Text. Introduction, Karatepe, Karkamis, Tell Ahmar, Maraş, Malatya, Commagene*. Walter De Gruyter Inc.
- Hrouda, B. (2003). *Der Alte Orient. Verlorene Schätze, vergangene Kulturen zwischen Euphrat und Tigris*. Bertelsmann.
- Işıklı, M. (2012). The subsistence economy of kura araxian folks in eastern anatolia animal husbandary and pastoralism. *Azerbaycan Milli İlimler Akademiası Arxeologiya ve Etnoqrafiya İnstitutu*, 1(1), 103-112.
- Karaca, Ö. (1983). Pirot höyük 1981 kazıları. IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 69-81.
- Koşay, H. Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970/ Keban Project Pulur Excavations 1968-1970*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İletişim Yayınları.
- Köroğlu, K. (2022). Urartu Krallığı'nın Elazığ ve çevresindeki yerleşim politikası. Hetto, O. (Ed.), *Ülker Ardiçoğlu'na Armağan Müzeciliğe ve Kültüre Adanmış Bir Ömür Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih Yazıları* (ss. 219-238). Kitabevi.
- Liverani, M. (1997). The ancient near eastern city and modern ideologies. Wilhelm, G. (Ed.), *Die Orientalische Stadt: Kontinuität, Wandel, Bruch 1. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft 9.-10. Mai 1996 in Halle /Saale* (ss. 85-108). SDV Saarbrucker Druckerei und Verlag.
- Liverani, M. (2014). *The ancient near east history, society and economy*. Routledge.
- Mallegni, C. (2018). *Il bronzo antico III sull'alto eufrate anatolico: cronologia e produzione ceramica ad arslantepe nel periodo VID* [Unpublished PhD Thesis]. Sapienza Università di Roma.
- Manuelli, F. (2013). *Arslantepe, late bronze age, Hittite influence and local traditions in an eastern anatolian community*. Sapienza Università di Roma-Dipartimento di Scienze dell'Antichità.
- Manuelli, F., & Mori, L. (2016). "The king at the gate" monumental fortifications and the rise of local elites at Arslantepe at the end of the 2th Millennium BC. *Origini*, XXXIX, 209-241.
- Nissen, H. J. (2003). Uruk and the formation of the city. Aruz, J. (Ed.), *Art of the first cities. The third millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus* (ss. 11-20). The Metropolitan Museum of Art and Yale University Press.
- Nissen, H. J. (2004). *Ana hatlarıyla Mezopotamya. Yakın doğu arkeolojisinin ilk dönemleri* (Z. Z. İlgelen, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2006). Keban projesi ve Türkiye'de kurtarma kazıları. Tolun, V. & Takaoğlu, T. (Eds.), *Sevim Buluç anı kitabı* (ss. 13-19). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Özdoğan, M. (1977). *Aşağı fırat havzası 1977 yüzey araştırmaları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban ve Aşağı Fırat Havzası Projeleri Yayınları I.

- Persiani, C. (2008). Restless settlers. Changing settlement patterns in the early bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey). Verlag, H. (Ed.), *Proceedings of the 4th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (Vol. 1, pp. 167-176).
- Uzunoğlu, E. (1989). Malatya imamoğlu höyüğü 1987 yılı kazısı sonuçları. *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 71-94.
- Radner, K. (2021). *Mezopotamya Dicle ve Fırat Nehirlerinin Kıyısındaki Erken Yüksek Kültürler*. Runik Kitap.
- Renger, J. (2003). Wirtschaft und Gesellschaft. Hrouda, B. (Ed.), *Der Alte Orient. Verlorene Schätze, vergangene Kulturen zwischen Euphrat und Tigris* (ss. 187-215). Bertelsmann.
- Sagona, A. G. (1994). *The Aşvan Sites 3 Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia The Early Bronze Age*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Sevin, V. (1988). İmikuşağı kazıları 1986. *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 299-334.
- Şerifoğlu, T. E. (2011). Between the Hittites and the Mitannians: The Malatya-Elazığ area during the late bronze age. *Ancient Near Eastern Studies*, 48, 126-163.
- Van Loon, M. (1971). Korucutepe Kazısı 1969. Pekman, S. (Editör), *Keban Projesi Çalışmaları 1969* (ss. 47-70). ODTÜ Keban Projesi Yayınları.
- Wattenmaker, P., & Mısır, A. (1994). Kazane höyük 1992. *Kazı Sonuçları Toplantısı 15*, 177-192.
- Wilkinson, T. J., Gibson, M., Christiansen, J. H., Widell, M., Schloen, D., Kouchoukos, N., & Tenney, J. (2007). Modeling settlement systems in a dynamic environment case studies from mesopotamia. Kohler, T. A., Sander, E. & Leeuw, V. D. (Eds.), *The Model-Based Archaeology of Socionatural Systems*. School for Advanced Research Press.
- Wilkinson, T. J., Galiatsatos, N., Lawrence, D., Ricci, A., Dunford, R., & Philip, G. (2012). Late chalcolithic and early bronze age landscapes of settlement and mobility in the middle euphrates: A Reassessment. *Levant*, 44, 139-185.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi, Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Homer Kitabevi.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum/ Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

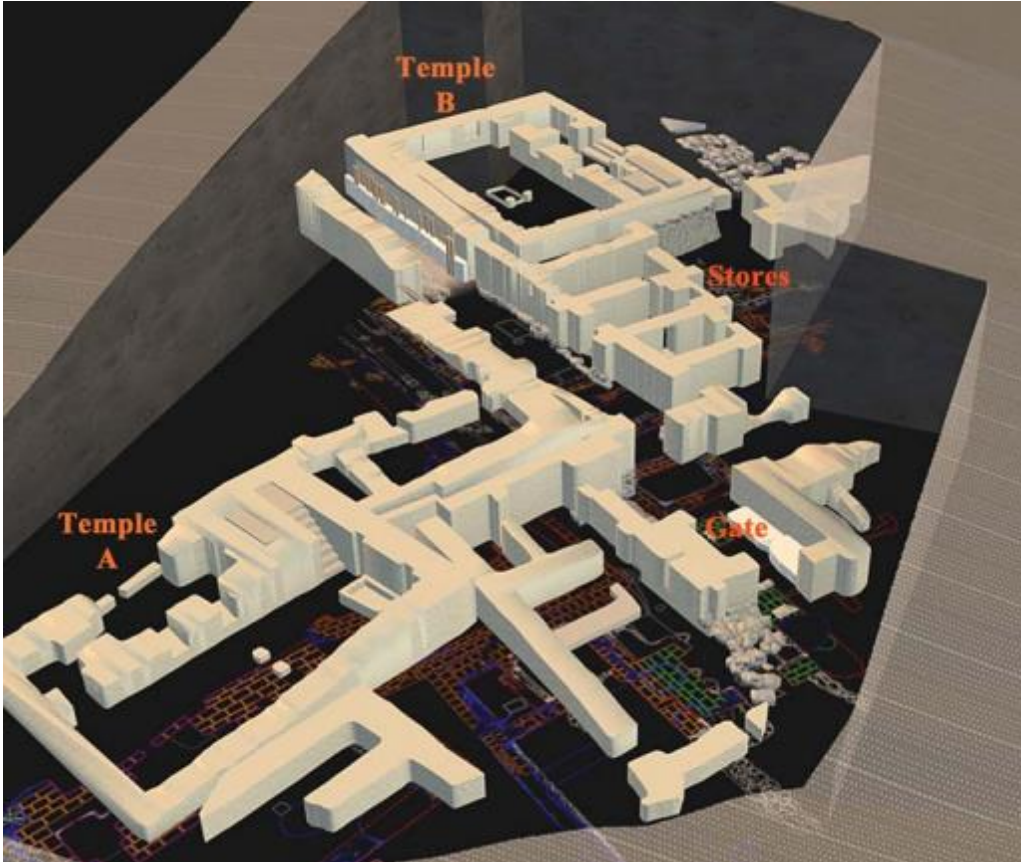
Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Ekler:

Fotoğraf Listesi

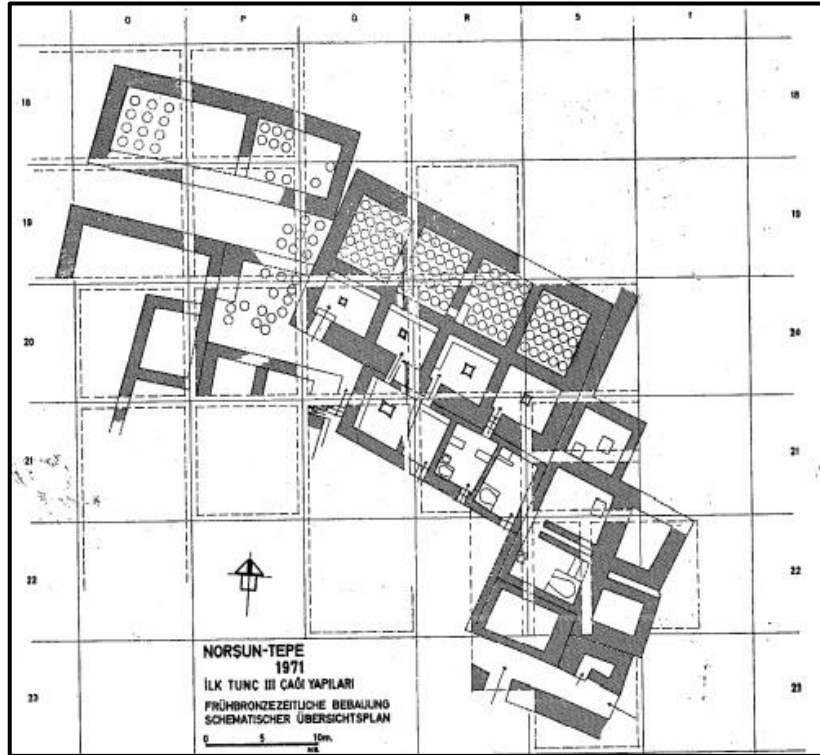
Fotoğraf 1: Göldağı ve Çevresinde Yer Alan Yaylacı Gruplar (Fotoğraf: Yazar)

Fotoğraf 2: IV. Binyıl Arslantepe Saray Kompleksi (Frangipane, 2012c: 29 Resim 3)

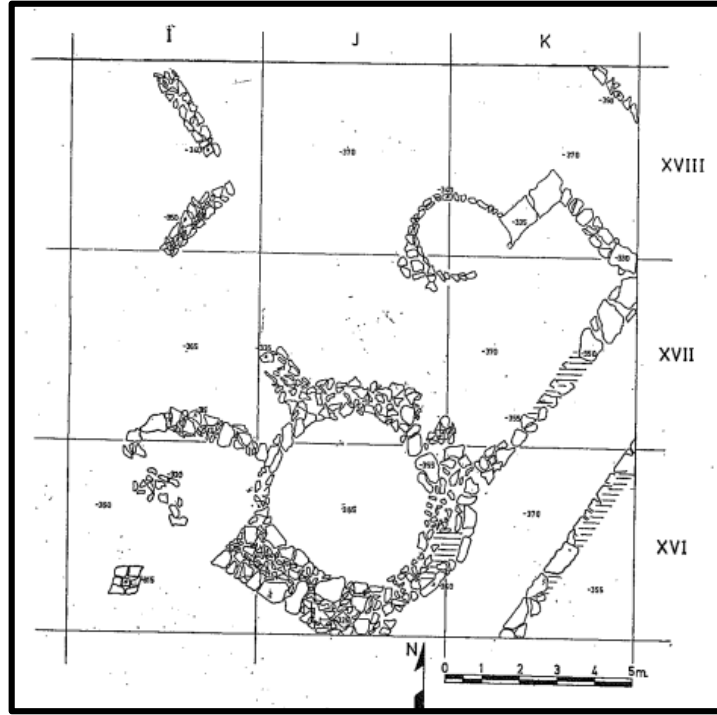
Fotoğraf 3: Arslantepe İlk Tunç Çağı VID2 Yerleşim Planı (Mallegni, 2018:78 Plan 3.22)

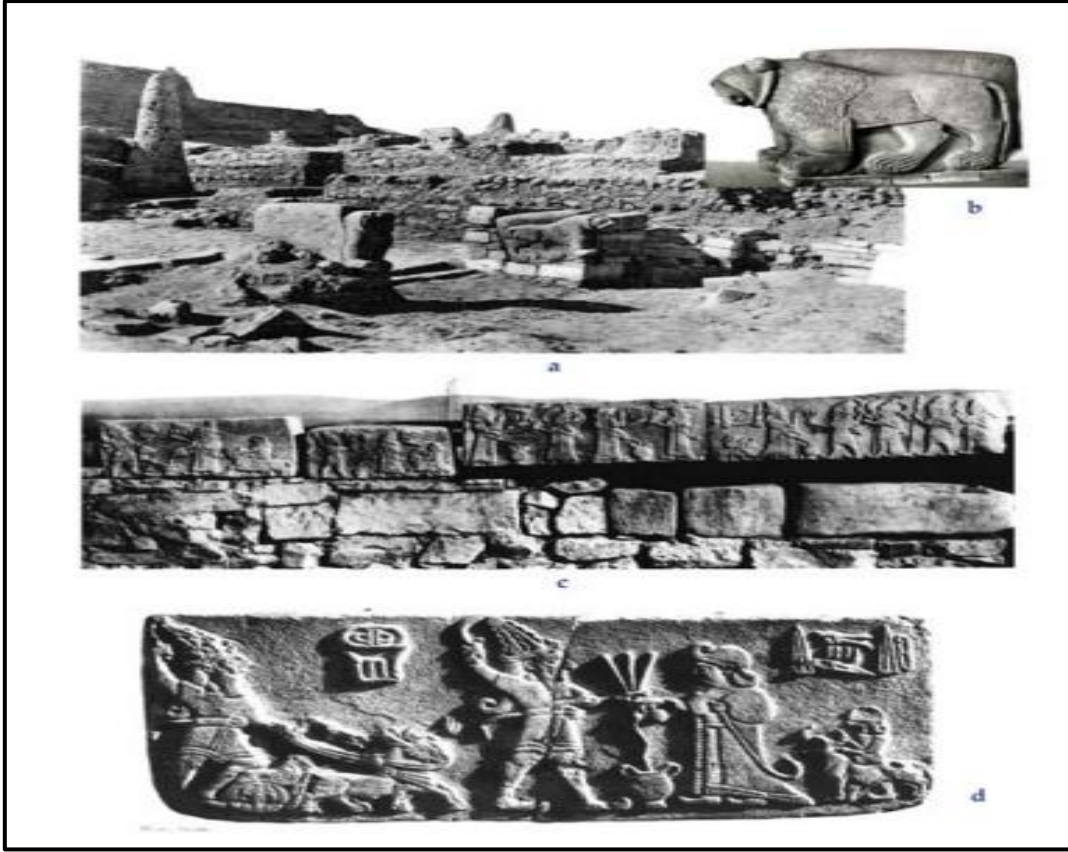
Fotopraf 4: Norsuntepe VI.Yapı Katı İlk Tunç III Yapıları (Hauptmann, 1974: Lev.82)

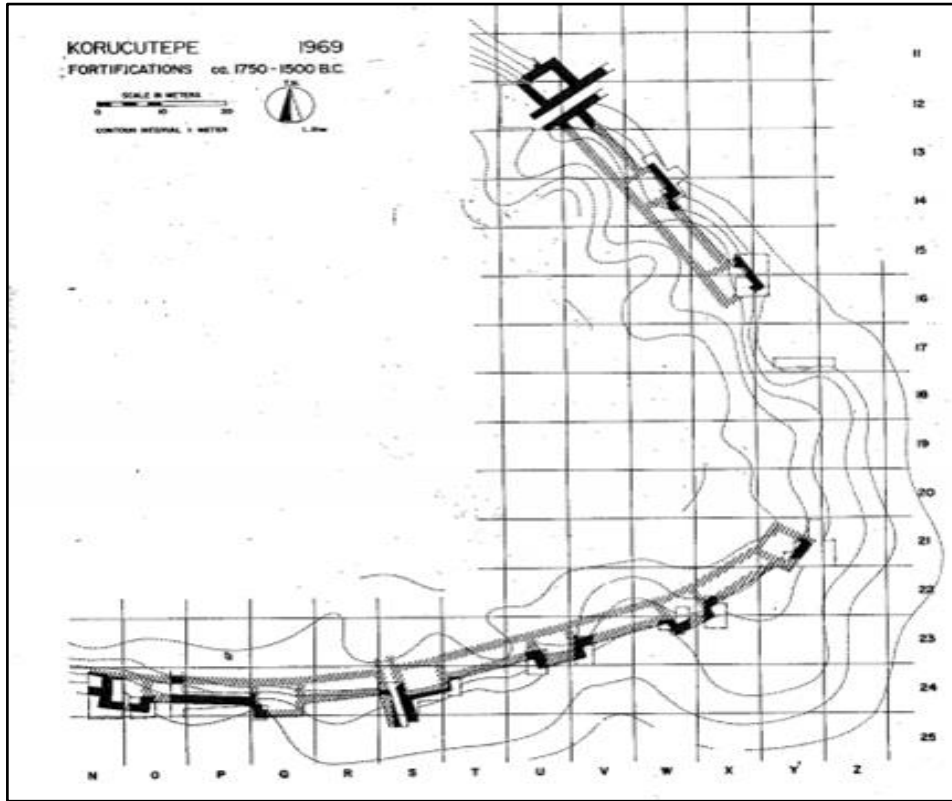
Fotoğraf 5: Malatya Göldağı Yaylalarında Göçer Hayvancılık İzleri (Fotoğraf: Yazar)

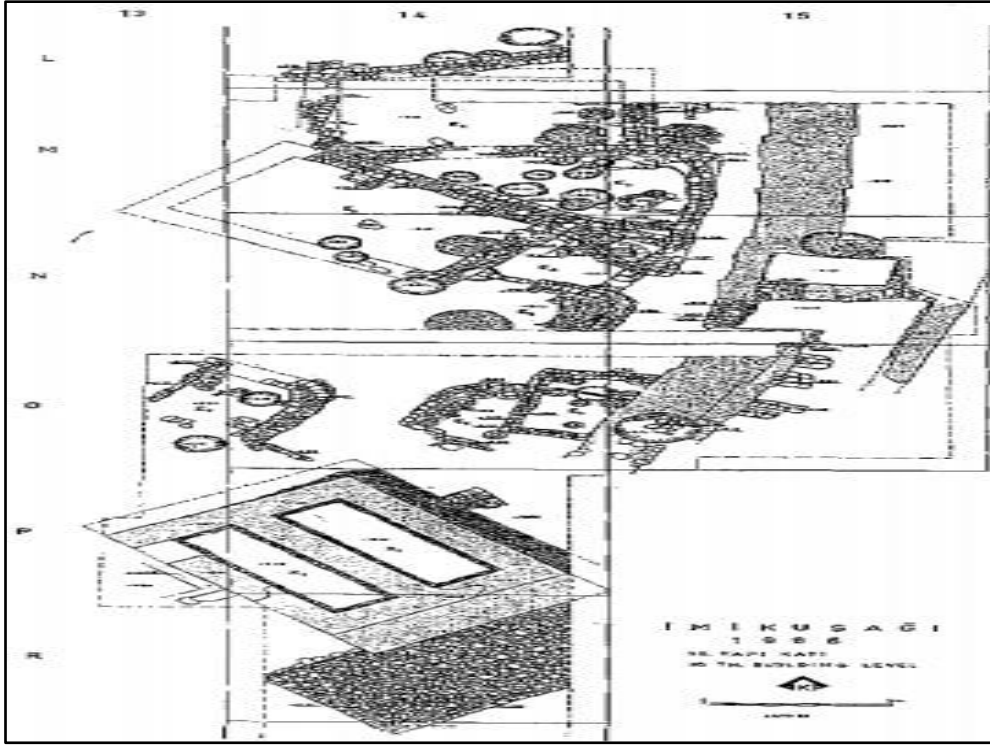
Fotoğraf 6: Han İbrahim Şah Hayvan Barınakları (Ertem, 1974: Lev 65)

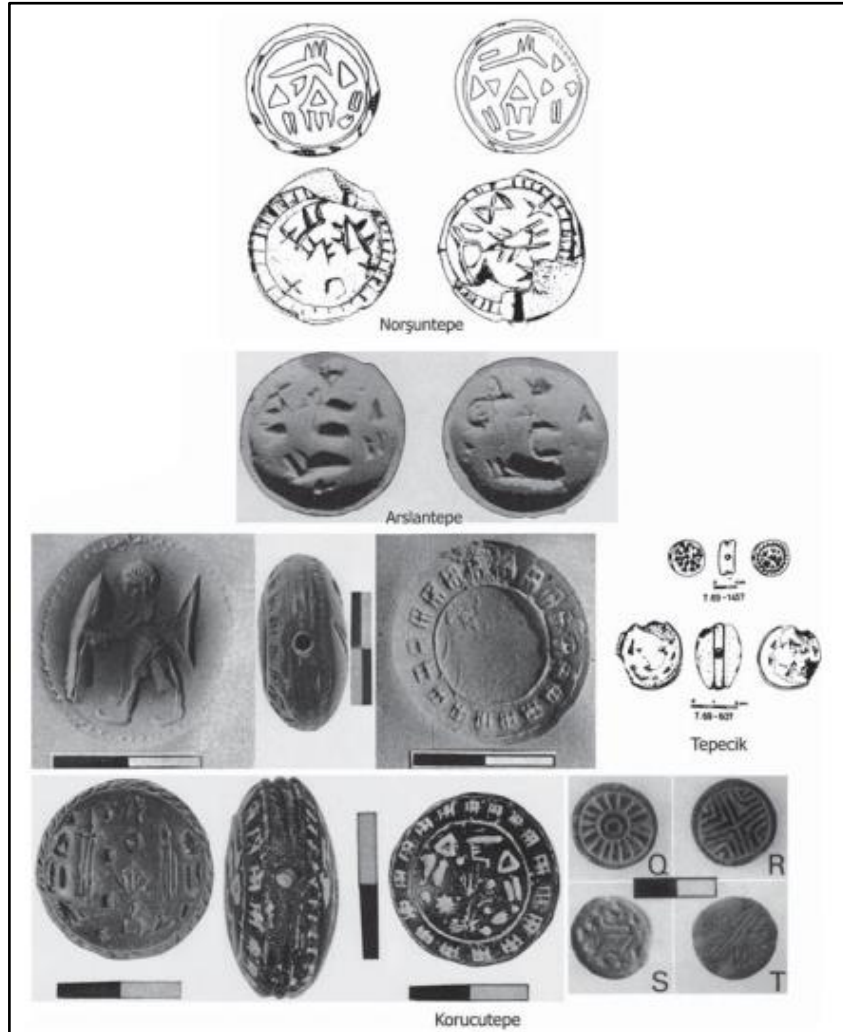
Fotoğraf 7: Arslantepe Geç Hitit "Aslan Kapısı" ve Ortostatlı Yapılar (Frangipane vd. 2020: 72 Fig.1)

Fotoğraf 8: Korucutepe Tahkimat Duvarlarının Planı (Van Loon, 1971: Lev.44)

Fotoğraf 9: İmikuşağı 10. Yapı Katı Planı (Sevin ,1988: 320 Res.3)

Fotoğraf 10: Malatya-Elazığ Bölgesinden Hitit Damga Mühür Örnekleri (Şerifoğlu, 2011: 162 Şek..6)

Fotoğraf 11: Malatya-Arguvan Sınırlarında Yer Alan Aşağı Beşbuhar Yayla Alanı (Kaynak: Yazar)

Fotoğraf 12: Malatya-Arapgir Sınırları İçerisinde Yer Alan Keklik Pınarı Yayla Alanı (Kaynak: Yazar)

Geç Neolitik Dönem Halaf Kültürü'nde Sanat ve Sembolizm* Art and Symbolism in the Halaf Culture in the Late Neolithic Period

Bahattin İPEK¹, Mehmet ŞAN², Mekiye EKŞİK³

Öz

Yakın Doğu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan anıtsal yapılar (Jeriko, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Göbeklitepe, Karahantepe vb.), kil sıvalı kafatasları, taş veya kemikten yapılmış objelerin dönemin tasvir sanatını veya dini ritüellerini temsil ettiği düşünülmektedir. Fakat Neolitiğin geç evresi olarak bilinen Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de, Göbeklitepe ve yakın çevresinden de tanıdığımız baskın anıtsal mimari olarak anılan yapıların artık Yakındoğu'da kullanılmadığı görülmektedir. Kuzey Mezopotamya kültürleri olarak bilinen Hassuna, Samarra ve özellikle Halaf kültürleri Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu dönemde bilhassa çanak ve çömlekler veya mühürler üzerinde simgesel öğelerin yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Halaf kültürüne ait kapların üzerindeki iki veya üç katlı yapıları betimleyen sahneler, başları gövdelerinden ayrı olan insanları içeren tasvirler, dans eden insan motifleri, boğa başları (bukranium) ve bitki motifleri Geç Neolitik Dönem sembolizmi ve sanatı hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Bu çalışma, Kuzey Mezopotamya'daki Halaf kültürünün sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı, Halaf çanak çömlekleri üzerinde yer alan sahnelerin dönemin sanatı veya dinini temsil ettiği düşünülen öğeleri hakkında bilgi vermeyi ve yeniden yorumlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Neolitik Dönem, Halaf Kültürü ve Çanak-Çömleği, Halaf Kültüründe Sanat ve Sembolizm.

Abstract

The monumental structures uncovered in Pre-Pottery Neolithic Period settlements in Near East (Jericho, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Göbeklitepe, Karahantepe, etc.), clay plastered skulls, objects made of stone or bone are thought to represent depiction of art or religious rituals of period. However, during Pottery Neolithic Period, known as the late stage of Neolithic Period, structures known as the dominant monumental architecture, are also known from Göbeklitepe and its vicinity, are now disappearing in the Near East. Hassuna, Samarra and Halaf cultures, which are known as North Mesopotamian cultures, give us important information about cultural and economic structures of Late Neolithic Period. In this period, it is seen that use of symbolic elements is intensified, especially on pottery or seals. During Halaf period, scenes depicting two or three storey structures, depictions of human with heads separated from their bodies, dancing human motifs, bull heads (bukranium), plant motifs on Halaf potteries give more detailed information about symbolism and art of Late Neolithic period. This study aims to give information about socio-cultural and economic structure of Halaf culture in North Mesopotamia, and to provide a reinterpretation of elements considered to represent art or religion during Halaf period.

Keywords: Late Neolithic Period, Halaf Culture and its Pottery, Art and Symbolism in Halaf Culture.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye, e-posta: bahattinipek@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4380-9283, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

² Yüksek Lisans Öğrencisi., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye, e-posta: mehmetsan4721@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4589-5851.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi., Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye, e-posta: zenan_sultan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6963-9361.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 05.03.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 04.06.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): İpek, B., Şan, M. & Eksik, M. (2024). Geç Neolitik dönem Halaf Kültürü'nde sanat ve sembolizm. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 34-52.

Giriş

Neolitik Dönem, insanlığın binlerce yıldır sürdürdüğü avcı-toplayıcı ve göçebe hayattan tarımsal aktivitelerin başladığı, hayvanların evcilleştirildiği, yeni yerleşim türlerinin ve yeni alet kültürünün geçişini gösteren ve insanlık tarihinde Neolitik Devrim olarak adlandırılan dönem olarak bilinmektedir (Akkermans, 2013b: 63; Özdoğan, 1999: 234; Özdoğan, 2004: 44-45). 1920'lerden sonra V. Gordon Childe'nin Neolitik Devrim (*Neolithic Revolution*) ve Kentleşme Devrimi (*Urban Revolution*) teorilerine göre, yerleşimlerde metal ve çanak çömleğin olmaması Neolitik Dönem için belirleyici özelliktir (Tekin, 2015: 101). Ayrıca Neolitik Dönem topluluklarıyla ilgili genel görüş hayatta kalmaları için mücadele etmeleri gerektiğiydi (Özdoğan, 1999: 235). 1950'den günümüze kadar Anadolu ve Yakındoğu'da yapılan disiplinlerarası kazı çalışmaları, yüzey araştırmaları, yeni Neolitik Dönem yerleşimlerin kazılması, bu yerleşimlerde tapınak (veya kutsal yer), Kamu yapıları, heykel ve süs eşyalarının bulunması Neolitik Dönemin yeniden yorumlamasına yol açmıştır (Esin, 1999: 13; Özdoğan, 2004: 47-49; Özdoğan, 2007: 441; Tekin, 2015: 97). Ayrıca tarımla birlikte yerleşik yaşamın başladığını savunan tezlerin Göbeklitepe (veya Körtik Tepe, Gusir Höyük, Boncuklu Tarla, Hasankeyf Höyük) gibi yerleşimlerde, hayvanların evcilleştirilmediği ve tarımın yapılmadığı görülmekle birlikte Neolitik Dönem için yeni tanımların yapılmasını zorunlu kılmıştır (Özdoğan, 2007: 448). Özellikle yeni buluntular bizlere bazı Neolitik Dönem yerleşimlerinde beslenmenin sadece avcılığa dayandığı, bazılarında avcılık, tarım ve hayvancılığın beraber yapıldığını göstermektedir. Yeni kazılar ve veriler Neolitik Dönemde eşitliğe dayanmayan ve tabakalı toplulukların, aktif ve karmaşık ticari ilişkilerin, uzman zanaatkarların, devasa yapıları yapmak için organize edilmiş grupların varlığını göstermektedir (Özdoğan, 2007: 448-449).

Geç Neolitik Dönem'de Halaf Kültürü'nde Sanat ve Sembolizm⁴

Kuzey Mezopotamya'da Geç Neolitik Dönem

Neolitik Dönem adlandırılırken genel olarak kendi içinde alt dönemlere ayrılmakta olup bu alt dönemler farklı ekoller tarafından farklı terimler şeklinde kullanılmaktadır. Örneğin, Neolitik Dönemi Erken, Orta ve Geç Neolitik Dönem olarak 3 evreye ayıran ekoller bulunmaktadır. Bunun yanında özellikle son dönemlerde Neolitik Dönem için kullanılan en yaygın terim ise Çanak Çömleksiz Neolitik (A-B) ve Çanak Çömlekli Neolitik dönemlerdir. Özellikle Kuzey Mezopotamya'da çalışan arkeologlar Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için Geç Neolitik Dönem terimini kullanmaktadırlar. Mezopotamya Geç Neolitik ve Kalkolitik Dönemleri Hassuna, Samarra, Halaf ve Ubaid Kültürleri olarak bilinmektedir (Campbell, 2007: 104). Bu kültür isimleri 20. yy. başlarında ve ortalarında güney ve kuzey Irak ile kuzey Suriye'deki kazılar sonucunda bahsi geçen kültürlerle ait buluntuların ilk bulunduğu yerleşim veya höyük isimlerinden gelmektedir (Campbell, 1999: 575; Campbell, 2007: 104-105; Tekin, 2015: 89, 99, 104). Özellikle bu kronolojiler veya bahsi geçen terminolojiler Mezopotamya tarih öncesi için seramik tipolojisine dayanmaktadır ve 20. yüzyılın başlarında o coğrafyada çalışan arkeologlar tarafından oluşturulmuştur (Atakuman, 2015a; Campbell, 1999: 575; Campbell, 2007: 104-105; Tekin, 2015: 89, 99, 104).

Geç Neolitik Dönemin genel özelliklerine bakıldığında kendinden önceki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden ayıran en önemli ve ayırt edici özelliği ise artık bu dönemde kilden çanak çömleklerin yapılması ve bu çanak çömleklerin bilinçli olarak çömlek fırınlarında fırınlanmasıdır. Bu evre Geç Neolitik Dönem olarak adlandırılır ve Kuzey Mezopotamya'da yaklaşık olarak MÖ 7000'de başlamıştır (Bernbeck

⁴ Bu makalede kullanılan verilerin 2019 yılında Şanlıurfa'da yapılan "Uluslararası Göbekli Tepe ve Neolitik Çağ Yerleşimleri Kongresi'nde" "Geç Neolitik Dönemde Kuzey Mezopotamya'da Sanat ve Sembolizm" başlığıyla sunumu yapılmıştır. Bu bilgiler herhangi bir yerde yayınlanmamış olup yeni veriler eklenerek makale daha geniş olarak yeniden ele alınmış olup makaleye daha kapsamlı yeni veriler eklenmiştir.

& Nieuwenhuys, 2013: 18; Gallet & diğ., 2015: 90). Özellikle Kuzey Mezopotamya'da Geç Neolitik Dönem kronolojinin tarihlendirilmesi ise genel olarak yaklaşık MÖ 6900-MÖ 5300 (Nieuwenhuys & Cruells, 2004: 47; Nieuwenhuys, 2008: 691-692) veya yaklaşık olarak MÖ 6800-MÖ 5300/5200 arasına denk gelmektedir (Akkermans & Schwartz, 2003: 99; Akkermans, 2013a: 17).

Halaf Kültürünün Yayılım Alanları

Kuzey Mezopotamya'da Geç Neolitik Dönem kültürleri arasında ön plana çıkan kültürlerden birisi Halaf kültürüdür. Halaf kültürü ile ilgili ilk bilgiler 20. yüzyılın başlarında kazılan üç tarih öncesi yerleşimden gelmektedir (Frankel, 1979: 2). Türkiye sınırları içerisinde 1908 yılında John Garstang tarafından Sakce Gözü/Coba Höyük'te yapılan kazı ve 1913 yılında C. L. Woolley tarafından Tell Yunus kazısı ile Kuzey Suriye'de Max von Oppenheim tarafından 1911-1913 ve 1927-1929 yıllarında Tell Halaf'taki kazılardır (Frankel, 1979: 2-3; Gessner, 2011: 780-781; Tekin, 2015: 96). Bu üç yerleşimdeki Halaf kültürü ile ilgili ilk kazıların yanında, 1930'larda Max Mallowan tarafından Kuzey Irak'taki kazılan Tell Arpachiyah kazısı Halaf dünyası için bir diğer önemli keşif haline gelmiştir (Campbell, 1992: 182; Gessner, 2011: 781). Çünkü Tell Arpachiyah kazıları yerleşim yerinde Halaf kültürünün erken, orta ve geç evreleri için ilk kez önemli veriler vermektedir. Tell Arpachiyah kronolojik dizileri (erken, orta ve geç evreleri) arkeologlar tarafından uzun süre diğer Halaf yerleşimlerindeki stratigrafi ve Halaf kronolojisini belirlemek için kullanılmıştır (Davidson, 1977: 8, 25; Gessner, 2011: 781; Tekin, 2015: 97). Ancak 1960'lardan bu yana, Kuzey Irak'taki Yarım Tepe I-II ve Banahilk kazıları, Güneydoğu Anadolu'daki Girikihacıyan, Kazane Höyük, Akdeniz bölgesi'ndeki Domuztepe, Doğu Anadolu'daki Tilkitepe kazıları ile Kuzey Suriye'deki Tell Halula, Tell Sabi Abyad ve Tell Aqab gibi yerleşimler Halaf kültürü, bu kültürün dağılımı ve Halaf kültürünün Kuzey Mezopotamya'daki kökeni hakkında önemli yeni bilgiler sağlayan yerleşimler arasındadır (Gessner, 2011: 782). Halaf kültürünün yayılım bölgesine genel olarak bakıldığında, doğudaki sınırı İran bölgesindeki Zagros Dağları'ndan başlayarak, batıda Akdeniz ile Toros Dağları'na, kuzeyde Van Gölü ile Muş-Elazığ bölgesine ve güneyde ise kuzey Suriye'den Irak'ın merkezine kadar yayıldığı görülmektedir (Resim 1) (Becker, 2013: 455; Gessner, 2011: 778; Hijara, 1997: 91; Özdoğan, 2013: 380; Sarıaltun, 2013: 504; Watson, 1983: 232).

Halaf Kültürünün Genel Özellikleri

Halaf kültürü kaliteli boyalı çanak-çömlekleri, yuvarlak planlı yapıları (Tholos), damga mühürleri, figürinleri ve uzak mesafe obsidyen ticareti ile bilinmektedir (Akkermans, 1991: 121; Hijara, 1997: 91; Nieuwenhuys, 2008: 692). Bu kültürün geçim kaynağı ise kültüre alınmış tahıllar ve yabani bitkileri tüketmekle birlikte, evcilleştirilmiş veya yabani hayvanları tükettikleri de görülmektedir (Gessner, 2011; Hijara, 1997; Yakar, 1991). Halaf yerleşimleri genel olarak fazla büyük olamayıp 1 hektardan başlayarak 5 hektara kadar değişmektedir (Akkermans & Schwartz, 2003: 119; Akkermans, 2013a: 22; Gessner, 2011: 778; Hijara, 1997: 85, 109). Halaf yerleşmelerinin yoğunluğu bölgeden bölgeye değişmektedir. Halaf döneminde kalıcı yerleşimler olmasına rağmen kısa ömürlü yerleşimler de olmuştur. Bu dönemin yerleşim türü, köylerin etrafındaki açık alanlarla birlikte daha az planlı ve dağınık yapılardan oluşmaktadır (Frangipane, 2013: 95). Yerleşim yerlerinin alanları için kesin sınırlar yoktur (Frangipane, 2013: 95). Halaf döneminin kültür dolgusu genelde yüksekliği 6 ile 8 m arasında değişmektedir (Hijara, 1997: 85, 109). Buna ek olarak, mevsimlik ya da yarı-kalıcı yerleşimleri temsil eden birçok yerleşimde 4 m'den fazla birikim oluşturmaktadır (Hijara, 1997: 85, 93). Bu dönemde oldukça kısa ömürlü yerleşimler ise bir ya da iki metreden daha az dolgudan oluşmaktadır. Halaf döneminde hem uzun hem de kısa ömürlü yerleşimler bulunmaktadır (Akkermans, 2013a: 22-24). Halaf döneminde ölü gömme geleneklerine bakıldığında, gömü uygulamaları tek ve çift çukur gömülerden toplu gömülere, tekli ve çoklu kafatası gömülerinden bireysel ya da toplu kremasyon gömülere kadar çeşitlilik göstermektedir

(Akkermans, 1989: 83; Akkermans & Schwartz, 2003: 145; Campbell, 2008b: 134; Campbell, Kansa, Bichener, & Lau, 2014: 30).

Bu dönemde Halaf yerleşimlerinde sosyal hiyerarşi veya kutsal alanların varlığına bakıldığında, genel olarak Halaf gömü uygulamaları, birkaç istisna dışında, yoğun mezar eşyalarına sahip bir şef veya elit için yapılan mezarlara rastlanmamıştır (Akkermans, 2013a: 29; Frangipane, 2007: 162-163; Watson & Leblanc, 1990: 137-138). Halaf yerleşimlerinde savaşa dair çevre duvarları, hendekler ya da silahlar gibi güçlü arkeolojik kanıtlar bulunmamaktadır (Hijara, 1997: 102; Watson & Leblanc, 1990: 138). Son zamanlardaki görüşler her ne kadar bu kültürde sosyal bir hiyerarşi olmadığını söylese de Tell Sabi Abyad'ta bulunan 'Plaza' olarak adlandırılan alan ile Domuztepe'deki Kırmızı Teras, Ölüm Çukuru veya Hendekler bizlere ritüel/festival aktivitelerin yapıldığını ve bu aktivitelerin bir şef veya özel kişi/kişiler tarafından yapıldığını göstermektedir (Akkermans, 2013a; Frangipane, 2007; İpek, 2019: 63). Bundan dolayı Halaf kültüründe düşük seviyede de olsa bir sosyal-hiyerarşinin olduğunu şimdiki veriler göstermektedir.

Halaf Kültürü Kronolojisi ve Alt Evreleri

Halaf kronolojisi ilk olarak Mallowan tarafından Tell Arpachiyah kazılarına dayanarak Erken, Orta ve Geç Halaf olarak dönemlere ayrılmıştır (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 23; Campbell, 2007: 106; Gessner, 2011:783; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004: 49). Bu üçlü ayırım uzun süre çok popüler olmuştur (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 23; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004: 49) ve bazı uzmanlar tarafından Halaf kültürü tanımlanırken bu teriler hala kullanılmaya devam edilmektedirler. 1970'lerde Davidson'ın Kuzey Suriye'deki Tell Aqab'da yaptığı kazılar sonucunda (Gessner, 2011: 783) üçlü Halaf kronolojisine Halaf-Ubeyd Geçiş Dönemi'ni (HUT) eklemiştir (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 23; Campbell, 2007: 106; Gessner, 2011: 783). Özellikle son yıllarda Geç Neolitik Dönem kronoloji ve Halaf kültürü üzerine yapılan araştırmalar oldukça artmıştır (Nieuwenhuyse, 2000: 155). Suriye savaşı öncesi Tell Sabi Abyad'daki kazılar ve Kuzey Suriye'deki yüzey araştırmaları sonucunda MÖ 6100-5900 tarihlerine denk gelen '*Transitional Period*' veya '*Proto-Halaf*' Halaf kronolojisine eklenmiştir (Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013: 26; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004: 47, 48; Nieuwenhuyse, 2007: 10; Nieuwenhuyse, 2009: 83). Sonuç olarak, daha önce Kalkolitik kültür olarak adlandırılan Halaf kültürü yeni kazılar, yüzey araştırmaları ve konferanslarla "Geç Neolitik Dönem" kültürü olarak yeniden tanımlanmış olup yaklaşık olarak MÖ 6100-5300/5100 yılları arasına tarihlenmektedir (Akkermans & Schwartz, 2003: 99; Akkermans, 2013a; Bernbeck & Nieuwenhuyse, 2013; İpek, 2019; Nieuwenhuyse & Cruells, 2004; Nieuwenhuyse, 2008).

Halaf Çanak Çömleğinin Genel Özellikleri

Halaf dönemine ait kaplarda yapılan çalışmalarda şimdiki verilere dayanarak yaklaşık olarak 350'den fazla motif/desen kaplar üzerinde bulunmaktadır (Resim 2) (Merpert & Munchaev, 1973: 113; Merpert & Munchaev; 1993: 134). Çanak çömleklerde kullanılan en yaygın desenler geometrik motiflerdir. Kapların çoğu yatay ya da diyagonal bantlar halinde sade bir şekilde bezenmiştir (Nieuwenhuyse, 2000: 163). Geometrik motifler arasında çapraz tarama ya da paralel zikzak çizgiler, baklava dilimleri, köşeli çift ayraçlar ve noktalar yer alır (Gessner, 2011: 780; Nieuwenhuyse, 2000: 163; Özbal & Gerritsen, 2013: 109). Halaf döneminde veya Geç Neolitik Dönemde Kuzey Mezopotamya'da yapılan çanak çömlekler el yapımıdır (Becker, 2013: 455; Frankel, 1979: 15; van As & Jacobs, 1989: 229). Bu dönemde gündelik kullanımlar için yapılan kaba veya boyasız yapılan kap örneklerin yanında genel olarak Halaf çanak çömlekler oldukça yüksek kaliteli ve renkli boyalı bezemeleriyle bilinmektedir (Frankel, 1979: 1; Sinopoli, 1991: 115). Halaf çömlekçileri yaklaşık olarak 900/800 sene boyunca etkileyici bir çömlek türü/formu ve motif repertuarı geliştirmişlerdi (Özbal & Gerritsen, 2013: 109). Boyalı buluntu topluluğu farklı şekil, renk

ve bezemelere sahip çeşitli kâse, tabak (açık kaplar) ve çömleklerle (kapalı kaplar) karakterize edilir (Frankel, 1979: 1; Watson & LeBlanc, 1990: 42). Halaf çanak çömleklerinde kullanılan renkler arasında siyah, kahverengi, kırmızı, turuncu, yeşil ve beyaz gibi sade renkler yanında monokrom (tek renkli), bikrom (iki renkli) veya trikrom (üç renkli) uygulamalar da bulunmaktadır (Steinberg & Kamilli, 1990: 187-188). Polikrom (çok renkli) bezeme özellikle Halaf döneminin sonlarına doğru (Geç Halaf Döneminde) ortaya çıkmıştır (Campbell, 1992: 182). Halaf dönemine ait çanak çömleklerin birçok işlevi vardı. Bazıları yiyecek ve içecek tüketiminde, bazıları depolama ve yiyecek hazırlamada, bazıları ise yaşayanlar ve ölüler için hediye olarak kullanılmıştır (Akkermans & Schwartz, 2003: 134). Kaba katkılı ve kalın cidarlı kaplar pişirme, depolama veya yiyecek hazırlama için kullanılmıştır. Çok kaliteli olarak pişirilmiş, ince işçilikli ve ince cidarlı boya bezemeli kaplar ise büyük ihtimalle şenliklerde veya törenler sırasına hazırlanan yiyeceklerin servisinde kullanılmıştır (Gessner, 2011: 780).

Halaf Çanak Çömleklerinin Üzerinde Görülen Figürlü Sahneler

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde devasa boyutlu dini veya kamusal yapılar, sade veya dekoratif bezemeli sütunlar, büyük boyutlu insan heykelleri, taş maskeler Yakınoğu'daki Ain Ghazal, Jericho (Levant Bölgesi), Dja'de (Suriye), Nevali Çori, Çayönü, Göbeklitepe (Güneydoğu) gibi yerleşimlerde görülmektedir (Verhoeven, 2002: 6). Ayrıca insan veya hayvan betimlemeleri, yılan, akrep, dört ayaklı hayvanlar, kuş motifleri taş objeler veya sütunlar üzerinde görülen diğer unsurlardır (Atakuman, 2015b: 769; Costello, 2013: 119). Fakat Yakınoğu'da (Güneydoğu Anadolu, Suriye-Levant Bölgesi veya Kuzey Irak'ta) Çanak Çömleksiz Neolitik B'de görülen mega-yerleşimler, yoğun ticaret veya takas sistemi, tapınak ve diğer olgular Çanak Çömleksiz Neolitik B'den sonra yıkıma uğramıştır (Özdoğan, 1999: 232-233). 'Neolitik Çöküş' olarak adlandırılan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden Geç Neolitik (Çanak Çömlekli) Neolitik Döneme geçiş evresinde yerleşimlerin çoğu ya terk edilmiş veya boyutlarında küçülmeler olmuştur (Özdoğan, 2014: 1515). Bu değişimlerin arkasındaki faktörler iklim değişikliği veya fazla nüfus artışından dolayı doğal kaynakların aşırı şekilde kullanılması/tüketilmesi olarak görülse de tam olarak belli değildir (Özdoğan, 1999: 232-233). Ayrıca ritüel veya kamusal amaçlı yapıların Neolitik Çöküş ile birlikte ortadan kaybolduğunu ve Geç Neolitik Neolitik Dönem (MÖ 7000-5100/5000) boyunca bu tür semboller (küçük objeler haricinde) neredeyse görülmemektedir (Tablo 1) (Verhoeven, 2002: 6).

Bu dönem her ne kadar çöküş olarak belirtilse de Geç Neolitik Dönemde Yakınoğu'da bir yenilik ortaya çıkmıştır. Bu yenilik artık kilden çanak çömleklerin yapılması ve bu kapların fırınlarda pişirilmesidir. Kuzey Mezopotamya'da yaklaşık olarak MÖ 7000'lerde başlayan ve kilden yapılan çanak çömleklerin (Bernbeck & Nieuwenhuys, 2013: 18, Gallet & diğ., 2015: 90) ilk örnekleri Tell Sabi Abyad (Balikh Vadisi), Tell Seker al-Aheimar (Habur Vadisi), Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat (Fırat bölgesi) gibi yerleşimlerden gelmektedir (Cruells, 2008: 672). Kilden yapılan bu ilk kap örnekleri genelde kaba katkılı kaplar şeklindeydi. Genellikle bu dönemde kaplar üzerindeki desenler nadir olup geometrik şekillerden oluşuyordu (Le Mièr, 2013: 325). Yaklaşık 800 yıl boyunca (yaklaşık olarak MÖ 7000-6200 arasında) kapların gelişimi oldukça yavaş ilerlerken yaklaşık olarak MÖ 6200'lere geldiğimizde Kuzey Mezopotamya'da çanak-çömleklerde yeni teknolojik gelişmeler ve yeni stilistik özellikler ortaya çıkmaya başlamıştır (Nieuwenhuys, 2013: 135). Çanak-çömleklerde daha kaliteli kilin kullanıldığı, daha gelişkin çömlekçi fırınların ve tek renkli kaplardan çok renkli kapların üretiminde artışın olduğu görülmüştür (Cruells, 2008: 672-673). "Transitional/Proto-Halaf Period" olarak bilinen bu dönem Nieuwenhuys tarafından "Painted Pottery Revolution" olarak adlandırılmıştır (Nieuwenhuys, 2013: 137). Bu dönemde özellikle kuzey Suriye'deki Tell Sabi Abyad yerleşiminde yapılan çalışmalarda Proto-Halaf döneminde Kaliteli Kaplar (*Fine Ware*) olarak adlandırılan kapların oranı % 5 iken, Erken Halaf dönemine geldiğinde bu oranın % 80'a kadar arttığı görülmüştür (Tablo 2) (Nieuwenhuys, 2009: 85). Şimdiki

verilere dayanarak yaklaşık olarak 800/1000 yıl boyunca ortadan kaybolan bu devasa sanat eserleri veya sembolizm ile ilgili veriler, Yakındoğu arkeolojisinde Kuzey Mezopotamya'nın Geç Neolitik Dönem kültürü olarak bilinen Halaf kültürüne ait çanak-çömlekler ve damga mühürler üzerindeki figürlü sahnelerde yeniden görülmeye başlamıştır.

Geç Neolitik Dönemde Halaf Kültüründe Sanat ve Sembolizm

Halaf çanak çömlekleri Geç Neolitik Dönem sanatı veya sembolizmi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik B döneminden sonra ortadan kaybolan görsel öğeler Samarra kaplarında görülmeye başlanmıştır. Kuzey Mezopotamya'da Halaf kültürünün ortaya çıkmasıyla (yaklaşık MÖ 6200/6100) Halaf kültürünün kapları üzerinde her ne kadar en yaygın motifler geometrik olsa da figürel veya naturalistik motifler Halaf veya Geç Neolitik Dönem kültürü hakkında bilgiler vermektedir (Campbell, 2010; Gessner, 2013: 125; Steinberg & Kamilli, 1990: 187). Özellikle Halaf kültürüne ait kapların üzerindeki iki veya üç katlı yapıları betimleyen sahneler, başları gövdelerinden ayrı olan insanları içeren tasvirler, dans eden insan motifleri, boğa başları (bukranium), bitki motifleri Geç Neolitik Dönem sembolizmi ve sanatı hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Genel olarak bitki motiflerine baktığımız zaman ağaç ve çiçek motifleri karşımıza çıkmaktadır (Resim 3). Ağaç motifleri iğne yapraklı ağaç (sedir, çam vb.) grubuna girer. Kaplar üzerindeki ağaç betimler genelde uzun olup Domuztepe'de bulunan ve mimari yapıları gösteren kabın üzerindeki ağaç motifi gibi binaları ikiye ayırmış ve yapıların ortasında yer almaktadır. Hayvan motiflerine baktığımızda en yaygın motif olarak boğa (bukranium) veya öküz (mouflon) başı görülmektedir (Resim 4). Dört ayaklı hayvan motifleri arasında inek, keçi, geyik, tilki, at, leopar gibi hayvan figürler karşımıza çıkmaktadır (Resim 5). Kuşgiller arasında su kuşları, akbaba, flamingo, baykuş gibi motifler Halaf kapları üzerinde yaygın olarak görülür (Resim 6). Az da olsa balık, akrep ve yılan motifi kaplar üzerinde görülen diğer hayvan figürleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 7). Halaf kapları üzerinde görülen insan betimlemeleri ve muhtemelen hikâyeci bir anlatım taşıyan betimlemeler az da olsa bize Geç Neolitik Dönem toplulukların yaşam tarzları, dini veya kültürel aktiviteleri hakkında bilgiler vermektedir. İnsan motiflerine baktığımızda özellikle yürüyen insanlar, kolları kanatlı gibi gösterilen veya başlarına maske takmış gibi gösterilen ritüalistler (şaman veya ayin/tören düzenleyiciler), ok ve yay ile betimlenen avcı veya savaşçılar bizlere dönemin inanç sistemi veya yaptıkları aktiviteler hakkında bilgiler vermektedir (Resim 8). Özellikle kolları kanatlı gibi gösterilen veya başlarına maske takmış gibi gösterilen figürlerin 'Şaman' veya ritüel aktiviteleri gerçekleştiren ritüalistler olabileceği düşünülmektedir (Costello, 2013: 120; Nieuwenhuysse, 2013: 135; Tekin, 2016: 66). Ayrıca bir ritüel, şenlik veya olayı temsil eden dans figürleri Halaf kaplarında sıkça karşımıza çıkan figürlü sahneler arasında yer almaktadır (Resim 9) (Nieuwenhuysse, 2007: 224). Son olarak 'Öykülü Sahneler' olarak tabir edilebilecek figürlü sahneler bize Halaf kültürünün yaşamı hakkında bilgiler vermektedir (Resim 10). Domuztepe'de bulunan sazlık veya ağaçtan yapılmış iki veya üç katlı yapıları gösteren ve bu yapıları ayıran büyük bir ağaç ve yapılar arasında bulunan büyük vazolar olan 'Mimari Yapıları Gösteren Kap', başları gövdelerinden ayrılmış ve önlerinde ayakta duran figürlü 'Death Pot', üzerinde halay/veya ritüel aktivitesi yapan 'Dans Eden Kadınlar', Tell Arpaciyah'taki üzerinde yapı, avlanma sahnesi, iki kadın motifi, büyük bir yılan, büyük bir vazoya tırmanan iki kişi ve boğa başlarını gösteren figürlü kap, Tell Halaf'ta bulunan ve üzerinde ayakta elleri açık figürler ve sahnede yer alan büyük vazo bize Geç Neolitik Dönemin mimarisi yapısı, avlanma sahneleri, ölü/ölüm ritüelleri hakkında bilgiler vermektedir (Resim 10).

Sonuç

Son dönem verilerine dayanarak Çanak-Çömleksiz Neolitik A ve B evrelerinde var olan büyük boyutlu kamusal veya dini yapılar, devasa sütunlu yapılar, basit bezemesiz veya üzerinde hayvan ve

insan figür olan sütunlar, kil veya boya ile süslenmiş kafatasları gibi dönemin dini ve kültürel yapısını tanımlayan bulguların Çanak-Çömleksiz Neolitik B'den (MÖ 7000'lerde) sonra neredeyse ortadan kaybolduğu görülmektedir. Yaklaşık olarak 800 yıl boyunca ortadan kaybolan dönemin kültürleri ile ilgili bilgiler MÖ 6200/6100'lerden sonra Kuzey Mezopotamya'da Halaf kültürü olarak adlandırılan kültürün çanak-çömlekleri üzerinde yer alan sahneler veya figürler sayesinde tekrar açığa çıkmaktadır ve bu bağlamda Neolitiğin son dönemindeki sanat ve sembolizmi hakkında fikirler elde edilmektedir. Bu kaplar üzerinde yer alan figürler sayesinde dönemin sakinlerinin beraber yaşadıkları veya doğal ortamda var olan avladıkları hayvan motiflerini, botanik motifler sayesinde dönemin florası, mimari sahneler sayesinde dönemin mimarisi veya dini/kamusal yapıları hakkında verilere ulaşılmaktadır. Halaf kültürü için oldukça ilginç olan durum ise genelde yapılan kazılar sonucunda neredeyse Halaf kültürünün görüldüğü tüm yerleşimlerin mimarisinin kerpiç veya taş temelli yapılar olmasıdır (Resim 11). Bu dönemin yapıları diktörgen veya dönemin tipik mimarisi olan yuvarlak planlı Tolos yapılar şeklindedir. Fakat Halaf çanak çömlekleri üzerinde görülen mimari tasvirlerin hepsinde betimlenen sahnelerde yapıların bir platform üzerinde ahşaptan yapıldığı ve az katlı oldukları görülmektedir (Resim 10.3 ve 11). Ahşaptan yapılan bu yapıların acaba sıradan halkın olduğu konutlar mı yoksa kamu veya kutsal yapıları mı tasvir ettikleri döneme ait kazıların azlığından dolayı henüz tam olarak bilinmemektedir. Halaf kapları üzerinde görülen dans eden figürler ise dönemin festival/şenlik, düğün veya hayvanları kurban etme ritüelleri gibi Kuzey Mezopotamya'da yaşayan Geç Neolitik Dönem kültürleri hakkında bilgiler vermektedir. Fakat Kuzey Mezopotamya'da var olan kazıların azlığından dolayı sadece Geç Neolitik Dönem değil diğer dönemler hakkında da bilgimiz oldukça azdır. Yapılacak kazılar ve araştırmalar Çanak Çömlekli Neolitiğin başında ortadan kaybolan öğeler ve Geç Neolitik Dönem kültürleri hakkında daha çok bilgi verecektir. MÖ 6200'lerden sonra başlayan ve Geç Neolitikten veya Halaf kültüründen sonra yaklaşık olarak MÖ 4700'lerden sonra çanak-çömleklerde var olan kalite azalmaya başlamış ve figürlü sahneler neredeyse yok olmuştur (Campbell, 2008a: 57; Campbell, 2010: 147). Halaf kültürüyle başlayan ve çanak-çömleklerde var olan sanat veya sembolizm bu kültürden sonra gelen Ubaid ve diğer kültürlerde dini veya kamusal olarak tanımlanan mimaride ve prestiji sembolize eden sanat eserlerinde görülmeye başlanmıştır.

Kaynaklar

- Akkermans, P. M. M. G., & Le Mièrre, M. (1992). The 1988 excavations at tell Sabi Abyad, a Later Neolithic village in northern Syria. *American Journal of Archaeology*, 96(1), 1-22.
- Akkermans, P. M. M. G., & Schwartz, G. M. (2003). *The Archaeology of Syria: From Complex hunter-gatherers to early urban societies (ca.16,000-300 BC)*. Cambridge University Press.
- Akkermans, P.M.M.G. (1987). A Late Neolithic and early Halaf village at Sabi Abyad, Northern Syria. *Paléorient*, 13(1), 23-40.
- Akkermans, P.M.M.G. (1989). Halaf mortuary practices: A survey. Haex, O. M. C., Curvers, H. H. & Akkermans, P. M. M. G. (Editors), *To the Euphrates and Beyond: Archaeological Studies in Honour of Maurits N. van Loon*. (ss, 75-88). A. A. Balkema.
- Akkermans, P. M. M. G. (1991). New radiocarbon dates for the Later Neolithic of northern Syria. *Paléorient*, 17(1), 121-126.

- Akkermans, P. M. M. G. (2013a). Northern Syria in the Late Neolithic, ca. 6800–5300 BC. Orthmann, W., Matthiae, P. & al-Maqdissi, M. (Editors), *Archéologie et Histoire de la Syrie I: La Syrie de l'époque néolithique à l'âge du fer*. (ss, 17-31). Harrassowitz Verlag.
- Akkermans, P. M. M. G. (2013b). Living Space, Temporality and Community Segmentation: Interpreting Late Neolithic Settlement in Northern Syria. Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 63-75). Brepols Publisher.
- Anadolu Ajansı. (2024, 27 Şubat). <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/-domuztepe-hoyugunde-okculuga-dair-bulgulara-rastlandi-/1596589>
- Atakuman, Ç. (2015a). Kuzey Mezopotamya Prehistoryası'nın Terminolojik Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım. *APAD* 1, 47-71.
- Atakuman, Ç. (2015b). From Monuments to Miniatures: Emergence of Stamps and Related Image Bearing Objects during the Neolithic. *Cambridge Archaeological Journal*, 25(4), 759-788.
- Becker, J. (2013). Tell Halaf: New results on the Late Neolithic period. Northeastern Syria. Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P.M.M.G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 455-466). Brepols Publisher.
- Bernbeck, R. & Nieuwenhuys, O. (2013). Established Paradigms, current disputes and emerging themes: The state of research on the Late Neolithic in upper Mesopotamia. Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P.M.M.G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 17-37). Brepols Publisher.
- Breniquet, C. (1991). Un site Halafien en Turquie meridionale: Tell Turlu. *Akkadica*, 71, 1-35.
- Butterlin, P. (2018). *Architecture et société Au Proche-Orient Ancien: Les bâtisseurs de mémoire en Mésopotamie (7000-3000 av. J.-C.)*. Editions A&J Picard.
- Campbell, S. (1992). The Halaf Period in Iraq: Old Sites and New, *The Biblical Archaeologist*, 55(4): 182-187.
- Campbell, S. (1999). Archaeological Constructs and Past Reality on the Upper Euphrates. Lete, G. del-O. & Fenollos, J. L. M. (Editors), *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates the Tishrin Dam Area Proceedings of the International Symposium Held at Barcelona, January 28-30, 1998*. (ss, 573-583). Editorial AUSA.
- Campbell, S. (2007). Rethinking Halaf Chronology. *Paléorient* 33(1), 103-136.
- Campbell, S. (2008a). Feasting and dancing gendered representation and pottery in later Mesopotamian Prehistory. Diane Bolger, D. (Editor) *Gender Through Time in the Ancient Near East*. (ss. 53-76). AltaMira Press.
- Campbell, S. (2008b). The dead and the living in late Neolithic Mesopotamia. *Scienze dell' Antichità: Storia Archeologia Antropologia*, 14(1), 125-140.

- Campbell, S. (2010). Understanding symbols: Putting meaning into the painted pottery of Prehistoric northern Mesopotamia. Bolger, D. & Maguire, L.C. (Editörler), *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*. (ss, 147-155). Oxbow Books.
- Campbell, S., Kansa, S.W., Bichener, R., & Lau, H. (2014). Burying things; Practices of cultural disposal at Late Neolithic Domuztepe, southeast Turkey. Porter, B.W. & Boutin, A.T. (Editors), *Remembering the Dead in the Ancient Near East: Recent Contributions from Bioarchaeology and Mortuary Archaeology*. (ss, 27-60). University of Colorado Press.
- Carter, E. & Campbell, S. (2006). Report on the 2004 excavation season at Domuztepe. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27(1), 313-324.
- Carter, E. & Campbell, S. (2008). The Domuztepe project, 2006. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29(3), 123-136.
- Carter, E. (2012). On human and animal sacrifice in the Late Neolithic at Domuztepe. Porter, A. M. & Schwartz, G. M. (Editors), *Sacred Killing: The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East*. (ss, 97-124). Eisenbrauns.
- Costello, S.K. (2013). Using imagery to interpret Late Neolithic religion. Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 117-124). Brepols Publisher.
- Cruells, W. (2004). The pottery. Tunca, Ö., Molist, M. & Cruells, W. (Editors), *Tell Amarna (Syrie) I. La période de Halaf*. (ss, 41-200). Peeters Publishers.
- Cruells, W. (2008). The Proto-Halaf: Origins, definition, regional framework and chronology. Córdoba, J. M., Molist, M., Pérez, M. C., Rubio, I. & Martínez, S. (Editors), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, (Vol. III)*. (ss, 671-689). Universidad Autónoma de Madrid.
- Cruells, W. (2013). La cerámica Halaf en Tell Halula (VII y VI milenios cal BC). Orígenes y desarrollo. Montaña, M. M. (Editor), *Tell Halula: un poblado de los primeros agricultores en el valle del Éufrates, Siria*. (ss. 59-211). Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- Cruells, W. (2017). Transitions and their chronologies in the Pottery Neolithic of the Near East. Cruells, W., Mateiciucová, I. & Nieuwenhuys, O. (Editors), *Painting Pots-Painting People: Late Neolithic Ceramics in Ancient Mesopotamia*. (ss, 11-29). Oxbow Books.
- Cruells, W., Gómez, A., Bouso, M., Guerrero, E., Tornero, C., Saña, M., & Tunca, Ö. (2013). Chagar bazar in Northeastern Syria: Recent work. Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 467-477). Brepols Publisher.
- Davidson, T. E. (1977). *Regional variation within the Halaf ceramic tradition* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of Edinburgh.

- Erdalkıran, M. (2009). Halaf kapları üzerinde görülen hayvan motifleri. Haluk Sağlamtimur, H., Abay, E., Derin, Z., Erdem, A.Ü., Batmaz, A., Dedeoğlu, F., Erdalkıran, M., Baştürk, M. B. & Konakçı, E. (Editörler), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea.* (ss, 275-298). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erdem, D. (2013). *Social context of small find distribution at Domuztepe; Ritual display and society* [Unpublished PhD Thesis]. Middle East Technical University.
- Esin, U. (1999). Introduction. The Neolithic in Turkey: A general review. Özdoğan, M. & Başgelen, N. (Editörler), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries.* (ss. 13-23). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Frangipane, M. (2007). Different types of egalitarian societies and the development of inequality in early Mesopotamia. *World Archaeology*, 39(2), 151-176.
- Frangipane, M. (2013). Societies without boundaries: Interpreting late Neolithic patterns of wide interaction and sharing of cultural traits: The Case of the Halaf communities. Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia.* (ss, 89-99). Brepols Publisher.
- Frankel, D. (1979). *Archaeologists at work studies on Halaf pottery.* British Museum Publications Ltd.
- Gallet, Y., Montaña, M. M., Genevey, A., García, X. C., Thébault, E., Bach, A. G., Goff, M. Le., Robert, B. & Nachasova, I. (2015). New Late Neolithic (c. 7000–5000 BC) Archeointensity data from Syria. *Reconstructing 9000 Years of Archeomagnetic Field Intensity Variations in the Middle East. Physics of the Earth and Planetary Interiors*, 238, 89-103.
- Gessner, G .C. (2011). A brief overview of the Halaf tradition. Steadman, S. R. & Gregory McMahon, G. (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B.C.E.* (ss, 777-795). Oxford University Press.
- Gessner, G. C. (2013). Sequencing practices, revealing traditions: A case study on painters' brushwork. Nieuwenhuys, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia.* (s. 125-134). Brepols Publisher.
- Goff, B. L. (1963). *Symbols of Prehistoric Mesopotamia.* Yale University Press.
- Hijara, İ. (1997). *The Halaf period in Northern Mesopotamia.* Nabu Publications.
- Hijara, I. (1978). Three new graves at Arpachiyah. *World Archaeology*, 10(2), 125-128.
- Hijara, I. (1980). Arpachiyah 1976. *Iraq*, 42(2), 131-154.
- İpek, B. (2019). *Figural Motifs on Halaf pottery: An iconographical study of Late Neolithic society in northern Mesopotamia* [Unpublished Master's Thesis]. Bilkent Üniversitesi.
- Kansa, S. W., Kennedy, A., Campbell, S., & Carter, E. (2009). Resource exploitation at Late Neolithic Domuztepe: Faunal and botanical evidence. *Current Anthropology*, 50(6), 897-914.

- Le Mièrè, M. (2013). Uniformity and diversity of pottery in the Jazirah and the Northern Levant during the early pottery Neolithic Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 323-330). Brepols Publisher.
- Mallowan, M. E. L. & Rose, J. C. (1935). Prehistoric assyria: Excavations at Tall Arpachiyah, 1933. Oxford University Press.
- Mallowan, M. E. L. (1936). The Excavations at Tall Chagar bazar, and an Archaeological survey of the Habur region, 1934-5. *Iraq*, 3(1), 1-85.
- Merpert, N. Y., & Munchaev, R. M. (1973). Early agricultural settlements in the Sinjar plain, Northern Iraq. *Iraq*, 35(2), 93-113.
- Merpert, N.Y., & Munchaev, R. M. (1987). The earliest levels at Yarim Tepe I and Yarim Tepe II in Northern Iraq. *Iraq*, 49, 1-36.
- Merpert, N. Y., & Munchaev, R. M. (1993). Yarım Tepe II: The Halaf levels. Yoffee, N. & Clark, J. J. (Editors), *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization: Soviet Excavations in Northern Iraq*. (ss. 129-162). The University of Arizona Press.
- Nieuwenhuyse, O., & Cruells, W. (2004). The proto-Halaf Period in Syria. new sites, new data. *Paléorient*, 30(1), 47-68.
- Nieuwenhuyse, O. (2000). Halaf settlement in the Khabur Headwaters. Lyonnet, B. (Editor), *Prospection Archéologique Haut-Khabur Occidental (Syrie du N.E.)*, (Vol. 1). (ss. 151-260). Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient [IFAPO].
- Nieuwenhuyse, O. (2007). *Plain and painted pottery: The rise of Neolithic ceramic styles on the Syrian and Northern Mesopotamian plains*. Brepols Publishers.
- Nieuwenhuyse, O. (2008). Feasting in the steppe-Late Neolithic ceramic change and the rise of the Halaf. Córdoba, J. M., Molist, M., Pérez, M. C., Rubio, I. & Martínez, S. (Editors), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, (Vol. III). (ss, 691-708). Universidad Autónoma de Madrid.
- Nieuwenhuyse, O. (2009). The 'painted pottery revolution': Emulation, ceramic innovation and the early Halaf in Northern Syria. Astruc, L., Gaulon, A. & Salanova, L. (Editörler), *Méthodes d'approche des premières productions céramiques: étude de cas dans les Balkans et au Levant. Table-ronde de la Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie (Nanterre, France) 28 février 2006*. (ss, 81-91). Rahden/Westf.
- Nieuwenhuyse, O. (2013). The social uses of decorated ceramics in Late Neolithic upper Mesopotamia. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 135-145). Brepols Publisher.
- Özbal, R. & Gerritsen, F. (2013). Burnishing, painting and fenestrating: Social uses of pottery at Tell Kurdu. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*. (ss, 107-115). Brepols Publisher.

- Özdoğan, M. (1999). Concluding remarks. Özdoğan, M. & Başgelen, N. (Editors), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization. New Discoveries.* (ss, 225-236) Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2004). Neolitik Çağ-Neolitik devrim. İlk üretim toplulukları kavramının değişimi ve "Brainwoodlar"/Neolithic period-Neolithic Revolution-evolution of the concept and the Braidwoods. *TÜBA-AR*, 7, 43-51.
- Özdoğan, M. (2007). Bazı genellemeler-öneriler. Özdoğan, M. & Başgelen, N. (Editörler), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar-Yeni Bulgular.* (ss, 441-458). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2013). Reconsidering the Late Neolithic period in Southeastern Turkey: A regional perspective. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P. M. M. G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia.* (ss, 377-386). Brepols Publisher.
- Özdoğan, M. (2014). Anatolia: From the pre-pottery Neolithic to the end of the early Bronze Age (10.000-2000 BCE). Renfrew, C. (Editör), *The Cambridge World Prehistory Volume 3: West and Central Asia and Europe.* (ss, 1508-1544). Cambridge University Press.
- Sağlamtimur, H., & Ozan, A. (2007). Siirt-Türbe Höyük kazısı ön rapor (Excavations at Siirt-Türbe Höyük-preliminary report). *Arkeoloji Dergisi*, 2, 1-31.
- Sarıaltun, S. (2013). A Halaf settlement at Kerküşti Höyük. Nieuwenhuyse, O., Bernbeck, R., Akkermans, P.M.M.G. & Rogasch, J. (Editors), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia.* (ss, 503-512). Brepols Publisher.
- Schmidt, H. (1943). *Tell Halaf I: Die prahistorischen Funde.* Walter de Gruyter.
- Sinopoli, C. M. (1991). *Approaches to Archaeological ceramics.* Plenum Press.
- Steinberg, A., & Kamilli, D.C. (1990). Paint and paste studies of selected Halaf sherds from Mesopotamia. Rice, P. M. (Editor). *Pots and Potters Current Approaches in Ceramic Archaeology.* (ss, 187-208). Institute of Archaeology University of California (Monograph XXIV).
- Tekin, H. (2012). Karavelyan Diyarbakır'da bir Halaf yerleşimi. Bezdin, M. (Editör), *Aktüel Arkeoloji* 26. (ss, 42-44). Pasifik Ofset.
- Tekin, H. (2013). Hakemi Use/Diyarbakır: Çiftçilerin Mührü. Karul, N. (Editör), *Bereketli Hilal: Dicle'nin Kurtarma Kazıları.* (ss, 62-69). ArkeoAtlas, 8. Apa Uniprint.
- Tekin, H. (2015). Yukarı Mezopotamya Geç Neolitiğinde (Hassuna, Samarra, Halaf) terminoloji ve kronoloji sorunları. *APAD (Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi/ Journal of Anatolian Prehistoric Research)*, 1, 89-112.
- Tekin, H. (2016). Domuztepe 2014 yılı kazılarının ilk sonuçları. *APAD (Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi/Journal of Anatolian Prehistoric Research)*, 2, 57-81.
- Tobler, A. J. (1950). *Excavations at Tepe Gawra (Volume II).* University of Pennsylvania Press.

- Van As, A., & Jacobs, L. (1989). Technological aspects of the Prehistoric pottery. Akkermans, P. M. M. G. (Editor), *Excavations at Tell Sabi Abyad Prehistoric investigations in the Balikh Valley, Northern Syria*. (ss. 215-232). Balikh Valley Archaeological Projects Monograph 1.
- Verhoeven, M. (2002). Transformations of society: The changing role of ritual and symbolism in the PPNB and the PN in the levant, Syria and South-east Anatolia. *Paleorient*, 28(1), 5-13.
- Watson, P.J. (1983). The Halafian culture: A review and synthesis. Young, T. C., Smith, P. E. L. & Mortensen, P. (Editors). *The hilly flanks and beyond: Essay on the Prehistory of Southwestern Asia. Present to Robert J. Braidwood*. (ss. 231-249). The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Watson, P.J., & LeBlanc, S. A. (1990). *Girikihaciyan a Halaf site in Southeastern Turkey*. Institute of Archaeology University of California.
- Yakar, J. (1991). *Prehistoric Anatolia: The Neolithic transformation and the Early Chalcolithic period*. Institute of Archaeology of Tel Aviv University Publications.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluşta destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 50 / İkinci Yazar: % 25 / Üçüncü Yazar: % 25.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

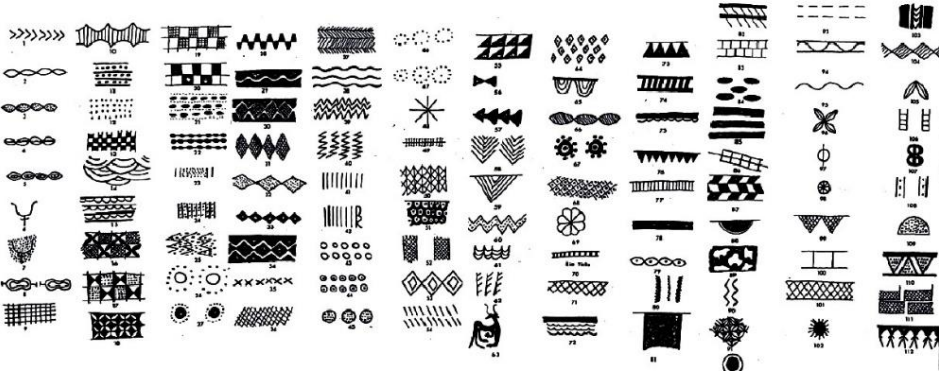
Author Contribution Percentage: First Author: % 50 / Second Author: % 25 / Third Author: % 25.

Ekler:

Resimler

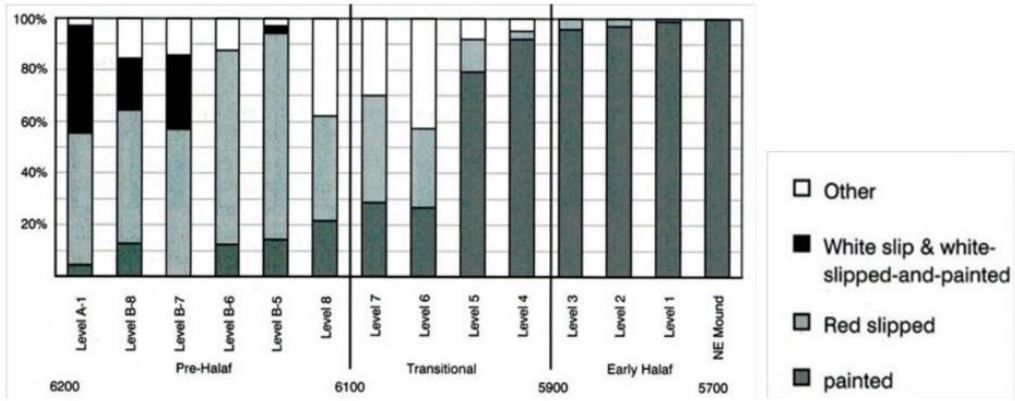
Resim 1. Halaf Kültürünün Coğrafik Dağılımı (Butterlin, 2018: Fig. 85).

Resim 2. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Motifler (Davidson, 1977: Foldout 2).

Ritüeller İle İlgili Örnekler	Çanak-Çömleksiz Neolitik B	Çömlekli Neolitik Dönem
Ritüel İlgili Binalar/Yapılar	Yaygın	Yok
Heykeller	Ara sıra	Yok
Steller	Ara sıra	Yok
Maskeler	Nadir	Yok
İnsan-hayvan Bağlantısı	Ara sıra	Nadir
Duvar ve Taban Boyaları	Nadir	Nadir
Süslenmiş taşlar ve kemikler	Ara sıra	Yok
Önbellek ile ilgili kalıntılar	Yaygın	Nadir
Boynuzlar	Ara sıra	Nadir
İnsan Figürinleri	Tipik	Yaygın
Hayvan Figürinleri: Genel olarak	Tipik	Yaygın
Hayvan Figürinleri: Boğalar	Yaygın	Ara sıra

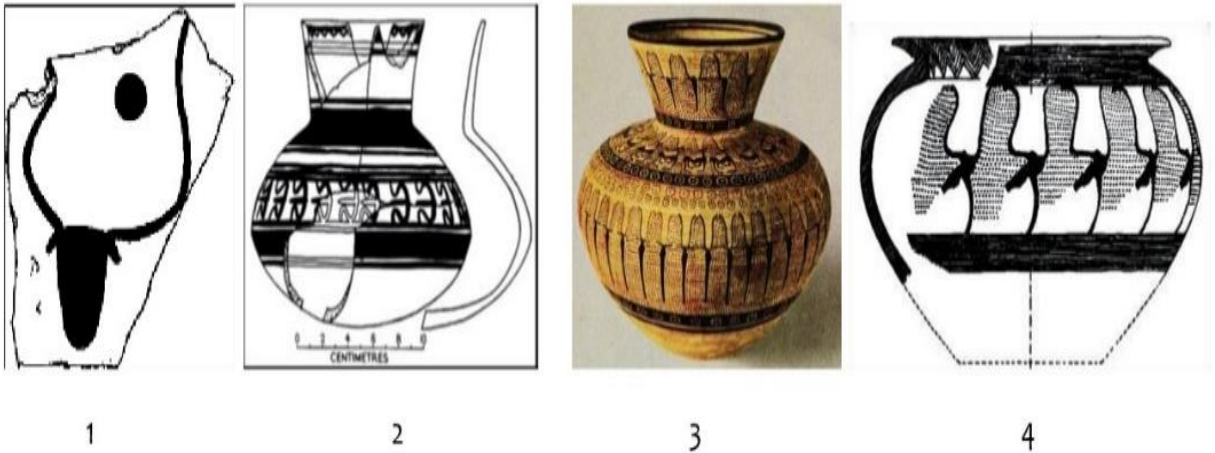
Tablo 1. Çanak-Çömleksiz Neolitik B ve Çömlekli Neolitik Dönemde Levant, Suriye ve Güneydoğu'da Ritüel ile İlgili Verilerin Dağılımı (Verhoeven, 2002: Table 1A).

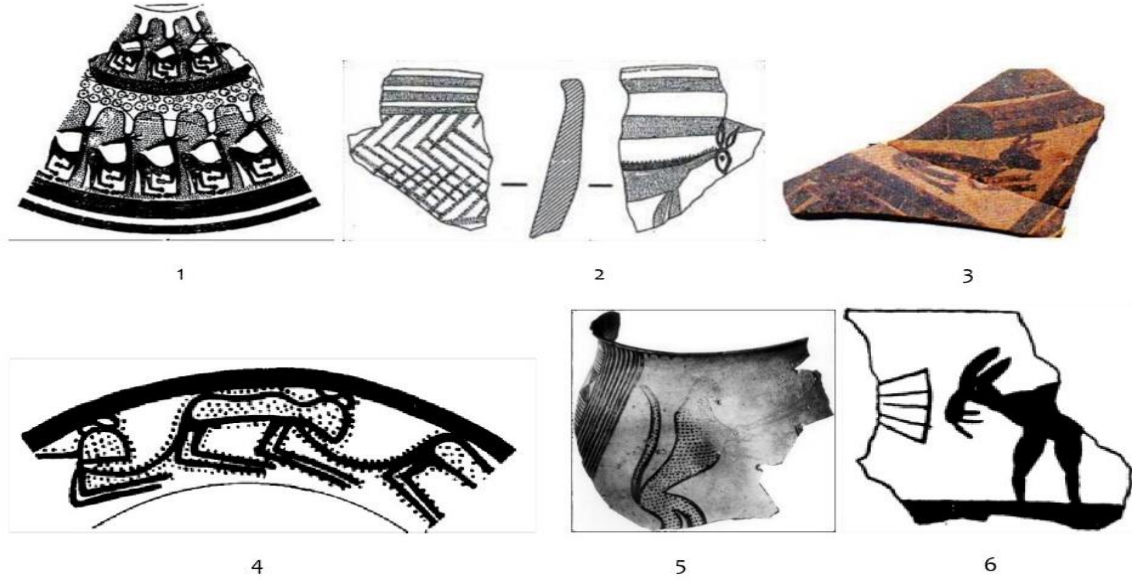
Tablo 2. Tell Sabi Abyad Yerleşiminde Boyalı Kapların Artışı (Nieuwenhuyse, 2013: Fig. 11.2).

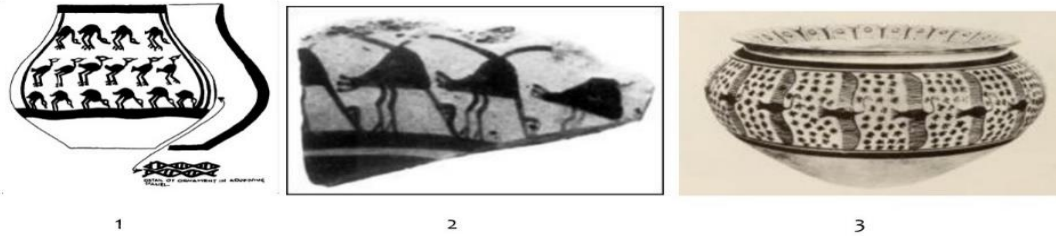
Resim 3. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Bitki ve Ağaç Motifleri: 1. Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: plate XIX.1. A748); **2. Tell Arpachiyah** (Hijara, 1980: 9.243); **Chagar Bazar** (Cruells, 2017: fig. 2.7.A ve color Pl. 3.E); **Tell Turlu** (Breniquet, 1991: Planche XIII.7).

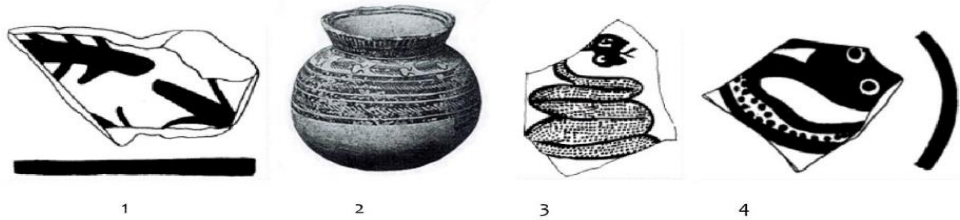
Resim 4. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Bucrania (Boğa Başı) ve Öküz Motifleri: 1 Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: fig. 73); **2 Tell Arpachiyah** (Mallowan & Rose, 1935: fig. 68.2.A 725); **Tell Halaf** (Schmidt, 1943); **Tell Halaf** (Schmidt, 1943: Tafel V.3).

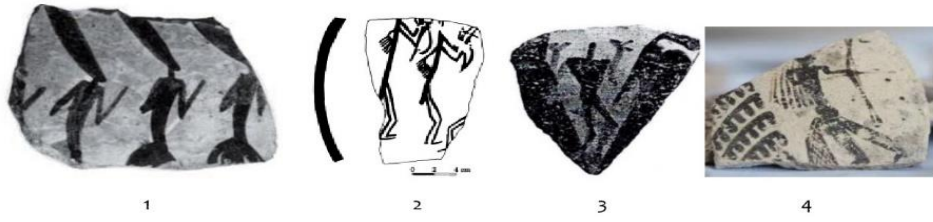
Resim 5. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Dört Ayaklı Hayvan Motifleri (Geyik, Eşek veya Kızıl Geyik, Tilki, Leopar, Keçi vb.): 1. Geyik Motifi, Tell Halaf (Schmidt, 1943: Tafel V.2); 2. Eşek veya Kızıl Geyik Motifi, Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1993c: fig. 9.36.2); 3. Tilki Motifi, Karavelyan (Tekin, 2012; Tekin, 2013); 4. Leopar Motifi, Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: Fig. 77.1); 5. Leopar Motifi, Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1973: Plate XLVII); 6. Keçi Motifi, Chagar Bazar (Mallowan, 1936: fig. 27.3).

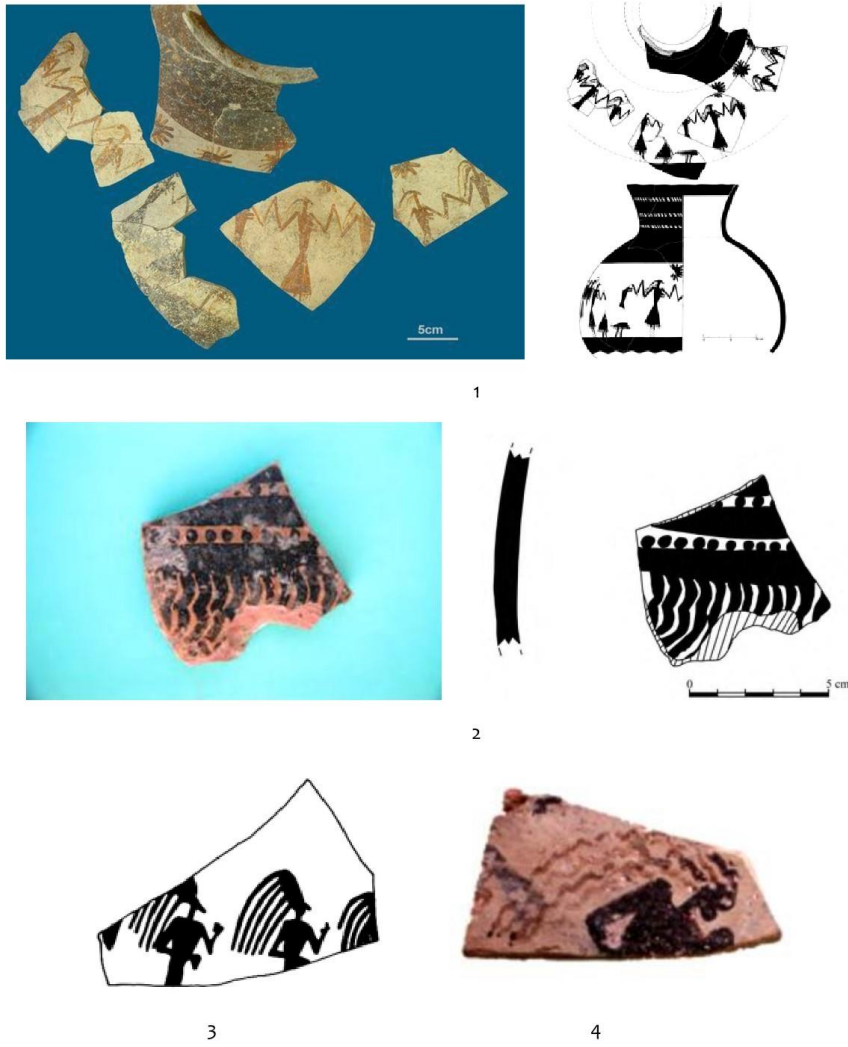
Resim 6. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Kuşgiller Motifleri: 1. Tepe Gawra (Tobler, 1950: fig. 59); 2. Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1973: Plate XLVI.5); 3. Tell Halaf (Goff, 1963: fig. 80).

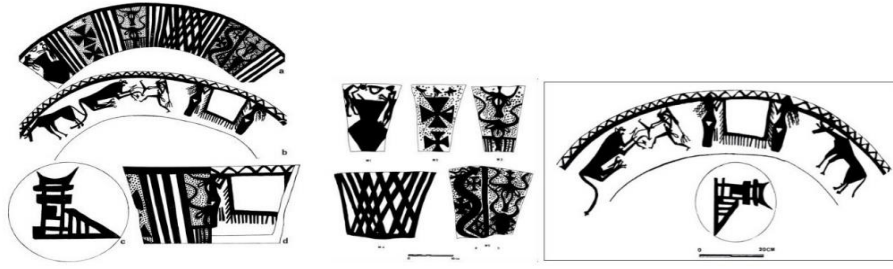
Resim 7. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Balık, Akrep ve Yılan Motifleri: 1. Balık Motifi, Yarım Tepe II (Merpert ve & Munchaev, 1987: fig. 21.1); 2. Akrep Motifi, Tell Hassan (Eldalkıran, 2009: Res. 7.11); 3. Yılan Motifi, Tell Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935: fig. 77.8); 4. Yılan Motifi, Yarım Tepe II (Merpert & Munchaev, 1987: fig. 21.5).

Resim 8. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Hareket/Aktivite Halindeki veya Bir Aki İnsan Figürleri: 1. Tell Halaf (Goff, 1963: fig. 97.2); Tell Sabi Abyad (Akkermans & Le Mière, 1992: fig. 21.40); 3. Tell Amarna (Cruells, 2004: Plate 5.1.a); 4. Domuztepe (Anadolu Ajansı, 2024).

Resim 9. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Ritüel veya Şenliklerle ilgili Figürleri: 1. Domuztepe (Carter & Campbell, 2008: fig. 7); 2. Türbe Höyük (Sağlamtimur ve Ozan, 2007: fig. 2); 3. Tell Sabi Abyad (Akkermans, 1987: fig. 4.4); 4. Tell Halula (Cruells, 2013: Lámina 31.THL 1071)

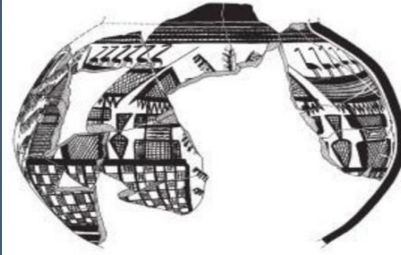
1

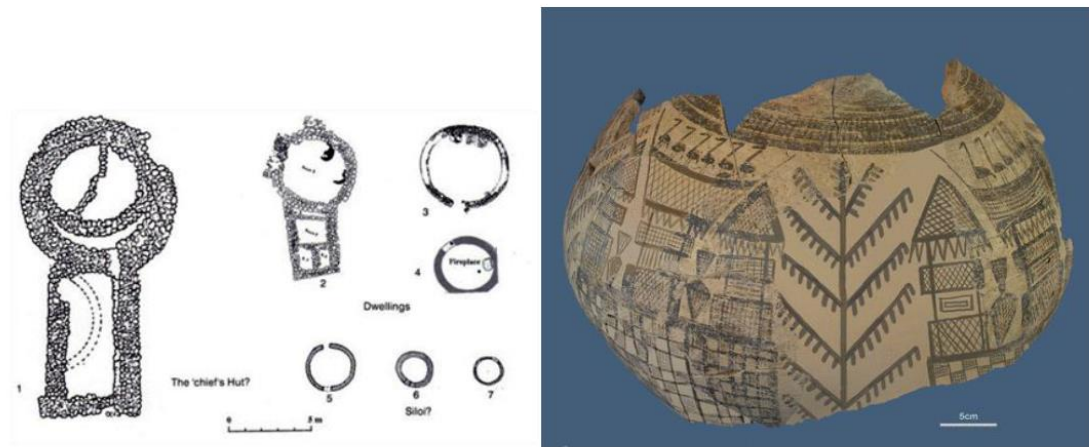
2

3

Resim 10. Halaf Kapları Üzerinde Görülen Öykülü Sahneler: 1. Tell Arpachiyah (Hijara, 1978: fig. 1); 2 Domuztepe (Erdem, 2013: fig. 20.b; Carter, 2012: fig. 9.a); 3. Domuztepe (Carter & Campbell, 2008: fig. 5; Kansa ve diğ., 2009: fig. 5).

Resim 11. Halaf Mimarisi ve Halaf Kapları üzerinde görülen figürlü sahneler (Frangipane, 2013: fig. 6.7; Kansa & diğ., 2009: fig. 5)

Devlet Parasız Yurtlarında Kalan Ortaöğretim Öğrencilerinin Yurt Yaşantılarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*

An Analysis on the Views of Secondary School Students Staying in Free State Dormitories about Dormitory Life

Ali Rıza YAVRUTÜRK¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, devlet parasız yurtlarında kalan ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarına ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılında Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan bir ilçede devlet parasız yatılı yurtlarında kalan 14 ortaöğretim öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabılır örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Çalışma grubunda cinsiyet, okul türü, sınıf düzeyi açısından maksimum çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın verilerinin toplanmasında veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşmelerden faydalanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin içerik analizi sonucunda tema ve kodlar ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların yurt yaşantısını öznel yaşantılarına göre tanımladıkları görülmüştür. Yurt yaşantısında başta yalnızlık ve özlem olmak üzere farklı duyguların yoğun olarak yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, fiziksel yapı, güvenlik, temizlik ve beslenme ile ilgili problemler yaşadıkları ve bu problemlere karşı bazı baş etme mekanizmaları geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, bellecici öğretmenlere, idarecilere, yurt hizmet personeli ve eğitim politika yapımcılarına bazı önerilerde bulunularak veriler alanyazı bulguları ile birlikte tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim Öğrencileri, Yurt Yaşantısı, Devlet Parasız Yatılı Yurtları.

Abstract

The aim of this research is to examine the opinions of secondary school students living in state free dormitories about their dorm life. The study group of the research consists of 14 secondary school students staying in state free boarding dormitories in a town located in the Central Black Sea Region in the 2022-2023 academic year. The study group was selected with maximum variation sampling, one of the purposive sampling methods. In the study group, maximum diversity was tried to be achieved in terms of gender, school type and grade level. Phenomenology design, one of the qualitative research designs, was used in the research. In collecting the data of the research, semi-structured interviews were used as data collection technique. As a result of the content analysis of the semi-structured interviews, themes and codes emerged. As a result of the research, it was seen that the participants defined their dormitory life according to their subjective experiences. It has been concluded that different emotions, especially loneliness and longing, are intensely experienced in dormitory life. Finally, some suggestions were made to mnemonic teachers, administrators, dormitory service personnel and education policy makers, and the data were discussed together with the literature findings.

Keywords: Secondary School Students, Dormitory Life, Free State Dormitories.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Uzman Psikolojik Danışman, Tokat Zile Fen Lisesi, Tokat, Türkiye, e-posta: a_r_yavruturk@outlook.com, ORCID: 0000-0002-6724-6019, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 05.12.2023.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 05.03.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2024.

Atıf-Citation (APA 7 Style): Yavrutürk, A. R. (2024). Devlet parasız yurtlarında kalan ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 53-71.

Giriş

Bir toplumun gelişimini olumlu yönde etkileyen en önemli unsurun toplumu oluşturan insanların yeterli bir eğitim seviyesine sahip olmaları söylenebilir. Toplumların gelişimini sağlayan en önemli unsurlardan biri toplumların sahip olduğu eğitim sistemi olarak kabul edilmektedir (Acar-Çiftçi & Aydın, 2014). Öte yandan eğitim, insanların istenilen bir yaşam düzeyine ulaşabilmesi için temel bir ihtiyaç olarak görülmektedir (Dinçer, 2003). Toplumların sosyal adaleti sağlayabilmesi için nitelikli bir eğitim sistemine sahip olması temel ilke olarak kabul edilmektedir (Nartgün & Dilekçi, 2016; Terzi, 2011). Gelişmiş toplumlarda demokratik ve adil bir toplumsal yapıya ulaşabilmek için en önemli araç olan eğitim toplumun bütün kesimine ulaşılmasının önemli olduğu düşünülmektedir (Cassidy & Jackson, 2005). Günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında insanların farklı nedenlerden dolayı temel eğitime ulaşabilme konusunda birçok sıkıntı yaşadıkları bilinmektedir (Dünya Bankası, 2011). Farklı nedenlerden dolayı eğitim hakkına ulaşamayan insanların eğitimden uzak kalmaları birçok kişisel ve toplumsal problemlerin yaşanmasına neden olmaktadır (Kalkan, 2014). Oysaki insanların en temel haklarından biri eğitim alma haklarıdır. İnsanların eğitim seviyeleri ile toplumsal gelişmişlik seviyesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Kalkan, 2014). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın (1982) 42. Maddesi kimsenin eğitim ve öğretim haklarından yoksun bırakılamayacağı, devletin maddi durumu yeterli olmayan öğrencileri destekleyici çalışmalar yapmasının temel görevi olduğunu kabul eder. Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Temel Kanunu'nun genel ilkeleri arasında, kimsenin eğitim hakkından yoksun bırakılamayacağı ve devletin vatandaşların eşit bir şekilde eğitim ve öğretim hizmetlerinden yararlanabilmeleri için gerekli tedbirleri alması gerektiği ilkesi bulunmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 1973).

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Türkiye'de özellikle eğitim kurumlarına uzak kırsal bölgelerde yaşayan öğrencilerin eğitime ulaşmada yaşadıkları sorunları ortadan kaldırmak ya da sorunların etkisini azaltmak için taşınabilir eğitim sistemi ve yatılı eğitim hizmetleri vermektedir (Sarıduman & Kılıçoğlu, 2018). Söz konusu hizmetlerden biri de MEB'e bağlı devlet parasız yatılı yurt hizmetleridir (Aksoy, 2008). Bu yurtların varlığı farklı nedenlerden dolayı eğitim hizmetlerinden yararlanma konusunda sorun yaşayan öğrencilere imkân ve fırsat sağlamak açısından önemli görülmektedir (Kalakan, 2014). Türkiye'de devlet parasız yatılı okulları, öğrencilere ücretsiz eğitim ve konaklama imkânı sunan okullardır. Bu bağlamda, devlet parasız yatılı okullar, maddi zorluklar nedeniyle eğitimden yoksun kalan öğrencilere eğitim imkânı sunarak eğitime daha geniş bir kesimin ulaşmasına katkıda bulunur (Kalkan, 2014). Ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan öğrencilere eğitim imkânı sağlayarak eğitimde eşitlik ve fırsat adaletine katkıda bulunur (Doğan, 2003). Öte yandan, yatılı okullar, öğrenciler arasında güçlü sosyal bir bağ oluşturabilir ve farklı sosyal çevrelerden gelen öğrencilerin birbirleriyle etkileşimde bulunmalarını teşvik ederek toplumsal dayanışmayı artırabilir (Sarıduman & Kılıçoğlu, 2018). Yatılı okullar, öğrencilere kendilerini keşfetme ve yeteneklerini geliştirme fırsatı sunabilir (Dağlı & Gündüz, 2008).

Alanyazın incelendiğinde MEB'e bağlı yurtlar ile ilgili verilen hizmetler, fiziki yapı, sosyal etkinlikler ile ilgili yönetici, öğretmen ve öğrenci görüşlerine yönelik yapılan çalışmalara (Çokamay, Çavdar & Çok, 2014; Doğan, 2003; Dağlı & Gündüz, 2008; Kuzu & Aşkın, 2011; Sarıduman & Kılıçoğlu, 2018) rastlamak mümkündür. Yurt dışında yapılan bazı çalışmalarda da (Amoge, 2008; Ekejiuba, 2015) öğrenci sorunları ve yurtların yapısal sorunları ele aldıkları görülmektedir. Ancak alanyazında ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarına yönelik düşünceleri, yaşantıları, sorun ve çözümlerine yönelik yapılmış nitel çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda çalışmanın yurtda kalan öğrencilerin yurt yaşantıları, yaşadıkları sorunların neler olduğu ve sorunların çözümüne yönelik çözüm önerilerine katkı sunacağına inanılmaktadır. Bu çalışmanın daha önceden konu ile ilgili yapılan

çalışmalardan en önemli ayırt edici özelliği yurt yaşantısına yönelik öğrencilerin yaşamış olduğu problem durumlarının daha geniş bir perspektiften ele alınmasıdır. Çalışma verilerinin yurt yaşantısına yönelik farklı problem alanlarını ortaya koyması, öğrencilerin yurtlarda yaşadıkları problemlere etkili çözümler üretebilmelerine önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın, yurtlarla ilgili politika yapıcılarına, yurdu olan okul yöneticilerine, belletici öğretmen olarak görev yapan öğretmenlere ve yurttan kalan öğrencilere önemli veriler sunacağı düşünülmektedir. Çalışmanın ortaöğretim öğrencilerine yönelik yapılması sınırlılığına rağmen, öğrencilerin yurt yaşantılarına yönelik yaşanan sorunların çözüm önerilerine katkıda bulunulacağına inanılmaktadır. Bu araştırmanın genel amacı, MEB'e bağlı devlet parasız yatılı yurtlarında kalan ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarına yönelik görüşlerinin incelenmesidir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde planlanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenolojik desen, insanların yaşantıları, algıları, deneyimleri ve olay/durumları nasıl kavramsallaştırdıklarını ortaya koyan bir yöntemdir (Çepni, 2007; Demirkaya, 2008). Fenomenolojik desen ile yapılan içerik analizleri sonucunda ulaşılan veriler, öncelikle kavram haline dönüşmesi ve daha sonra olguyu açıklayabilecek temaların ortaya çıkarılmasına çalışılır. Böylece ulaşılan sonuçlar betimlenerek aktarılır. Ayrıca, doğrudan alıntılara yer verilerek sonuçlar desteklenir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarının incelendiği bu çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilen veriler bu çalışmada incelenmiştir.

Katılımcılar

Çalışmada görüşlerine başvurulacak kişiler 2022-2023 eğitim öğretim yılında Orta Karadeniz bölgesinin bir ilçe merkezinde öğrenim gören Devlet Parasız Yatılı (DPY) yurtlarında kalan ve çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen ortaöğretim öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi araştırmaya hız ve pratiklik kazandırdığı için nitel çalışmalarda yaygın kullanılan bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Görüşmeden önce katılımcılara görüşme onay formu okutularak onayları yazılı olarak alınmıştır. Ayrıca, öğrenci velileri ile yüz yüze görüşülerek çalışma hakkında bilgilendirme yapılarak onayları alınmıştır. Görüşmeler öğrencilerin uygun oldukları zaman diliminde yapılmıştır. Görüşmelerin derslerin aksamasına sebep olmaması için derslerin olmadığı ve derslerden sonraki zaman dilimlerinde yapılmıştır. Görüşme sırasında katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için güven verici ve samimi bir iletişim tarzı benimsenmiştir. Katılımcılar ile ilgili bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Katılımcılar	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K12	K13	K14
Cinsiyeti	K	K	E	E	E	K	K	K	E	K	E	K	K
Okul türü	AL	İHL	FL	ML	İHL	AL	AL	FL	FL	AL	ML	ML	İHL
Sınıf	11	9	12	10	11	10	11	9	10	9	12	11	12

Not: K:Kız, E: Erkek, AL: Anadolu Lisesi, FL: Fen lisesi, ML: Meslek Lisesi, İHL: İmam Hatip Lisesi

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Yıldırım & Şimşek'e (2016) göre, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin araştırmacıya sağladığı en önemli kolaylık, çalışmanın önceden hazırlanmış verilere bağlı olarak sistematik ve karşılaştırma yapılabilecek bilgiler sunmasıdır. Çalışmada öğrenciler için araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formu, pilot uygulama amacıyla iki öğrenciye uygulanmıştır. Yapılan uygulamalar sonucunda görüşme sorularının işlevselliği test edilmiştir. Pilot uygulama yapılan öğrencilerin soruları anlama ve cevaplama sürecinde herhangi bir olumsuz durumun olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra formlar uzman incelemesinde yararlanılarak görüşme formu son şeklini almıştır. Ayrıca, hazırlanan görüşme formunun dil açısından incelenmesi için bir Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeninden destek alınmıştır. Görüşme formu ilk bölümü öğrencilerin cinsiyeti, okul türü ve sınıf düzeyleri ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümü ise, öğrencilerin yurt yaşantıları ile ilgili açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcılara aşağıdaki sorular sorulmuştur.

- 1- Yurt yaşantısını nasıl tanımlıyorsunuz?
- 2- Yurtta sıklıkla hangi duyguları yaşıyorsunuz?
- 3- Yurt yaşantısı ile ilgili daha çok hangi problem durumları yaşıyorsunuz?
- 4- Yurt yaşantısı ile ilgili yaşamış olduğunuz problem durumlarına yönelik hangi baş etme mekanizmalarını kullanıyorsunuz?
- 5- Yurt yaşantısı ile ilgili önerileriniz nelerdir?

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde nitel araştırmalarda kullanılan içerik analizi (Ekiz, 2013) ile yapılmıştır. Öncelikle veriler temalara ayırarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra sınıflandırılan veriler tablolar şeklinde sunulmuştur. Veri analizi işleminde ayrıca, yorumlama yolu tercih edilmiştir. Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevaplar, araştırmacı tarafından ayrı ayrı olarak ele alınmıştır. Görüşme sorularına verilen cevaplar tablolar halinde sunulmuştur. Daha sonra tablolar katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilerek desteklenmiştir. Katılımcıların bir soruya aynı cevabı farklı şekilde ifade etmiş olsalar da, bu cevap için ortak bir tema kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Yapılan çalışmaların bilimsel bir özellik kazanabilmesi açısından geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması önemlidir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Devlet parasız yatılı yurtlarında kalan ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarına ilişkin düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla görüşme sorularının hazırlanmasında uzman görüşünden yararlanılması, çalışmanın geçerliliğini olumlu yönde etkileyen bir adımdır (Çepni, 2007). Çalışma kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmeler not alınmıştır. Daha sonra notlardan elde edilen veriler tablo şeklinde sunulmuştur. Ayrıca, yüz yüze yapılan görüşmeler aracılığıyla çalışma konusu hakkında katılımcılardan daha ayrıntılı ve derinlemesine veri toplanmasını sağlanmıştır. Bu durumda nitel çalışmalarda geçerliliği arttırmaya yarayan önemli bir özelliktir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Çalışma kapsamında görüşmelerden sonra veriler katılımcıya özetlenmiştir. Daha sonra katılımcının verilerin doğruluğuna ilişkin düşünceleri alınarak katılımcı teyidi alınmıştır. Çalışmada verilerin analiz edilmesinde ve yorumlanmasında psikolojik danışman ve rehberlik alanında uzman araştırmacıların görüşlerinden yararlanılması, verilerin amaca uygun bir şekilde toplanması için gerekli zamanın verilmesi, görüşmelerin uygun ortamlarda yapılması çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Etik Prosedürler

Çalışmanın tüm aşamalarında Amerikan Psikoloji Birliği (APA) ve Amerikan Eğitim Araştırmaları Birliği (AERA) tarafından önerilen etik süreçlere uyulmuştur. Katılımcılara ilişkin tanımlayıcı (Ad, Soyad, T.C. No vb.) herhangi bir bilgi toplanmamıştır. Katılımcıların kendilerine bir rumuz (kişisel tanımlayıcı isim) vermeleri istenmiş ve araştırmanın herhangi bir safhasında istemeleri halinde koşulsuz çalışmadan ayrılacakları katılımcılara söylenmiştir. Katılımcıların kişisel mahremiyeti, itibarı ve hakları güvence altına alınmıştır. Araştırma, katılımcı öğrenciler için herhangi bir risk taşımamaktadır. Analiz ve raporlama sürecinde şeffaflık ilkesine harfiyen uyulmuş olup, yayın etiğine uygun olarak sorumlu ve nitelikli bir yayın yapmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, çalışma soruları çerçevesinde, devlet parasız yatılı yurtlarında kalan ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarına ilişkin görüşleri sunulmakta ve yorumlanmaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilerin, “Yurt yaşantısını nasıl tanımlıyorsunuz?” Sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 2’de sunulmuştur.

Katılımcılar	Ders çalışmanın yoğun olduğu yaşam dönemi	İhtiyaçların bireysel giderildiği yaşam dönemi	Aileden uzak kalınan yaşam dönemi	Zorlu bir yaşam dönemi	Arkadaşlık ilişkilerinin etkili olduğu yaşam dönemi	Kuralların yoğun olduğu yaşam dönemi
K1	✓	✓	✓	✓	✓	✓
K2		✓	✓	✓	✓	✓
K3	✓	✓	✓	✓		
K4	✓	✓	✓	✓	✓	✓
K5		✓	✓	✓	✓	✓
K6		✓	✓	✓	✓	✓
K7	✓		✓	✓	✓	
K8	✓	✓	✓	✓		✓
K9	✓	✓	✓	✓	✓	✓
K10		✓	✓	✓	✓	✓
K11	✓	✓	✓	✓		✓

K12	✓		✓	✓	✓	✓
K13		✓	✓	✓	✓	✓
K14	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Frekans	9	12	14	14	11	12

Tablo 2: Katılımcıların Yurt Yaşantısını Tanımlamaları.

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların tamamı ($f= 14$), yurt yaşantısını aileden uzak kalınan yaşam dönemi ve zorlu yaşam dönemi olarak tanımladıkları görülmektedir. Katılımcıların tamamına yakını da ($f= 12$), yurt yaşantısını ihtiyaçların bireysel giderildiği yaşam dönemi ve kuralların yoğun olduğu bir yaşam dönemi olarak tanımladıkları görülmektedir. Ayrıca, bazı katılımcılar ($f= 11$) yurt yaşantısını arkadaşlık ilişkilerinin etkili olduğu bir yaşam dönemi olarak tanımlarken, bazı katılımcıların ($f= 9$) yurt yaşantısını ders çalışmanın yoğun olduğu yaşam dönemi olarak tanımladıkları görülmektedir. Aşağıda katılımcıların yurt yaşantısını nasıl tanımladıkları ile ilgili alıntılara yer verilmiştir.

K1: Yurt yaşantım boyunca en çok özlemek duygusunu yaşadığımı söyleyebilirim. Öyle ki, insan yurttan kaldığı zaman ailesini özler. Aile ortamının özlemini çeker. Bu nedenle sürekli yalnızlık duygusu yaşanılır. Ayrıca, yurt yaşantısında ben sürekli olarak kaygı duygusunu yaşadım. Çünkü yurttan sürekli olarak iyi tanımadığımız insanlarla birlikte yaşamak durumundasınız. Yurttan bazen istenmeyen davranışlar (hırsızlık, zorbalık vb.) olabilmektedir. Bu istenilmeyen davranışlar bende üzüntü ve umutsuzluk duyguları yaşamama neden olduğunu söyleyebilirim.

K5: Yurt yaşantım boyunca en çok yalnızlık duygusunu yaşadım. Yurttan kalana kadar yalnızlık duygusunun nasıl bir şey olduğunu bilmiyordum. Ailemi ilk yıllarda çok özlemiyordum ve bu durum benim çaresizlik duygusunu yaşamama neden oluyordu. Yurt hayatında üzüldüğüm ve öfkeli olduğüm çok olaylar olmuştur. Yine ilk yıllarda umutsuzluk hissini yoğun yaşadığımı söyleyebilirim.

K14: Her ne kadar yurt yaşantısı öznel bir yaşantı olsa da, bence yurttan kalan öğrenciler benzer duyguları yaşadıklarını düşünüyorum. Bu duygular genel olarak yalnızlık, özlem ve farklı endişeler yaşamaları en çok yaşanan duygular olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, çaresizlik, korku ve üzüntü gibi duygularında yoğun yaşandığını biliyorum. Bende bu bahsettiğim duyguları yaşadım.

Katılımcıların görüşlerine bakıldığında genel olarak yurt yaşantısını aileden uzak bir yaşantı süreci olarak tanımladıkları görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların yurt yaşantısını belli kuralların olduğu, etütlerin yapıldığı ve kendilerini bireysel olarak hayat şartlarına hazırlayan bir yaşantı süreci olarak tanımladıkları görülmektedir. Çalışmaya katılan öğrencilerin, "Yurttan sıklıkla hangi duyguları yaşıyorsunuz?" Sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 3'te sunulmuştur.

Katılımcılar	Yalnızlık	Çaresizlik	Özlem	Endişe/Kaygı	Korku	Umutsuzluk	Öfke	Üzüntü	Mutluluk
K1	✓		✓	✓		✓		✓	
K2	✓	✓	✓		✓		✓		✓

K3	✓	✓	✓	✓			✓	✓	
K4	✓		✓	✓	✓			✓	✓
K5	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	
K6	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	
K7	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓
K8	✓		✓	✓	✓			✓	
K9	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓
K10	✓		✓	✓	✓		✓		✓
K11	✓	✓	✓		✓	✓		✓	
K12	✓	✓	✓		✓		✓		
K13	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	
K14	✓	✓	✓	✓	✓			✓	
Frekans	14	10	14	10	10	7	7	10	5

Tablo 3: Katılımcıların Yurt Yaşantısında Yaşadıkları Duygular.

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların tamamı ($f= 14$) yurt yaşantısı boyunca yalnızlık ve özlem duygularını yaşadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı ($f= 10$) yurt yaşantısı boyunca çaresizlik, endişe/kaygı, korku ve üzüntü duygularını yaşadıklarını ifade ederken, katılımcıların yarısı da ($f= 7$) yurt yaşantısında umutsuzluk ve öfke duygularını yaşadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı da ($f= 5$) yurt yaşantısında mutluluk duygusunu yaşadıkları ifade ettikleri görülmektedir. Aşağıda katılımcıların yurt yaşantısında yaşadıkları duygular ile ilgili alıntılara yer verilmiştir.

K1: Yurt yaşantım boyunca en çok özlemek duygusunu yaşadığımı söyleyebilirim. Öyle ki, insan yurttan kaldığı zaman ailesini özler. Aile ortamının özlemine çeker. Bu nedenle sürekli yalnızlık duygusu yaşanılır. Ayrıca, yurt yaşantısında ben sürekli olarak kaygı duygusunu yaşadım. Çünkü yurttan sürekli olarak iyi tanımadığımız insanlarla birlikte yaşamak durumundasınız. Yurttan bazen istenmeyen davranışlar (hırsızlık, zorbalık vb.) olabilmektedir. Bu istenilmeyen davranışlar bende üzüntü ve umutsuzluk duyguları yaşamama neden olduğunu söyleyebilirim.

K5: Yurt yaşantım boyunca en çok yalnızlık duygusunu yaşadım. Yurttan kalana kadar yalnızlık duygusunun nasıl bir şey olduğunu bilmiyordum. Ailemi ilk yıllarda çok özleyordum ve bu durum benim çaresizlik duygusunu yaşamama neden oluyordu. Yurt hayatında üzüldüğüm ve öfkeli olduğum çok olaylar olmuştur. Yine ilk yıllarda umutsuzluk hissini yoğun yaşadığımı söyleyebilirim.

K14: Her ne kadar yurt yaşantısı öznel bir yaşantısı olsa da, bence yurttaki kalan öğrenciler benzer duyguları yaşadıklarını düşünüyorum. Bu duygular genel olarak yalnızlık, özlem ve farklı endişeler yaşamaları en çok yaşanan duygular olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, çaresizlik, korku ve üzüntü gibi duygularında yoğun yaşandığını biliyorum. Bende bu bahsettiğim duyguları yaşadım.

Katılımcıların yurt yaşantısında yaşadıkları duygular ile ilgili alıntılara bakıldığında genel olarak yalnızlık, çaresizlik, özlem, endişe, korku ve üzüntü gibi duyguların yaşandığına dair ifadelerde buldukları söylenebilir. Çalışmaya katılan öğrencilerin, "Yurt yaşantısı ile ilgili daha çok hangi problem durumları yaşıyorsunuz?" Sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 4'te sunulmuştur.

Kategori	Alt tema	Katılımcılar	f
Fiziksel problemler (f=22)	Isınma problemleri	K1, K4, K11	3
	Su ve elektrik tesisatlarındaki problemler	K2, K4, K7, K10, K13	5
	Banyo ve tuvaletlerin yetersizliği	K1, K3, K5, K8	4
	Binanın/Odaların fiziki yapısı	K3, K5, K7, K9, K11, K12	6
	Bahçenin yetersizliği	K2, K9, K10, K14	4
Güvenlik problemleri (f=24)	Kamera sistemi ile ilgili problemler	K3, K5	2
	Uyarı ve ikaz sistemi ile ilgili problemler	K1, K3, K4, K7, K11, K13	6
	Yangın söndürme araç-gereçlerinin yetersizliği	K2, K5	2
	Yurt giriş bölümü güvenliği	K1, K4, K5, K6, K8, K10, K12	7
	Aydınlatma sistemi yetersizliği	K2, K5, K7	3
	Bekçi veya güvenlik görevlisinin olmaması	K1, K3, K8, K9	4
Beslenme problemleri (f=22)	Yemeklerin lezzetli olmaması	K2, K3, K6, K7, K10, K14	6
	Benzer menülerin sık yapılması	K3, K8	2
	Ek/Ara öğünlerin düzenli olmaması	K1, K2, K5, K6, K7, K9, K10, K12, K14	9

	Yemeklerin temiz ortamda hazırlanmaması	K1, K4, K7, K9, K11	5
Temizlik problemleri (f= 40)	Odaların temizliği	K1, K3, K4, K7, K10	5
	Ortak kullanım alanlarının (Banyo, WC vb.) temizliği	K2, K4, K5, K6, K8, K11, K13, K14	8
	Yemekhanenin temizliği	K1, K3, K5, K8, K12	5
	Bahçe ve diğer kullanım alanlarının temizliği	K3, K4, K7, K9, K10, K12	6
	Öğrencilerin temizliğe dikkat etmemeleri	K1, K2, K4, K6, K7, K9, K10, K11	8
	Çalışanların temizliğe dikkat etmemeleri	K2, K3, K4, K7, K9, K11, K12, K14	8

Tablo 4: Katılımcıların Yurt Yaşantısında Yaşadıkları Problemler.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, katılımcıların yurt yaşantılarında yaşadıkları problem durumlarını fiziksel problemler, güvenlik problemleri, beslenme problemleri ve temizlik problemleri olmak üzere dört ana temada ele aldıkları görülmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı (f= 40) temizlik problemleri kategorisinde toplandıkları, fiziksel problemler kategorisinde (f= 22) gruplandıkları, güvenlik problemleri kategorisinde (f= 24) ve beslenme problemleri kategorisinde (f= 22) gruplandıkları görülmektedir. Temizlik problemleri kategorisi içerisinde araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmı (f= 8), ortak kullanım alanlarının (Banyo, WC vb.) temizliği, öğrencilerin temizliğe dikkat etmemeleri ve çalışanların temizliğe dikkat etmemeleri şeklinde ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı (f= 6) bahçe ve diğer kullanım alanlarının temizliği ile ilgili ifadeler kullandığı görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı da (f= 5), odaların temizliği ve yemekhanenin temizliği ile ilgili ifadeler kullandıkları görülmektedir. Aşağıda temizlik problemleri kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K1: Yurt yaşantım boyunca en çok karşılaştığım problem durumları temizlik ile ilgili problemler oldu. Yattığımız odaların temizliği, yemekhanenin temizliği başta gelen temel problem durumları olarak söyleyebilirim. Bu durum bence yurttan kalan öğrencilerin temizliğe gereken önemi vermemelerinden kaynaklandığını düşünüyorum.

K5: Yurttan temizlik ile ilgili en çok sıkıntı yaşadığım banyo ve WC'lerin temizliği ile ilgili sıkıntılar aklıma gelmektedir. Bu durum en çok sıkıntı yaşadığım sıkıntılı durumdur. Ayrıca, hem yemeklerin yapıldığı mutfak bölümü ve yemeklerin yenildiği yemekhane kısımlarında temizlik ile ilgili problemlerin olduğunu düşünüyorum. Çoğu zaman bu alanlarda çok önemli sıkıntılı durumlarla karşılaştığım oluyor.

K11: Yurtlarda en önemli problemlerden birinin temizlik ile ilgili olduğunu düşünüyorum. Bireysel temizliğe dikkat edilmesinin önemli olduğu gibi, toplu kullanılan alanların temizliğine dikkat edilmesinde önemlidir. Bu konuda öğrencilerin temizliğe gerektiği kadar önem vermediği gibi, yurttan çalışan kişilerinde yeterince temizliğe önem vermediğini düşünüyorum.

Temizlik kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerine bakıldığında, öğrencilerin temizlik konusu ile ilgili bireysel kullanım alanları ve toplu kullanılan alanlar ile ilgili temizlik problemlerine değindikleri görülmektedir. Fiziksel problemler ile ilgili kategorisi içerisinde araştırmaya katılan öğrenciler, binanın/odaların fiziki yapısı ($f= 6$), su ve elektrik tesisatlarındaki problemler ($f= 5$), banyo ve tuvaletlerin yetersizliği ($f= 4$), bahçenin yetersizliği ($f= 4$) ve ısınma problemleri ($f= 3$) ile ilgili görüşler ifade ettikleri görülmektedir. Aşağıda fiziksel problemler kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K2: Yurtlarda fiziksel alanda yaşanan sıkıntılar denilince, yurt içinde su tesisatlarındaki aksamalar ve elektrik sisteminde yaşanan sıkıntılar aklıma gelmektedir. Yurdun dışında ise bahçenin öğrencilerin sportif ve sosyal ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeterlilikte olmaması aklıma gelmektedir.

K11: Yurtta ısınma ile ilgili sıkıntıların olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, yurt binalarının ve odalarının fiziki yapılarının öğrencilerin rahat kullanımına uygun olmadığını söyleyebilirim.

K5: Yurtlarda benim gözlemlediğim en önemli fiziksel sorun banyo ve tuvaletlerin yetersiz olması olmuştur. Binaların yapımından mı kaynaklanıyor ya da planlama ile ilgili bir sorun mu bilmiyorum. Ancak, fiziki yapının kullanımı ile ilgili eksikliklerin olduğunu düşünüyorum.

Katılımcıların fiziksel problemler kategorisi ile ilgili görüşlerine bakıldığında genel olarak binaların fiziki yapıları ile ilgili sorunların olduğu, özel olarak banyo ve tuvaletlerin yetersizliği ile ilgili sorunların olduğu görülmektedir. Ayrıca, binaların ısınma, su ve elektrik gibi tesisatlarında sorunların olduğu söylenebilir. Son olarak, yurt bahçelerinin yetersiz olması ile ilgili görüşlerin ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların güvenlik kategorisinde, kamera sistemi ile ilgili problemler ($f= 2$), uyarı ve ikaz sistemi ile ilgili problemler ($f= 6$), yangın söndürme araç-gereçlerin yetersizliği ($f= 2$), yurt giriş bölümü güvenliği ($f= 7$), aydınlatma sistemi yetersizliği ($f= 3$) ve güvenlik görevlisinin olmaması ($f= 4$) ile ilgili görüş ifade ettikleri görülmektedir. Aşağıda güvenlik problemler kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K3: Yurtlarda en önemli sorunun güvenlik sorunu olduğunu düşünüyorum. Kaldığım yurttaki kamera sisteminin sağlıklı kayıt yapmadığını ve birçok alanda kamera olmadığını biliyorum. Bu durum büyük bir güvenlik problemi olduğunu düşünüyorum. Yurtlarda mutlaka güvenlik görevlilerin olması gerektiğini düşünüyorum. Zira birçok yurttaki güvenlik görevlisi yok.

K4: Yurtların güvenlik açısından birçok problemlerinin olduğunu düşünüyorum. Örneğin kaldığım yurttaki uyarı ve ikaz sistemi çalışmıyor ya da aksaklıklar var diyebilirim. Yurtların giriş kısımlarında gerekli güvenlik önlemlerinin alınmadığını düşünüyorum. Dışarıdan yabancı bir kişi isterse yurda çok rahat girebiliyor. Oysaki girişler 24 saat kontrol edilmeli diye düşünüyorum.

K7: Güvenlik açısından özellikle aydınlatma ve kamera sistemlerinin çalışır olması çok önemlidir. Kaldığım yurttaki bu iki konuda eksikliklerin olduğunu görüyorum. Yurtlarda güvenlik ile ilgili bütün sistemlerin çalışır olması gerektiğini düşünüyorum.

Katılımcıların güvenlik kategorisi ile ilgili görüşlerine bakıldığında, güvenlik sistemlerinin aktif olmasına ve yurtların girişlerinde gerekli güvenlik tedbirlerinin alınmasına dikkat çektikleri görülmektedir. Katılımcıların beslenme kategorisinde yemeklerin lezzetli olmaması ($f= 6$), benzer menülerin sık yapılması ($f= 2$), ek/ara öğünlerin düzenli olmaması ($f= 9$) ve yemeklerin temiz ortamda hazırlanmaması ($f= 5$) şeklinde ifadelerde bulunduğu görülmüştür. Aşağıda katılımcıların beslenme problemler kategorisi ile ilgili görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K7: Yurtlarda yaşanan problem alanların başında beslenme ile ilgili yaşanan problemler gelir. Aşçılar yemekleri hazırlarken gereken özeni göstermediklerini düşünüyorum. Çünkü yemekle lezzetsiz

oluyor, menü hazırlanırken özen gösterilmiyor, bazı yemeklerin birkaç gün üst üste çıktığı oluyor. Yemekler hazırlanırken temizliğe çok ta dikkat ettiklerini düşünmüyorum.

K14: Yemekler temiz ve lezzetli olmuyor, birçok kez yemekler yenilmediği için aç kaldığımız oluyor. Ayrıca, ara öğünlerde doyucu olmuyor ve çoğu zaman ara öğün listede olduğu halde çıkmıyor ya da listedeki ürün olmuyor.

K10: Yurtta beslenme ile ilgili sıkıntı yaşıyorum. Çoğu zaman yurt yemeklerinden tat almadığım için yemiyorum. Ara öğünlerde bazen iyi oluyor bazen de üstünkörü oluyor.

Katılımcıların beslenme kategorisi ile ilgili görüşlerine bakıldığında yemekler ile ilgili gerekli özenin gösterilmediğine yönelik görüşler ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların yurtlarda yaşamış olduğu problem durumlarına yönelik nasıl baş ettikleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Katılımcılar	Rehberlik servisine başvurma	Yöneticileri bilgilendirme	Bireysel çözüm arama	Arkadaşlardan destek alma	Aileden destek alma	İlgili birimlere şikayet etme	Duyarsız kalma	Çözüm için araştırma yapma	Kısa süreli uzaklaşma
K1	✓	✓	✓			✓		✓	
K2	✓	✓	✓		✓		✓	✓	✓
K3	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	
K4	✓	✓		✓				✓	✓
K5	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	
K6	✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓
K7	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
K8	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	
K9	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓
K10	✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓
K11	✓	✓	✓	✓		✓		✓	
K12	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓
K13	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
K14	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓

Frekans	14	14	11	10	10	8	8	14	8

Tablo 5: Katılımcıların problemlere yönelik kullandıkları baş etme mekanizmaları

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların tamamı ($f= 14$) yurt yaşantısında karşılaştıkları problemlere yönelik kullandıkları baş etme mekanizmalarını rehberlik servisine başvurma, idarecileri bilgilendirme ve çözüm için araştırma yapma olarak ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı ($f= 11$) problemleri çözmek için bireysel olarak çözüm aramaya giriştiklerini ifade ettikleri görülmektedir. Bazı katılımcıların ($f= 10$) problemlerin çözümüne yönelik arkadaşlarından destek alma ve ailelerinden destek alma şeklinde baş etme mekanizmalarını kullandıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Bazı katılımcıların da ($f= 8$), ilgili birimlere şikâyet etme, duyarsız kalma ve yurttan kısa süreli uzaklaşma şeklinde baş etme mekanizmalarını kullandıklarını ifade etmişlerdir. Aşağıda katılımcıların yurt yaşantısında yaşadıkları problemlere yönelik kullandıkları baş etme mekanizmaları ile ilgili alıntılara yer verilmiştir.

K1: Yurttan karşılaştığım problemlere yönelik öncelikle yurt ve okul idarecilerine problem durumu hakkında bilgi veriyorum. Çözüme ulaşmazsan okul rehberlik servisine başvururum. Bunun dışında bireysel çözüm yollarımı kullanırım. Çözüm için araştırma yaparım. Olmazsa ilgili birimlere şikâyet ederim.

K4: Öncelikle idare ile iletişime geçerim. Rehberlik servisi ile görüşürüm. Üst sınıf ya da problem durumuna göre tecrübeli arkadaşlarımdan yardım isterim. Kısaca problem çözümü için neler yapabilirim diye çalışırım. Son olarak kısa süreliğine evci izni alarak yurttan uzaklaşmaya çalışırım.

K11: Yöneticilerle veya çalışan ilgili kişilerle sorun durumunu paylaşıyorum. Okuldan rehberlik servisinden destek alırım. Arkadaşlarımdan yardım almaya çalışırım. Problemi çözmek için araştırırım. Yine de çözemezsem bir üst birime durumu bildiririm diye düşünüyorum. Ama genellikle idarecilerle görüşünce sorunlar hal oluyor.

Katılımcıların yurttan yaşamış oldukları problem durumlarına yönelik başvurdukları mekanizmaların genel olarak ilgili kişilerle iletişime geçmek, problem çözümü için bireysel araştırmalar yapmak ve arkadaşlarından yardım almaya yönelik çözümlere dikkat ettikleri görülmektedir. Katılımcıların yurt yaşantısına yönelik önerileri Tablo 6'da sunulmuştur.

Kategori	Kodlar	Katılımcılar	f
Belletici öğretmenlere yönelik öneriler ($f= 29$)	Öğrencileri yakından tanımaları	K1, K3, K4, K6, K7, K9, K12, K14	8
	Öğrencilere karşı anlayışlı davranmaları	K2, K4, K5, K8, K9, K13	6
	Gönüllülük ilkesine göre görev yapmaları	K1, K3, K5, K7, K8, K10	6
	Sağlık personeli ve rehber öğretmenlerin nöbet tutmaları	K4, K7	2

	Öğrencilere karşı adil davranmaları	K3, K5, K6, K8, K10, K12, K14	7
Yöneticilere yönelik öneriler (f= 30)	Yöneticiler öğrencileri anlayabilecek bir yeterlilikte olmalı	K2, K4, K5, K7, K10, K12, K14	7
	Hoşgörülü olmalı	K1, K5, K7, K9, K11, K12	6
	Çok yönlü düşünebilmeli	K1, K4, K7, K9, K10, K11, K12	7
	Etkili çözüm üretebilir yeterlilikte olmalı	K3, K6, K7	3
	Tecrübeli olmalı	K1, K3, K6, K8	4
	Görevini severek yapmalı	K2, K6, K7	3
Hizmetlilere yönelik öneriler (f= 17)	Aşçı yüksekokul mezunu olmalı	K4, K9	2
	Alanında yeterli olan kişiler olmalı	K1, K3, K4, K6, K8, K10	6
	Temizlik konusuna dikkat etmeli	K2, K3, K7, K11	4
	İletişim becerisi iyi olmalı	K5, K7, K9, K10, K14	5
Eğitim politika yapıcılarına yönelik öneriler (f= 30)	Yurtların ülke genelinde aynı standartların olması	K5, K8, K9	3
	Kanun ve kuralların öğrenciyi merkeze almalı	K2, K4, K7, K12	4
	Öğrenciler yurda bir komisyon ile alınmalı	K4, K7, K12	3
	Yurtların güvenliği için gerekli tedbirler alınmalı	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K11, K13	11
	Sportif ve kültürel faaliyetler için alanlar olmalı	K1, K2, K3, K5, K7, K8, K10, K13, K14	9

Tablo 6: Katılımcıların Yurt Yaşantısına Yönelik Önerileri.

Tablo 6'da görüldüğü gibi, katılımcıların yurt yaşantısına yönelik önerilerini belletici öğretmenlere yönelik öneriler ($f= 29$), idarecilere yönelik öneriler ($f= 30$), hizmetlilere yönelik öneriler ($f= 17$) ve eğitim politika yapıcılara yönelik öneriler ($f= 30$) olmak üzere dört ana temada ele aldıkları görülmektedir. Belletici öğretmenlere yönelik öneriler kategorisinde, katılımcıların öğrencileri yakından tanımaları ($f= 8$), öğrencilere karşı anlayışlı davranmaları ($f= 6$), gönüllülük ilkesine göre görev yapmaları ($f= 6$), sağlık personeli ve rehber öğretmenlerin nöbet tutmaları ($f= 2$) ve öğrencilere karşı adil davranmaları ($f= 7$) ile ilgili ifadeler kullandıkları görülmektedir. Aşağıda belletici öğretmenlere yönelik öneriler kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K1: Bence belletici öğretmenler öncelikle gönüllü olarak nöbet tutmalıdırlar. Aksi halde zoraki oluyor. Bu durumda bazı sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Belletici öğretmenlere daha iyi hizmet edebilmeleri için yurttaki öğrencileri iyi tanımaları gerekir. Her bir öğrenci farklı bir dünyaya sahip olduğu düşünüldüğünde, belletici öğretmenin her bir öğrenciye yaklaşım tarzı farklı olması gerekir.

K4: Belletici öğretmenler yurttan kalan öğrencilerin ailelerinde uzak olduklarını düşünüp, öğrencilere karşı son derece anlayışlı olmaları gerekir. Öğrencileri yakından tanımalıdır. Bence rehber öğretmenler ve sağlık personelleri de nöbet tutmalıdır. Çünkü yurttan bu iki alana çok ihtiyaç oluyor.

K14: Belletici öğretmenler görevlerini daha iyi yapmaları için öncelikle öğrencileri iyi tanımaları gerekir. Bütün öğrencilere adil bir yaklaşım ile yaklaşmalıdır.

Katılımcıların belletici öğretmenlere yönelik öneriler kategorisinde belleticilerin öğrencileri iyi tanımaları, adil davranmaları ve görevlerini gönüllü olarak yapmalarına vurgu yaptıkları görülmektedir. Katılımcıların idarecilere yönelik öneriler kategorisinde yöneticiler öğrencileri anlayabilecek yeterlilikte olmalı ($f= 7$), hoşgörülü olmalı ($f= 6$), çok yönlü düşünebilmeli ($f= 7$), etkili çözüm üretebilir yeterlilikte olmalı ($f= 3$), tecrübeli olmalı ($f= 4$) ve görevini severek yapmalı ($f= 3$) ile ilgili ifadeler kullandıkları görülmektedir. Aşağıda idarecilere yönelik öneriler kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K4: İdarecilerin öğrencileri anlayabilecek bir yeterlilikte olması gerektiğini düşünüyorum. Olay ve problemlere karşı çok yönlü düşünebilmelidir.

K7: Öğrencilerle iyi ilişki kurabilmelidir. Hoşgörülü olmalıdır. Çok yönlü düşünüp, etkili çözümler üretebilmelidir. Her şeyden önemlisi işini isteyerek yapmalıdır.

K11: Bence idareciler idare edebilme yeterliliği olmalıdır. Hoşgörülü olmalı, tepkisel davranışlardan uzak durmalıdır. Olaylara ve problemlere karşı çok yönlü, alternatif çözümler geliştirmelidir.

Katılımcıların yöneticilere yönelik görüşlerinde bakıldığında, yeterlilik, pozitif bakış açısı ve etkili çözüm üretebilme gibi özelliklere sahip kişilerin yönetici olmaları ile ilgili görüşleri ileri sürdükleri görülmektedir. Katılımcıların hizmetlilere yönelik öneriler kategorisinde alanında yeterli olan kişiler olmalı ($f= 6$), aşçı yüksekokul mezunu olmalı ($f= 2$), temizlik konusunda dikkat etmeli ($f= 4$) ve iletişim becerileri iyi olmalı ($f= 5$) şeklinde görüşleri ifade ettikleri görülmektedir. Aşağıda hizmetlilere yönelik öneriler kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K4: Hizmetliler hangi alanda çalışıyorlarsa o alanda belli bir yeterliliğe sahip olmalıdırlar. Aşçılar yüksekokul düzeyinde aşçılık eğitimi almış olmaları gerekir.

K3: Hizmetlilerin daha iyi hizmet verebilmeleri için işini iyi biliyor olması gerekir. Ayrıca, insanlarla iyi iletişim kurabilme yeteneğine sahip olmalıdırlar.

K10: Yurtlarda hizmetlilerin işini iyi yapmaları çok önemlidir. Aksi halde her şey aksıyor ve problemler artıyor. İnsani ilişkilerinin iyi olmasının yanında işlerini de iyi yapmaları gerektiğini düşünüyorum.

Katılımcıların hizmetlilere yönelik görüşlerine bakıldığında, işlerini iyi yapmaları ve insanı ilişkilerinin iyi olmasına vurgu yaptıkları görülmektedir. Katılımcıların eğitim politika yapıcılarına yönelik öneriler kategorisinde yurtlarda ülke genelinde aynı standartların olması ($f= 3$), kanun/kuralların öğrenciyi merkeze almalı ($f= 4$) şeklinde önerilerde bulunurken, bazı katılımcıların da öğrenciler yurda bir komisyon ile alınmalı ($f= 3$), yurtların güvenliği için gerekli tedbirler alınmalı ($f= 11$) ve sportif/kültürel faaliyetler için alanlar olmalı ($f= 9$) şeklinde görüşleri ifade ettikleri görülmektedir. Aşağıda eğitim politika yapıcılarına yönelik öneriler kategorisi ile ilgili katılımcıların görüşlerinde doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

K5: Bence ülkede bütün yurtların aynı standartlarda olmalıdır. Bölgesel farklılıklar olmamalıdır. Başka bir önerim güvenlik ile ilgili olacak, güvenlik ile ilgili en ufak tedbirler bile alınmalıdır. Son olarak yurtlarda sportif ve kültürel etkinlikler için gerekli şartlar sağlanmalıdır.

K2: Yurtlarla ilgili düzenlemeleri yapan kişilerin öncelikle öğrencileri düşünerek planlama yapmalıdır. Öğrencilerin kendilerini ifade edebilecek etkinliklerin planlanması ve yurtların daha rahat ve güvenli ortamlar için neler gerekiyorsa ona göre düzenlemeler yapmaları gerektiğini düşünüyorum.

K9: Öncelikle bütün yurtlarda benzer uygulamaların olması gerektiğini düşünüyorum. Belki de en önemlisi güvenlik konusuna gerekli önemin verilmesi gerekir.

Katılımcıların eğitim politika yapıcılarına yönelik önerilerinde daha çok öğrencilerin kendilerini ifade edebilecek, yeteneklerini geliştirebilecek alan ve uygulamaların olması gerektiğine dikkat çektikleri görülmektedir. Ayrıca, kurların hazırlanmasında ve planlamaların yapılmasında öğrencilerin merkeze alınması gerektiğine vurgu yaptıkları görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, devlet parasız yurtlarında kalan ortaöğretim öğrencilerinin yurt yaşantılarına ilişkin görüşleri temel nitel araştırma yöntemi ile incelenmiştir. İlk olarak katılımcıların yurt yaşantılarını tanımlamaları istenilmiştir. Katılımcıların yurt yaşantısını, ders çalışmanın yoğun olduğu yaşam dönemi, ihtiyaçların bireysel giderildiği yaşam alanı, aileden uzak kalınan yaşam dönemi, zorlu bir yaşam dönemi, arkadaşlık ilişkilerinin etkili olduğu yaşam dönemi ve kuralların yoğun olduğu yaşam dönemi olarak tanımlamalar yaptıkları görülmüştür. Çalışmada ulaşılan veriler alanyazında yapılan bazı çalışmaların (Kazu & Aşkın, 2011; Saracaloğlu & Bektaş-Bedir, 2021; Sarıduman & Kılıçoğlu, 2018) bulgularıyla örtüştüğü görülmektedir. Katılımcıların yurt yaşantısını farklı şekillerde tanımlayabilmeleri bireysel özelliklerine ve yurt yaşantısı ile ilgili farklı algılama biçimleri ile açıklanabilir. Çokamay, Çavdar & Çok'un (2014) yatılı ilköğretim bölge okullarında öğrenim gören öğrencilerinin gelişim gereksinimleri ve yaşam koşullarını incelediği çalışmada katılımcıların yurt yaşantısını genel olarak zorlandıkları ve aileye özlem duydukları bir yaşam dönemi olarak değerlendirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada da katılımcıların yurt yaşantısını zorlu bir yaşam dönemi ve aileden uzak kalınan bir yaşam dönemi olarak tanımladıkları görülmüştür. Çokamay, Çavdar & Çok'un (2014) çalışmasından farklı olarak bu çalışmada katılımcılar yurt yaşantısını sosyal ilişkilerin geliştiği, yoğun bir şekilde ders çalışılabildiği ve bireysel birçok yeterliliğin kazanıldığı yaşam dönemi olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu durum katılımcıların gelişimsel dönemleri ile açıklanabilir.

Katılımcıların yurt hayatında yaşadıkları duygular ile ilgili verdikleri cevaplar; yalnızlık, çaresizlik, özlem, endişe/kaygı, korku, umutsuzluk, öfke, üzüntü ve mutluluk şeklinde sıralanmaktadır. Alanyazın incelendiğinde çalışmanın bulguları ile örtüşen çalışma sonuçlarının (Özcan, 2009; Palapattu, Kingery & Ginsburg, 2006; Savcı, 2013; Şimşek, 2010) olduğu görülmektedir. Katılımcıların yurt yaşantılarında ailelerinde uzak kalmalarının kendilerini yalnız hissetmelerine neden olduğu söylenebilir. Bu durumun

öğrencilerin özlem, korku ve kaygı yaşamalarına neden olduğu söylenebilir. Böylece öğrencilerin yurt hayatlarında akademik ve sosyal açıdan bir takım problem durumları yaşamalarına neden olabileceği söylenebilir.

Katılımcıların yurt yaşantısında yaşadıkları problemleri fiziksel, güvenlik, beslenme ve temizlik ile ilgili problemler olmak üzere dört kategoride ele aldıkları görülmektedir. Katılımcıların yurt yaşantısında yaşadıkları problemlerle ilgili elde edilen veriler alanyazında yapılan birçok çalışmanın (Özan, Sağlam & Karaca, 2012; Sarıduman & Kılıçoğlu, 2018; Uysal, 2016) verileri ile örtüştüğü söylenebilir. Alanyazında incelendiğinde yurt yaşamında öğrencilerin yaşamış olduğu problemlerle ilgili yapılan bazı çalışmalarda (Baş, 2014; Karataş & Atıcı, 2014; Uğurlu, 2014) fiziksel problemlere daha çok vurgu yapılırken, bazı çalışmalarda (İnal & Sadık, 2014; Özmen & Tonbul, 2010; Şenol & Yıldız, 2009) temizlik ve güvenlik konularına daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir. Yurt yaşantısında yaşanan problem durumları öğrencilerin gelişimine, akademik ve sosyal hayatlarını olumsuz etkilediği söylenebilir. Bu problem durumlarının ortadan kaldırılması için yurtlarda gerekli olan ödeneklerin sağlanması ve yurt yöneticilerinin problem durumları ile yakından ilgilenmeleri gerektiği söylenebilir.

Çalışmada ele alınan başka bir temada katılımcıların yurt yaşantılarında problem durumlarına yönelik kullandıkları baş etme mekanizmaları ile ilgilidir. Katılımcılar karşılaştıkları problemlere yönelik, rehberlik servisine başvurma, yöneticileri bilgilendirme, bireysel çözüm arama, arkadaşlardan destek alma, aileden destek alma, ilgili birimlere şikâyet etme, duyarsız kalma, çözüm için araştırma yapma ve kısa süreli uzaklaşma gibi baş etme mekanizmalarını kullandıklarını sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazın incelendiğinde yapılan çalışmalarla paralellik gösteren çalışmalara (Baş, 2014; Ünal & Üreyen, 2019) ulaşmak mümkündür. Bu baş etme mekanizmalarının hem problem durumuna göre hem de öğrencilerin bireysel özelliklerine göre işlevsel olma durumları farklılık gösterebilir. Ancak, öğrencilerin problem durumunu ortadan kaldırmak için farklı baş etme mekanizmalarını kullanmaları ve sahip oldukları kaynakları kullanabilmeleri problem çözme konusunda önemli beceriler olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada katılımcılar yurt yaşantısına yönelik önerileri belletici öğretmenlere yönelik öneriler, yöneticilere yönelik öneriler, hizmetlilere yönelik öneriler ve eğitim politika yapıcılarına yönelik olmak üzere dört kategoride önerilerin sunulduğu görülmektedir. Çalışmada katılımcıların yöneticilere yönelik önerileri arasında hoşgörülülük olmaları, yeterli seviyede bilgi ve beceriye sahip olmaları ve etkili çözüm üretebilme becerisine sahip olmaları Özdemir & Orhan'ın (2020) çalışma bulgusuna benzer bulgular olduğu söylenebilir. Yöneticilerin hoşgörülülük olmaları, empati kurabilme becerilerinin olmaları ve yeterli seviyede bilgi ve beceriye sahip olmaları problem durumlarını önleme açısından önemli özellikler olarak görülebilir. Ayrıca, problem durumuna hoşgörülülük yaklaşabilmek problem durumunun etkisini azaltma veya problem durumunu ortadan kaldırmak açısından önemli bir beceri olarak görülebilir. Yurt yaşantısında birçok problem durumunun iletişim konusunda yaşanan problem durumları olduğu (Ünal & Üreyen, 2019; Şenol & Yıldız, 2009) göz önüne alındığında empati kurabilme becerisi ve hoşgörülülük davranma becerilerinin hayati öneme sahip olduğu söylenebilir.

Araştırma bulguları göz önüne alındığında öğrencilerin yurtlarda yaşadıkları problemin çözümünde okul yöneticilerinin ve belletici öğretmenlerin anahtar rol üstlendikleri görülmektedir. Belletici öğretmenlerin görevlerini gönüllü olarak yapmaları ve idarecilerin belli bir tecrübe ve yeterliliğe sahip olmaları yaşanan veya yaşanması muhtemel problemlerin çözümünde etkili sonuçlar doğuracağı söylenebilir. Öte yandan, katılımcılar yurt yaşantısında güvenlik ve temizlik konularında problem yaşadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Bu bulguların alanyazında birçok araştırma (Özdemir & Orhan, 2020; Ünal & Üreyen, 2019) ile desteklendiği söylenebilir. Okul yöneticilerinin ve belletici öğretmenlerin yurtlarda kalan öğrencilerin daha sağlıklı ve güvenli bir yurt yaşamı için gerekli olan

tedbirleri almalarının hayati önem taşıdığı söylenebilir. Okul yöneticileri ve belletmen öğretmenler, yurtlarda kalan öğrencilerin yaşadığı sorunları tespit etmek için düzenli olarak öğrencilerle görüşmeler yapabilir ve onların duygularını, ihtiyaçlarını ve zorluklarını anlayabilir. Psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerin öğrencilerin kişisel, sosyal ve akademik sorunlarıyla ilgilenmek ve onlara danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmak, okul yöneticilerinin ve belletmen öğretmenlerin sorumlulukları arasındadır. Okul yöneticileri ve belletmen öğretmenler, yurtlarda kalan öğrencilerin aileleriyle düzenli iletişim kurarak, öğrencilerin gelişimini ve ihtiyaçlarını paylaşabilir ve ailelerle işbirliği yapabilirler. Öğrencilerin yaşadığı sorunlara çözüm odaklı bir yaklaşımla yaklaşmak, okul yöneticilerinin ve belletmen öğretmenlerin sorumlulukları arasındadır. Sorunları çözmek için öğrencilerle birlikte çalışmak ve onların katılımını teşvik etmek önemlidir. Ayrıca okul yöneticileri ve belletmen öğretmenler, yurtlarda kalan öğrencilere yönelik destek programları düzenleyebilir, etkinlikler ve çalışmalar organize edebilir, böylece öğrencilerin sosyal, duygusal ve akademik gelişimlerine katkıda bulunabilirler. Çalışmanın bu bulgusu yurtlarda kalan öğrencilerin psikolojik yaşantılarını için daha sağlıklı bir duruma getirmek için önemli veriler sunduğu söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyetinin eğitim ile ilgili maddeleri (24. ve 42. Madde) gereği, bütün çocuklar hiçbir şart altında eğitim ve öğretime ulaşma hakkından mahrum bırakılmayacağı gibi, herkesin fırsat ve imkân eşitliği ilkelerine uygun eğitime ulaşması sağlanır. Bu bağlamda çeşitli nedenlerden dolayı eğitim öğretime ulaşmada sorun yaşayan öğrencilerin parasız yatılı yurtlarında öğrencilerin eğitim ve öğretime ulaşması için gerekli imkânlar sağlanmaktadır. Dolayısıyla eğitimde fırsat ilkesi bağlamında Türkiye’de MEB dezavantajlı konumda bulunan öğrencilerin devletin sunduğu imkânlar içerisinde aile yaşamını aratmayan, her türlü fiziki alt yapı ve teknolojik alt yapı açısından donanımlı yurtlarda, öğrencilerin yeteneklerini ortaya koyabileceği nitelikli eğitim yuvaları ortamlarını oluşturmaya çalışmalıdır. DPY yurtlarının otellerde olduğu gibi bazı standartlara göre yıldız ya da sembolik ölçütlerle ödüllendirilerek hizmet kalitesi geliştirici etkinlik veya planlamalar yapılabilir. Öğrencilerin yurt yaşantısına kolay uyum sağlayabilmeleri için okul rehberlik servisinin oryantasyon ve konsültasyon çalışmaları yapılabilir. Yurt tanıtıcı ve bilgilendirici çalışmalar yapılabilir. Belli aralıklarla problem tarama envanterleri uygulanabilir ve sonuçlar ilgili kişilerle değerlendirilebilir. Öğrencilerin sosyalleşebilmeleri için sosyal ve kültürel faaliyetler arttırılabilir. Yurtların hem maddi hem de sosyal yönden güçlendirilebilir. Yurt çalışanları ve belletici öğretmenlerin öğrencilere yönelik daha iyi iletişim kurabilmeleri, demokratik ve hoşgörülü davranmalarına yönelik hizmet içi eğitimler hazırlanabilir. Daha sağlıklı beslenme ve hassas temizlik hizmetlerinin verilmesine için gerekli personel ve maddi kaynak sağlanmalıdır.

Bu çalışmanın Orta Karadeniz Bölgesi’nde ve ortaöğretim öğrencilerine yönelik yapılmış olması gibi bazı sınırlılıkları vardır. Ancak, çalışma konusu ile ilgili farklı öğrenim düzeyinde öğrenim gören öğrencilerle ve farklı bölgelerdeki katılımcılarla daha geniş evrene hitap edebilecek çalışmalar yapılabilir. Gelecekte konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda öğrencilerin yaşamış olduğu özlem, korku, kaygı ve umutsuzluk duygularının yıllar içerisinde ne seviyede yaşandığını veya duygularının seviyesinde herhangi bir değişikliğin olup olmadığının araştırılması alana önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Acar Çiftçi, Y. & Aydın, H. (2014). Türkiye’de çok kültürlü eğitimin gerekliliği üzerine bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 197-218.
- Aksoy, N. (2008). Multigrade schooling in Turkey: An overview. *International Journal of Educational Development*, 2, 218-228.

- Amoge, T. (2008). *A study of students' hotel adequacy of support services in University of South East State of Nigeria* [Unpublished Ph.D. Thesis]. University of Benin.
- Baş, A. (2014). Türkiye’de öğrenci yurt/pansiyon hizmetlerine içeriden bir bakış. *Eğitime Bakış*, 10(30), 24-29.
- Cassidy, W. ve Jackson, M. (2005). The need for equality in education: An intersectionality examination of labeling and zero tolerance practices. *Simon Fraser University McGill Journal of Education*, 3, 435-456.
- Çepni, S. (2007). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş (genişletilmiş 3. Baskı)*. Celepler Matbaacılık.
- Çokamay, G., Çavdar, D. ve Çok, F. (2014). Yatılı ilköğretim bölge okulu (YİBO) öğrencilerinin gelişim gereksinimleri ve yaşam koşulları: Öğretmen görüşlerine dayalı bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, 19-42.
- Dağlı, A. & Gündüz, H. (2008). Yatılı ilköğretim bölge okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri (Diyarbakır ili örneği). *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 12-35.
- Demirkaya, H. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının küresel ısınma kavramını algılamaları ve öğrenme stilleri: Fenomenografik bir analiz. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(1), 727- 752.
- Dinçer, M. (2003). Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü, *Ege Eğitim Dergisi*, 1, 102-112.
- Ekejuba, P. (2015). The running of hostels as auxiliary services in university of benin: Implications for academic studies, *African Educational Research Journal*, 3, 51-54.
- Ekiz, D. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- İnal, U. & Sadık, F. (2014). Yatılı ilköğretim bölge okullarının okul yaşam kalitesine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(2), 169-194.
- Karataş, S. & Atıcı, M. (2014). Sınavla öğrenci alan ortaöğretim okullarının pansiyonunda kalan öğrencilerin pansiyonla ilgili görüşleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2), 167-177.
- Kazu, İ. Y. & Aşkın, Z. (2011). Yatılı ilköğretim bölge okullarının etüt saatlerinde ve boş zaman etkinliklerinde karşılaşılan sorunlar (Elazığ ili örneği). *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3, 39-46.
- MEB. (2018). 2023 Eğitim vizyonu, <http://2023vizyonu.meb.gov.tr>.
- Nartgün, Ş. S. & Dilekçi, Ü. (2016). Eğitimi destekleme ve yetiştirme kurslarına ilişkin öğrenci ve öğretmen görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(22), 537-564.
- Özan, M. B., Sağlam, H. & Karaca, M. (2012). Yatılı ilköğretim bölge okullarında pansiyon yönetimde karşılaşılan sorunlar (Malatya-Diyarbakır İli Örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 126-138.
- Özcan, F. (2009). *Yatılı ve gündüzlü ilköğretim 2. kademe öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ve besin tercihlerinin saptanması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Özdemir, T. Y. & Orhan, M. (2020). Ortaöğretim kurumlarının pansiyonlarında kalan öğrencilerin pansiyon hakkındaki görüşleri. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 8(1), 18-41.
- Özmen, F. & Tonbul, T. (2010). Yatılı ilköğretim bölge okulları sınıflarında disiplin sorunları ve baş etme yolları (Elazığ ili örneği). 9. *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 775-779.

- Palapattu, A. G., Kingery, J. N. & Ginsburg, G. S. (2006). Gender role orientation and anxiety symptoms among African American adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34(3), 441-449.
- Saraçoğlu, A. S. & Bektaş-Bedir, S. (2021). Öğretmenlerin lise pansiyonlarına ilişkin görüşleri: Problemler ve çözüm önerileri. *Milli Eğitim*, 50(230), 385-408.
- Sarıduman, S. & Kılıçoğlu, G. (2018). Yatılı ortaöğretim okullarının pansiyonlarında yaşanan sorunlara ilişkin yöneticilerin görüşlerinin incelenmesi: Nitel bir araştırma. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1045-1065.
- Şenol, D. & Yıldız S. (2009). Yatılı ilköğretim bölge okullarında öğrenci-öğretmen ve aile etkileşimi (Diyarbakır-Erzurum örneği). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 359-376.
- Şimşek, D. (2010). *Yatılı ilköğretim bölge okulu ve ailesi yanında kalan sekizinci sınıf öğrencilerinin akran ilişkileri, sosyal destek algıları ve yaşam doyumlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Terzi, L. (2011). *Justice and equality in education a capability perspective on disability and special educational needs*. Bloomsbury Publishing.
- Thurow, L. C. (1972). Education and Economic Equality. *The Public Interest*, 28, 28-66.
- Uğurlu, Y. (2014). Türkiye'nin yatılı çocuklar/öğrenciler karnesi. *Eğitime Bakış*, 10(30), 30-41.
- Uysal, İ. (2016). *Pansiyonlu okullardaki öğrencilerin karşılaştıkları sorunlar ve başarılarına etkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Ünal, A. & Üreyen, S. (2019). Müdür yardımcılarının gözüyle ortaöğretim öğrenci pansiyonlarında yaşanan sorunlar (Karaman ili örneği). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2308-233.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 25.04.2023 tarih ve 07-17 sayılı onay kararı mevcuttur.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum/ Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: Tokat Gaziosmanpaşa University Social and Human Sciences Research Ethics Committee has an approval decision dated 25.04.2023 and numbered 07-17.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Muhafazakârlık Versus Modernlik: Ak Parti'nin Siyasi Kimliğinde Muhafazakârlığın Yansımaları*

Conservatism Versus Modernity: Reflections of Conservatism in the Political Identity of the Ak Party

Kazım KANDEMİR¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Ak Parti'nin "muhafazakâr demokrat" kimliğinin oluşumuna etki eden muhafazakârlık anlayışını kimlik ve söylem analizi çerçevesinde incelemektir. Bu çerçevede çalışmada ilk öncelikle ana hatlarıyla muhafazakârlığın kuramsal analizi ortaya konulmuştur. Ardından Ak Parti'nin kuruluş sürecini hazırlayan siyasi gelişmeler irdelenmiştir. Ak Parti'nin tüzük ve programından yola çıkarak, "muhafazakâr demokrat" kimliğini benimsediği görülmüştür. Böylelikle Ak Parti geleneksel ile modern, yerel ile evrensel değerler arasında köprü kuran bir siyasi çizgiyi takip etmiş, herkesin talebine uygun çok kimlikli bir siyaset sahası oluşturmaya çalışmıştır. Süreç içerisinde ise iktidarı döneminde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Ak Parti, "muhafazakâr demokrat" kimliğinde birtakım değişimlere gitmiş, bu gelişmeler konjonktürel olarak Ak Parti'yi politika ve icraatlarında "muhafazakâr devrimci" ve "milliyetçi muhafazakâr" söylemlerde bulunmaya sevk etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Ak Parti, Muhafazakâr Demokrat, Türkiye.

Abstract

The aim of this study is to examine the understanding of conservatism that affects the formation of the AK Party's "conservative democrat" identity within the framework of identity and discourse analysis. In this context, in the study, firstly, the theoretical analysis of conservatism was presented in general terms. Then, the political developments that paved the way for the establishment of the AK Party were examined. Based on the AK Party's statute and program, it has been seen that it has adopted the identity of "conservative democrat". Thus, the AK Party has followed a political line that bridges traditional and modern, local and universal values, and has tried to create a multi-identity political field that suits everyone's demands. During the process, depending on the developments during its rule, the AK Party made some changes in its "conservative democrat" identity, and these developments conjuncturally led the AK Party to make "conservative revolutionary" and "nationalist conservative" discourses in its policies and actions.

Keywords: Conservatism, Ak Party, Conservative Democrat, Türkiye.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu makale, künyesi belirtilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Kandemir, K. (2013). *Türkiye'deki muhafazakâr siyaset ve değişim ilişkisi: Ak Parti örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi).

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye, e-posta: kandemirkazim@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8464-3115, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 20.03.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 28.06.2024.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.06.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Kandemir, K. (2024). Muhafazakârlık versus modernlik: Ak Parti'nin siyasi kimliğinde muhafazakârlığın yansımaları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 72-86.

Giriş

Muhafazakârlık salt ideolojik bir bagaj olmaktan ziyade, tarihi boyutları ve fikri dayanakları itibariyle siyasi ve kültürel yönü ağır basan bir doktrindir. Muhafazakârlık Aydınlanmacı aklın ve modernliğin yaklaşımlarına karşı geliştirilen temel bir eleştiri ve temkinli bir duruştur. Muhafazakârlık tek yönlü bir siyasi okuma olmayıp, insanın inanç ve duygu gibi tüm veçhelerini bünyesine katan bir mecradır. Ayrıca muhafazakâr doktrin, zaman ve mekâna göre kendisini tayin eden hususiyetlerinden birini diğerine göre daha fazla ön plana çıkaran bir düşünce sergüzeştine sahiptir. Buna karşılık muhafazakârlığın anlayış biçimine etki eden ve onun formunu çeşitlendiren aile, gelenek, din gibi ortak değerler de mevcuttur. Bu ortak değerler çerçevesinde muhafazakârlık geleneksel ve modern anlayışları bağdaştırabilmeyi başarmış bir siyasi doktrindir.

Muhafazakârlık, Türk siyasi tarihinde genellikle anlaşılması güç ve belirsiz bir kavram olarak önümüzde durmaktadır. Muhafazakârlığın diğer siyasi yapılarla ve ideolojilerle ilişkilendirilebilmesi onun anlaşılmasını muğlak hale getirebilmektedir. Zira gerçek olan şu ki, muhafazakârlık Türk siyaset arenasında hâkim devlet yapısına karşı aşırılıklara set olan kültürel bir muhafazakârlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de muhafazakâr kimlikli düşünürler ve siyasi figürler, cumhuriyetle bir çatışma içerisine girmemiş, modernleşme karşıt bir tutum sergilememişlerdir. Dolayısıyla Türkiye’de muhafazakârlık, cumhuriyetin ikame ettiği yeniliklere karşı çıkmayan, devrim ve yeniliklerde geleneksek kodların gerekliliğini savunan bir çizgiyi takip etmiştir. Bu anlamda Türkiye’de muhafazakâr oluşum Batılılaşma hedefini gözetken merkeze ve merkezin jakoben tavrına karşı muhafazakâr argümanlarla muhalefet eden, siyasi parti ve sivil toplum kuruluşu şeklinde teşkilatlı yapılarla sistem dışı faaliyetlerde bulunmamaya her daim hassasiyetle eğilen, radikal görüntüden uzak bir çevre olarak görülmüştür.

Ak Parti’nin siyaset arenasına çıkmasının neticesinde muhafazakârlığın siyasi bir kimlik olarak fazlasıyla görünür olması son yıllarda muhafazakârlık konusunda ciddi araştırmaların ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Bu çalışmada öncelikli olarak muhafazakârlığın kuramsal analiziyle başlanmıştır. Diğer aşamada muhafazakârlığın din, demokrasi ve liberalizm gibi değerlere dair bakış açısı irdelenmiştir. Ardından muhafazakârlığın Türkiye’de tarihsel bağlamda iz düşümleri ele alınmıştır. Bununla birlikte Ak Parti’nin “muhafazakâr demokrat” kimliğinin oluşumuna etki eden muhafazakârlık anlayışı kimlik ve söylem analizi çerçevesinde irdelenmiştir. Son olarak Ak Parti’nin siyasi dayanağı olan muhafazakârlık anlayışındaki değişim ve dönüşüm “muhafazakâr devrimcilik” ve “milliyetçi muhafazakâr” söylemleri etrafında tartışılmıştır.

Muhafazakârlığın Kuramsal Analizi

Muhafazakârlık etimolojik olarak kelime kökü itibariyle “muhafaza etmek”, “korumak”, “gözlemlemek” manalarına gelen *conserve* kelimesinden türetilmiştir (Vural, 2007: 16). Muhafazakârlık, Fransız Devrimi’yle Fransız Devrimi’ni oluşturan koşulları sağlayan olaylara karşı geliştirilen bir tepkinin ürünüdür. Bu bağlamda Burke’ye (2002: 71) göre muhafazakârlık Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan eleştiri ve tepki olma özelliğini barındırmasından dolayı bizatihi Fransız Devrimi’nin bir sonucudur. Benetton (2011, 50) da “karşı devrimci anın ürünü” olan bir olgu olarak görmekle muhafazakârlığı aynı zemin üzerine oturtmaktadır.

Fransız Devrimi’yle beraber politik bir kimlik kazanmış olan muhafazakârlık İngiltere’de daha çok görünür olmuş, İngiliz siyaset ve fikir insanlarının öncülüğünde yaygınlık kazanmıştır. Muhafazakârlık, Aydınlanmacı aklı referans alarak geleneğe karşı bir tepki şeklinde gelişmesinin yanında ilk öncelikle modernliğin bir yansıması olarak görülmüştür (Akdoğan, 2003: 13-15). Bu bağlamda muhafazakârlığı, modernleşme süreciyle başlatmak mümkündür (Öztürk & Mollaer, 2006: 51). Özipek de muhafazakârlığı

modernliğin tayin ettiği yaşam biçimine ve problemlere karşı derin temelleri olan bir eleştiri şeklinde yorumlamayarak bu düşüncüyü desteklemektedir (Özipek, 2003: 144).

Muhafazakârlığın Batı düşüncesi içerisinde “Kıta Avrupa’sı Muhafazakârlığı” ve “Anglo-Sakson” düşünce geleneği olmak üzere iki farklı fikri gelenek içerisinde temayüz ettiği görülmektedir (Akkaş, 2000: 4-5):

“Kıta Avrupa’sı Muhafazakârlık” biçimi olarak görülebilecek muhafazakârlık geleneği Fransız (*Frankofon*) ve Alman (*Germanofon*) olmak üzere iki ekol içerisinde gelişme göstermiştir. Fransız (*Frankofon*) muhafazakârlık ekolü daha çok radikal, katı ve tepkisel özellikler taşımakta, Alman (*Germanofon*) muhafazakârlık ekolü ise geleneksel kodların yanında akıl ve ilerlemeyi referans alarak hareket etmektedir (Çaha, 2001: 102-103). “Anglo-Sakson” düşünce geleneği de en eski demokrasi tecrübesini temsil eden ve “taht”, “kabine”, “parlamento” erklerini yönetim biçimi olarak devam ettiren yegâne muhafazakârlık biçimidir. Bu yönüyle “Anglo-Sakson” düşünce geleneği pragmatist yönelim gösteren bir muhafazakârlık biçimidir. Bu bağlamda değişen şartlara göre kendini uyumlandırmış “İngiliz Yeni Sağ” düşüncesi “Anglo-Sakson” düşünce geleneğinin somut yansımasıdır. Zira “İngiliz Yeni Sağ” düşüncesi klasik liberal düşünceleri korumasına karşılık günün şartlarına göre uyumlu, değişime ve dönüşüme açık bir anlayış olarak siyaset arenasında varlık göstermiştir (Helvacı, 1998: 96-97).

Muhafazakârlığın Dine Bakışı

Sosyal yaşantıyı etkileyen her sosyolojik kurum muhafazakârlığın bünyesinde kendine yer bulmaktadır. Geleneksel yapılar, klişeleşmiş dini kurumlar, tarih ve bizatihi dinin kendisi muhafazakârlığın dayanak noktası olma işlevini görmüşlerdir. Bunlar arasında dinin muhafazakâr düşünce içerisinde de yeri büyük önem arz etmektedir (Karadeniz, 2003: 68). Muhafazakârlık dini olduğu gibi kabul etmekten öte, modern perspektifle ele alıp yorumlamakta, değişime tabi tutup yeniden biçimlendirmektedir. Bu bağlamda din muhafazakârlar için topluma aidiyet hissi kazandıran bir olgu olarak görülmekte, kendini ateist olarak tanımlayan muhafazakârlar için bile vazgeçilmez bir toplumsal kurum olarak değerlendirilmektedir. Bu yönleriyle din toplumsal işlevlere haiz olması bakımından göz ardı edilemeyecek temel bir gerçekliktir. Aydınlanma düşüncesi özelde Hristiyanlığa genelde de tüm dinlere ve dini kurumlara karşı bir tepki olarak doğmuş olsa da, muhafazakârlık hiçbir toplumsal tabakanın, yapının ve birliğin dinden bağımsız düşünülmemeyeceği fikrini savunmaktadır (Harries, 2004: 99)

Muhafazakâr düşünce sosyal düzenin sağlam bir otoriteyle sürdürülebilirliğine inanır. Otoritenin esas dayanağı ise toplumsal uzlaşıdan öte içtenliğe dayanmaktadır. Bu çerçevede muhafazakâr düşünceye göre otorite insandan üstün, insanın da dayanağı olan aşkın bir varlığın otoritesi şeklinde görünür olmalıdır. İş bu otoriteyi ve toplumsal düzeni temin eden en kuvvetli olgu dindir ve din otoritenin meşruiyet kaynağıdır (Çaha, 2001: 109). Din toplumsal birlikteliği, iyi olmayı ve beraberliği sağlamasından ötürü “ateist muhafazakârlar”ın nazarında bile yok sayılması mümkün olmayan sosyal bir olgudur. Bu bağlamda inansın ya da inanmasın dindar olsun ya da olmasın birçok muhafazakâr düşünür için din sarsılmaz bir otoriteye sahiptir. Öyle ki, insana istikamet veren, onun kişiliğine katkı sağlayan yegâne unsur dindir (Safi, 2007: 54).

Muhafazakâr düşünce dinin sosyal işlevini her an gündemde tutmaktadır. Din sadece salt tanrı-insan ilişkisine hapsedilemeyecek kadar önemli bir olgu olup, dinamik bir yapıya sahiptir. Böylece toplumdan, cemaatten ve gruptan bağımsız şekilde varlığını sürdürmez. Din sembolleri ve değerleri aracılığıyla toplumu bütünleştiren bir çimento vazifesi görür (Bottomore & Nisbet, 1990: 109). Ayrıca din müntesiplerini aşırıktan uzak tutar ve düzenli bir grup bilinci oluşturur (Erdoğan, 1991: 44).

Muhafazakârlığın dine bakışını belirleyen bir diğer önemli çerçeve de cemaatle alakalıdır. Cemaat ve cemaate dair tüm değerler içtimai hayat içerisinde dinin taşıdığı en öncelikli değerler olarak kabul edilmektedir. Cemaat dini değerlerin, dayanışmanın ve birlikteliğin canlı kılındığı sosyal alanlardır. Cemaat hissini sarsılması, dini değerlerin etkinliğinin de sarsıntıya uğramasına sebep teşkil eder. Dini değerlerin sarsılmasıyla sosyal dayanışmanın ve kaynaşma hissini sarsılması arasında da paralellik bulunmaktadır. Öyle ki, Durkheim “İntihar” adlı eserinde dini değerlerin hafife alınmasından dolayı Protestanlık mezhebinin müntesipleri arasında intiharların görece çok daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Bu çerçevede dini hislerin belirleyici olmamasından dolayı manevi duygular da sarsılmakta, bu durum da yabancılaşmaya yol açması sebebiyle insanların kendilerini intihara sevk etmelerine neden olmaktadır. Muhafazakârlar ise cemaate sadece maddi bir birliktelik gözüyle bakmayıp, cemaatin meydana getirdiği cemaatçi kültürü boyutunu da yüklerler. Bu bakış açısıyla akrabalık, kardeşlik, dindaşlık gibi toplumsal ve kültürel ilişkilerin devam ettirilmesi hususuna hassasiyetle eğilirler. Dolayısıyla muhafazakârlıkla cemaat toplumun muharrik güçlerinden biri olarak ön plana çıkar. Muhafazakâr siyaset anlayışı da cemaat olgusunun merkezinde konumlanmaktadır. Buna rağmen, Batı’da sosyal yapı cemaati kapsayacak kadar mesafe kaydetmiş olsa da, iktidarı gaye edinen temel siyaseti destekleyecek bir saha oluşturamamıştır. Bundan ötürü, muhafazakârlar cemaati muhafazakâr siyasetin temel belirleyeni olarak kabul etseler de, cemaatin ötesine ulaşan bir siyaset perspektifi ortaya koyamamışlardır (Çaha, 2004: 79).

İnsanın anlam dünyasını şekillendiren ve insanı öz denetimli hale getiren din olgusu sağ ideolojilerin ve muhafazakârlığın nazarında yadsınmaz bir gerçeklik olarak görülmektedir. Aydınlanma düşünürlerinin ortaya koyduğu en önemli çaba, dine dair birçok argümanın yerle bir edilmesiyle ilgilidir. Bu durum insana özgür bir alan sunmuş ve kendi varlık alanını anlamlandırma imkânı sunmuştur. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aydınlanma’nın sağladığı özgürlükçü ortam sayesinde varlık alanını anlamlandırmaya yönelik gerçekleştirilen yıkıcı eleştiriye tutucu sağ ideolojiler bayrak açmış, farklı felsefi yaklaşımlar içerisinde akılcı düşünceye reddiyelerde bulunmuşlardır. Akılcı ikinci plana atıp manevi duyguları öncelemek insanın fiillerine dair sağ ideolojilerin öne sürdükleri düşüncelerin esasını oluşturmaktadır. XX. yüzyıla gelindiğinde aynı durum geçerliliğini sürdürmüş, dini ideolojiler sağ ideolojilerin düşüncelerini şekillendirmeye devam etmiştir (Kansu, 2003: 118-119).

Sosyal muhafazakârlık kavramı da muhafazakârlığın dine bakışını serimlemekte önem teşkil eden bir kavramdır. Sosyal muhafazakârlık insanlığa ait köklü değerlerin din ve aile temelinde muhafaza edilmesini önceleyen bir muhafazakârlık tarzıdır. Sosyal muhafazakârlığın genel itibariyle siyaset sahasında görünürlüğü belirli veriler sunmaktadır. Öyle ki sağcı, muhafazakâr, liberal ve seküler yönelimlere verilen desteklerden yola çıkılarak, dindar kitlenin büyük ölçüde muhafazakâr siyasi oluşumlardan yana tercihini kullandıkları ortaya konulmuştur. Bu bağlamda dinin topluma yön verme işleviyle muhafazakârların din yorumu uyum arz etmektedir. Bundan ötürü toplumu dönüştürmeye yönelik gerçekleştirilen her bir eylemsel çaba, aşkın varlığın istencine karşı çıkmak anlamına gelmektedir. Türkiye özelinde de sosyal muhafazakârlık ve din ilişkisi toplumsal tabana büyük ölçüde yansımış bulunmaktadır. Dolayısıyla inançlı bir yurttaşın muhafazakârlık anlayışında din etkili olmuş, din onun geleneksel tutum ve davranışlarını tayin etmesinde belirleyici olmuştur (Kuru, 2016: 22-27).

Muhafazakârlığın Demokrasiye Bakışı

Muhafazakârlığın demokrasiyle ilişkisi demokrasiyi sağlamlaştıran ve ona güç kazandıran yapısal özellikleri taşıyor olmasından ileri gelmektedir. Muhafazakârlık, demokrasinin siyasal iktidarın değişmesi boyutuyla ilgili kaideleri barındırması yönüyle irdelenmesi halinde demokrasiyi savunan bir ideoloji olarak işlev görmektedir. Buna karşılık belli tabakaların siyasal iktidarı ele aldığı dönemlerde ise

muhafazakârlığın demokrasi anlayışından uzak duran bir ideoloji şekline büründüğü görülmektedir (Özipek, 2011: 172) Bu çerçevede muhafazakâr düşünürler demokrasinin kitlelerin siyasi yönetimin tek ve yegâne belirleyicisi olmalarını sağlayan temel bir ideoloji olarak evrilmesine karşı çıkmaktadır. Bu da muhafazakârların kendilerini “popüler demokrasi” anlayışının karşıtları şeklinde konumlandıklarını göstermektedir (Vural, 2007: 93). Bu bağlamda toplumsal yapıya olumsuz yönde tesir edeceği düşüncesinden dolayı muhafazakârlık demokrasiye mesafeli durmaktadır. Muhafazakâr düşüncenin bir diğer çekincesi demokratik idarenin devrimcilerin beklentilerini gerçekleştirmeye sebep olabileceği şüphesini taşıyor olmasıdır (Hirschman, 1994: 24).

Muhafazakârlığa göre oy kullanma ve seçim gibi yollarla kişilerin geçmiş ve sonraki yapılarla bağıni yitirmesi riskine yol açmasından dolayı demokrasiye mesafeli durulması gerekmektedir. Seçmenlerin tercihlerini temsiliyet açısından daha ufak siyasi partiler yönünde yapmaları halinde kendilerinin temsiliyeti mümkün olmayacaktır. Diğer yandan demokrasi toplumun bir kesimini özgürlüklerle donatırken diğer kesimini mevcut özgürlük sahasına adapte olmaları için baskılamaktadır. Demokrasi kanalıyla yüksek gelirli konumunu korurken alt gelirli sistemik şekilde ekonomik açıdan gerilemeye devam etmektedir. Bunun yanında demokratik eğilimlerinden dolayı eşitlikçilik ve hürriyet adına kişiler, kurumlar ve toplumsal tabakalar birbirleriyle çatışarak benliklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Akkaş, 2000: 164).

Muhafazakârlığın Liberalizme Bakışı

Bireyi ve insanı merkeze alan bir siyasi yapı olan liberalizm, hareket noktasını bireyin özgürlüğü üzerine kuran düşünsel bir alt yapıya sahiptir. Bu bağlamda liberalizm toplumu, kendisi için her türlü faydayı gözetken hür bireylerin bir araya geldiği organizasyon biçimi olarak gördüğünden özgürlüğe vurgu yapan modern bir düşünce akımıdır. Muhafazakâr düşünce ise özgürlüğü sorumlulukla ilişkilendirmekte, bireylerin görev ve sorumluluklarını yerine getirdikleri ölçüde özgürlüğün mümkün olacağını savunmaktadır (Akkaş, 2000: 36).

Liberalizm, tarihi ve geleneksel birliktelikleri içeren deneyimlerin hukuki ve rasyonel ilişkiler biçimi şeklinde temayüz ettiğini ve çıkar ilişkilerine dayandığını savunmaktadır. Bu yönüyle liberalizm toplumsal ilişkilerin rasyonel yönde evrildiğine dikkat çekmektedir. Bunu karşılık muhafazakârlıkta ise bireyin toplum ve devlet erkiyle yaptığı sözleşmenin hukuki ve rasyonel teamüllerle değil, dayanışma ve yardımlaşma gibi karşılıklı sorumluluk bilinciyle gerçekleştiğini savunmaktadır (Akdoğan, 2003: 6-12).

Muhafazakârlık; aile, din, örf, adet, gelenek ve görenek gibi değerlerin liberalizm tarafından yıkıntıya uğratıldığını düşünmektedir. Muhafazakârlık bu değerlerin derin köklere sahip olduğunu düşünerek korunması ve geleceğe taşınması gerektiğini savunmaktadır. Liberalizm de mevcut değerlerin toplumu ayakta tutan değerlerden olduğunu savunsa da; aile, din ve serbest piyasa ekonomisinin toplumun temel yapıtaşları olduğunu düşünmektedir (Özipek, 2003: 29).

Türkiye’de Muhafazakârlığın Serencamı

Türk muhafazakârlığının tarihsel bağlamda düşünsel arka planının Osmanlı’ya dayandığını söylemek mümkündür. Koçi Bey Risalesi’nde “işlerin eskisi gibi iyi gitmediği” vurgusu, Naima ve Kâtip Çelebi’nin geçmişe rücu etme isteği “eskiye dönme” arayışını ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyılda Viyana Bozgunu’nun sonucunda gerçekleşen Karlofça anlaşmasıyla değişimin gerekliliği düşüncesi ayyuka çıkmış, III. Selim ve II. Mahmud gibi padişahların öncülüğünde “ideal olan” a dönmek gayesiyle bir dizi modernleşme adımları atılmıştır. Bu modernleşme adımlarıyla birlikte XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde her alanda değişimin lüzumlu olduğu kanaati uyanmıştır (Belge, 2003: 93).

Türk muhafazakârlığının ilerleyişini Türk modernleşme tarihiyle başlatmak mümkündür. Türk modernleşme tarihinde modern ve modern olmayan dikotomosinin oluşturulması ve modern olanın mahiyeti, muhafazakârlık fikrinin boyutunu tayin etmiştir. Dolayısıyla Türk muhafazakârlığının düşünsel niteliklerini ortaya koyabilmek için, Türk modernleşmesinin genel çerçevesini de irdelemek gerekmektedir. Bu bağlamda Kemal Karpat muhafazakârlığı modernleşmeye reddiyede bulunan, geçmişe dair geleneksel değerleri/yapıları önceleyen ve yenileşmenin karşısında duran muhafazakârların oluşturduğu bir fikir akımı olarak görmemektedir. Sosyal değişimlerin basamaklarında modern olarak nitelendirilen adımların etkin ve ilerlemeci olmanın yanında muhafazakâr olabileceğini de savunmaktadır. Bu yönüyle Karpat geçmişin ve sosyal değişimlerin kendi yapısal boyutlarıyla ele alınmasını zorunlu görmektedir. Böylece Batılılaşma teşebbüsünü bir kopuş olarak değil, modern olmayanla bağlantı kurmak şeklinde anlamak gerekmektedir (aktaran İrem, 1997: 55-56). Bunun yansımalarına Türk muhafazakârlarının temel yaklaşımlarında rastlamak mümkündür. Türk muhafazakârları cumhuriyetle birlikte benimsenen yeniliklere karşı çıkmamakla birlikte, gerçekleştirilen devrim ve yeniliklerde geleneksel kodların ihmal edilmemesi gerektiğine inanmakta, kültürel devrimin bu şekilde gerçekleşeceğini savunmaktadır. Bu çerçevede Türk muhafazakârları, gelenek ve göreneklerin devrimlere eklenmesini amaçlamakta, geleneğin sürdürülebilecek yönlerinin muhafaza edilip bugüne aktarımını savunmaktadır. Dolayısıyla Türk muhafazakârları bugüne aktarmak bağlamında “muhafaza ahlak”ını kabul etmekte ve bunu ilerlemeyle ilişkilendirilmiş “ilerleme ahlakı” şeklinde tasavvur etmektedir (Karadeniz, 2002: 91).

Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasıyla başlayan bir dizi modernleşme teşebbüsleri “İslamcılık”, “Türkçülük” ve “Batıcılık” şeklinde tezahür eden üç farklı siyasi düşüncenin temelinde şekillenmiştir. Zikredilen üç farklı siyasi düşünceyle birlikte meydana gelen gelişmelerin sonucu olarak muhafazakârlık düşüncesinin Türkiye’de somut şekilde XIX. yüzyılda yer bulduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye’de muhafazakârlığın modernleşmenin had safhaya ulaştığı bu yüzyılda geleneği muhafaza etme şeklinde belirginleştiği görülmüştür (Güler, 1998: 42). XX. yüzyılın Türkiye’inde de muhafazakârlık etkisini hissettirmiş, II. Meşrutiyet’le beraber ortaya çıkan siyasi dalgalanmalar bir düşünce akımı olarak muhafazakârlığı gündeme taşımıştır. Her ne kadar II. Meşrutiyet’in ardından muhafazakârlık bir düşünce akımı olarak gündeme gelmiş olsa da iş başına gelen İttihat ve Terakki yönetimi değişimi öncelediğinden ötürü muhafazakâr yönetim anlayışından uzak durmakta kararlılık göstermiş, yönetim anlayışını buna göre belirlemiştir (Safi, 2007: 70).

İttihat ve Terakki yönetimi muhafazakâr politikardan geri dursa da, çeşitli düşünce akımlarının temsilcileri yanında döneme damgasını vuran bir takım muhafazakâr düşünürleri de bünyesinde bulundurmaktan geri durmamıştır. Örneğin, bu düşünürlerden biri olan Prens Sabahattin, İngiltere temelli “Liberal Muhafazakâr” yönetim biçiminin benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer yandan Said Halim Paşa (1993: 163) da “sabit ve müşterek bir hisse dayanmayan, bir maziden veya ananeden doğmuş olmayan, sadece akıl-düşünce gibi zayıf ve değişken bir zeminde duran emel ve gayelerin hakikî bir ideal meydana getiremeyeceğine” dair sarf ettiği sözlerle bakış açısını felsefi bir temele oturarak muhafazakârlığın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Prens Sabahattin ve Sait Halim Paşa gibi düşünürlerin ortaya koyduğu muhafazakârlık anlayışından hareketle, Osmanlı tarzı muhafazakârlık anlayışının ideolojik bir netlikte olmadığı; “İslamcılık”, “Türkçülük”, “Osmanlıcılık” gibi düşünce akımlarından kendisi soyutlayarak istiklâliyet sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda muhafazakârlığın XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ideolojik bir hüviyete sahip olduğu görülmektedir (Nebati, 2014: 189).

Türk muhafazakârlığının gelişiminin, kaygılarının ve sorunlarının temellerini merkez-çevre ilişkisi bağlamında da ortaya koymak mümkün görünmektedir. Merkez ve çevre ilişkisi sistemin iki yönüne işaret etmektedir. Merkez, Tanzimat'tan bu yana Batılılaşma hedefi doğrultusunda hareket eden ideolojik bir zemindir. Çevre ise merkezin jakoben ve dayatmacı tavrına tepkisel yaklaşan, muhafazakâr referanslarla muhalefet eden sosyolojik bir oluşumdur. Dolayısıyla merkez ve çevre ayrımı birbiriyle ilişkisi pek olmayan, farklı çevreleri işaret eden birer ayrımdır (Mardin, 1990: 50). Tarihi süreçte merkez her daim "ilerleme" ve "modernlik"le anılmış, çevre ise "gericilik" ve "irtica" ile tanımlanmıştır. Bu noktada muhafazakârlık da çevrenin siyasal ve sosyo-kültürel bir boyutu olarak görülmüştür (Mardin, 1990: 37). Merkezin bu bakış açısına ve dayatmacılığına karşın çevre, hak arayışını iktidar mücadelesi şeklinde belirginleştirmiş, merkezde konumlanmak için birtakım girişimleri devreye sokmaktan geri durmamıştır. Buna karşılık merkezin, çevrenin faaliyet sahasını kısıtlama çabası, muhafazakâr yapının farklı oluşumlar içerisine girmesinde katalizör olmuştur. Böylelikle çevre bir yandan sivil toplum kuruluşu şeklinde diğer yandan da siyasi parti oluşumuyla merkeze yönelerek faaliyet alanını belirlemiş, bunu yaparken merkezin muhafazakâr çevreye dönük dayatmacı tavrına karşın radikal ve sistem dışı faaliyetlerde bulunmamaya her daim dikkat etmiştir (Tuncel & Gündoğmuş, 2012: 147).

Bu yönüyle Türk muhafazakârlığı aynı zamanda merkezin çevreye yönelik uyguladığı modernleştirme girişimlerine karşı muhafazakârlar tarafından öne çıkarılan bir tepkidir. Türkiye'de muhafazakârlığın ilerlemesinde, muhafazakârlığın beslendiği tarihi ve kültürel mirasın yeniden üretilmesi önemli değildir. Burada önemli olan temelleri Osmanlı'ya kadar dayanan merkez-kenar, resmî-gayri resmî saha çatışmalarının yansımalarıdır (Öğün, 1997: 148-153). Türkiye'de muhafazakârlık sürecinin karşısında konumlanabilecek sistem cumhuriyet sistemidir. Dolayısıyla Türkiye'deki muhafazakârlık-cumhuriyet ilişkisi, modernite-muhafazakârlık ilişkisiyle benzerlik göstermektedir. Zira bu ilişki merkezi temsil eden cumhuriyetçilik düşüncesiyle, çevreyi temsil eden muhafazakârlık düşüncesi arasındaki ilişki biçiminde de kendini göstermiştir (Özüdoğru, 2023: 197).

Cumhuriyet Dönemi ve Muhafazakârlık Düşüncesi

Cumhuriyet dönemi muhafazakârlık düşünce eğilimi cumhuriyetin kuruluş yıllarına tekabül etmektedir. Muhafazakârlık düşünce "İsmail Hakkı Baltacıoğlu", "Mustafa Şekip Tunç", "Hilmi Ziya Ülken", "Peyami Safa", "Yahya Kemal" ve "Ahmet Hamdi Tanpınar" gibi düşünürler etrafında şekillenmiştir. Kemalizm doktrininin modern bakış açısıyla geleneksel ve dini anlayışları telif etme amacını güden muhafazakârlık eğilim, dini argümanlara yer vermeyen yeni bir söylem geliştirme teşebbüsünde bulunmuştur (Demirel, 2002: 200-221). Cumhuriyetle birlikte bağınaz ve gerici yakıştırmalarıyla anılan muhafazakârlık düşünürler, eskiye dönmekten ziyade yeniliğe açık bir fikriyatı benimsediklerini vurgulama zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu doğrultuda Ali Fuat Başgil örneğinde olduğu gibi kendilerini "memleketçi, milliyetçi, maneviyatçı ve terakkici-muhafazakârlık" şeklinde tavsif etmişlerdir (Başgil, 1998: 120).

Muhafazakârlık düşüncesine göre milli ve manevi değerlerden yalıtılmış toplumsal kurumların hayatîyetinin tehlikeye girdiği, bilimsel ve teknik ilerlemenin manevi gereklilikleri karşılamadığı kesin bir gerçektir. Zira bilimsel ve teknik gelişmeler yeni krizlerin oluşmasına da sebep teşkil etmiş, insanların huzur ve mutluluğunu sağlayamamıştır. Bunun tek çaresi bilimle manevi değerleri bir arada kılmak, her ikisini yok saymadan ahenkli ve dengeli şekilde yürütmektedir (Safa, 1995: 95).

Muhafazakârlık düşüncesi süreç içerisinde "Cumhuriyetçi Muhafazakârlık" düşüncesi adı altında siyasi sahada da varlık göstermiş, inkılaplara karşı duran ve dinsel yönü ağır basan milliyetçi bir atmosfer içerisinde kendisini konumlandırmıştır. Bu çerçevede "Cumhuriyetçi Muhafazakârlık", tek parti döneminin değişimci ve yenilikçi faaliyetlerine karşı gelişen düşünsel bir eleştiri hüviyetine bürünmüştür

(Aktaşlı, 2011: 149). “Cumhuriyetçi Muhafazakârlık” 1930’lu yıllarda yayın faaliyetinde bulunan “Kadro” dergisinin çatısı altında bir araya gelen sosyalist düşünürlerin fikri mülahazalarının karşısında durarak sosyalist liberal girişimlerin ve dini referans alan dini hareketlere karşı durarak da dini eğilimlerin muhalifi olmuş, milliyetçi siyaseti güçlendirmeyi amaçlamıştır (Safi, 2007: 80).

“Cumhuriyetçi Muhafazakârlık” düşüncesinin fikri mücadelesi, “Türk Düşünce Dergisi” etrafında bir araya gelen “İsmail Hakkı Baltacıoğlu”, “Mustafa Şekip Tunç”, “Hilmi Ziya Ülken”, “Peyami Safa” gibi yazar kadrosu tarafından gerçekleştirilmiştir. “Türk Düşüncesi Dergisi”nin yayın amacı, cumhuriyetin modernlik algısının oluşturduğu gelenek ve modernlik arasındaki şiddetli ayrımı ortadan kaldırmak, her ikisini bir araya getirip Türk milletinin değerlerine uygun bir sentez oluşturmak şeklinde tezahür etmiştir (Yılmaz, 2013: 219). Zira derginin de eleştirdiği şekilde, cumhuriyet ideolojisi Batılılaşmanın ve modernleşmenin, geleneksel değerleri dışlamakla mümkün olacağını düşünmekte, bunun dışında kalmayı tarihsel gerçekliklerle yüzleşmemek olarak değerlendirmekteydi. Esasında hata olan modern ve Batılı değerleri özümsemek değil, tarihten tevarüs eden geleneksel ve kültürel değerleri görmezden gelip yok saymaktı (Mert, 2003: 316).

Demokrat Parti ve Muhafazakârlık Düşüncesi

Çok partili hayatın başlangıcı olan Demokrat Parti’nin siyaset arenasında boy göstermesiyle birlikte cumhuriyet devrinin muhafazakâr yorumunun öne çıktığı görülmüştür. Çok partili dönem devrimlere karşı itirazları odağında tutmuş, aynı zamanda bu itirazları yöneten bir anlayışla hareket etmiştir (Mert, 2003: 315). Zira çok partili hayata geçişin hemen akabinde muhafazakârlıkla ilişkilendirilmesi mümkün görünen birçok değişim ve gelişmelere imza atılmıştır. Çok partili dönemin icraatlarının temelinde devrimlere karşı oluşan tepkiler yatmakla birlikte, temkinli yaklaşmak adına bu tepkilerin açıkça ifade edilmesinden geri durulmuştur. Bu doğrultuda muhafazakâr temayül, tek parti uygulamalarına muhalefet etmek şeklinde görünür olmuştur. Çok partili siyaset, liberal ekonomi, dini hassasiyetler ve milliyetçilik düzleminde, her üçünün terkiibinden oluşan sağ yönelimli bir perspektif içerisinde ilerlemiştir. Bu yönelim “milli ve manevi değerler”i bir araya getirip uzlaştırma gayretinin dayanağını oluşturmuştur (Mert, 2003: 314).

Temelde Demokrat Parti’nin muhafazakârlık anlayışı laiklik karşıtı bir söylem olarak görülmemiştir. Partinin dine bakışı da liberal değerlerle yoğrulmuş Batı’yla bütünleşme hedefine hizmet eden bir çizgi üzerinde belirginleştirilmiştir. Bu durum sisteme karşı parti tarafından gerçekleştirilen siyasi ve düşünsel itirazların dile getirilmesine de uygun bir zemin hazırlamıştır. Cumhuriyetin maneviyattan uzak ve Batı taraftarı çağdaşlaşma projesi olması ve kültürel değerlerden uzak durması parti tarafından ortaya konulan itirazların temelini oluşturmaktadır. Zira Demokrat Parti’nin muhalefet anlayışı, cumhuriyet ideolojisinin çağdaşlaşma teşebbüsleriyle manevi ve kültürel değerleri uzlaştırma amacını taşımaktadır (Mert, 2003: 315).

1980 Sonrası Muhafazakârlık Düşüncesi

1980’li yıllarla birlikte toplumsal, kültürel, ekonomik sahada gerçekleştirilen liberal teşebbüsler muhafazakâr unsurları taşıyan bir anlayışa evrilmiştir. Dünyada “Yeni Sağ” adı altında yaygınlaşan liberalizasyon hareketleri Özal liderliğinde kurulan Anavatan Partisi (ANAP)’nin siyaset arenasında boy göstermesiyle Türkiye’ye intikal ettirilmiştir. ANAP; “liberal”, “milliyetçi”, “sağcı”, “mukaddesatçı” ve “solcu” diye nitelendirilen tüm siyasi akımların merkezinde olduğunu ilan ederek kendini merkez sağın ve merkez solun temsilcisi olarak görmüştür. Bu çerçevede girdiği ilk seçimde yüksek bir oy oranıyla iş başına gelerek, Türkiye’deki muhafazakâr siyasi yapının nüvesini teşkil etmiştir (Göka vd., 2002: 310).

ANAP'ın muhafazakârlık anlayışı Özal'ın ifadesiyle: *“bizim muhafazakârlığımız bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektedir”* şeklinde özetlenmiştir. Bu çerçevede ANAP'ın muhafazakârlığı tamamen belirtilen değerleri korumak, geliştirmek ve bu değerleri yeni değerlerle bir araya getirip sentezlemek üzerine kurulmuştur. Muhafazakâr siyasi anlayışı düstur edinen siyasi partiler içerisinde muhafazakârlık kavramına parti tüzük ve programında yer veren ilk parti olma niteliğini taşıması açısından da ANAP, 1980 sonrası Türkiye'sinin önemli bir muhafazakârlık tecrübesi özelliğini de taşımaktadır (Doğan, 2003: 55).

Muhafazakâr referansları önceleyen dönemin bir diğer siyasi oluşumu ise Erbakan öncülüğünde ortaya çıkan Milli Görüş hareketidir. Milli Görüş *“önce ahlak ve maneviyat”* söylemiyle siyasi arenada varlık göstererek muhafazakâr bakış açısına sahip olacağını beyan etmiş, *“ağır sanayi hamlesi”* söylemiyle de ulusalcı yönelimi özümseğini ilan etmiştir. Böylelikle ahlak ve maneviyatı öncelemekle sağ partilerle, ağır sanayi hamlesini özümsemekle de sol partilerle rekabet içerisine girdiğini deklare etmiştir (Çakır, 2004: 547).

90'lı yıllara gelindiğinde Milli Görüş çizgisinde bir takım değişiklikler yaşanmış, parti içerisinde *“yenilikçi”* olarak adlandırılan bir kanat görünür olmuştur. Milli Görüş hareketinin başından beri hareketin politikalarını belirleyen ve *“gelenekçi”* diye adlandırılan kanadın karşısında konumlanan *“yenilikçi”* kanat liberal politikaları ön plana çıkararak bir eksene kaymıştır. *“Gelenekçi”* kanat, hareketi ideolojik çizgide tutup muhafaza etmeyi sürdürmek isterken, *“yenilikçi”* kanat, hareketi *“kitle hareketi”*ne evirmeyi hedeflemiştir. Böylelikle Milli Görüş hareketinden kopan *“yenilikçi”* kanat Ak Parti'yi kurarak *“muhafazakâr demokrasi”* kimliğiyle kitle partisi olma tercihinde bulunmuş ve tüm siyasi yönelimleri bir çatı altında toplama gayretini göstermeyi amaçlamıştır (Çakır, 2004: 574).

Ak Parti'nin Siyasi Kimliğinde Muhafazakârlığın Yansımaları

Batı'yla paralel Türkiye'de de aynı düzlemde gerçekleştirilen ekonomik atılımlarla birlikte kültür ve kimlik anlayışlarının belirginleşmesi tüm siyasi oluşumlarda etkinlik sahası oluşturmuştur. Kendi siyasi anlayışlarına göre partilerin benimsedikleri kimlikler ve kültürel farklılıklar partilerin birbirinden ayrışmalarına zemin teşkil etmiştir. Ak Parti'nin öne sürdüğü *“Muhafazakâr Demokratlık”* kimliği yukarıda bahsettiğimiz ayrışmanın ve yönelimlerin bir ürünüdür (Kandemir, 2013: 119-120).

Ak Parti'nin doğuş aşamasında yaşanan siyasi kimlik arayışı, kuruluş aşamasından sonra da devam ederek gündem oluşturmayı sürdürmüştür. Partinin kimlik arayışına neden olan etken, *“Milli Görüş”* siyasetinin uzantısı olduğuna dair dile getirilen yakıştırmaların devam etmesinden kaynaklanmıştır. Bu algıyı bertaraf etmek adına partinin kurucuları ve ileri gelenleri, değişim ve yenilenmeden sıklıkla bahsetmiş, *“İslamcı”* siyasi yapılanmanın uzantısı olmadıklarını her fırsatta ifade etme lüzumu hissetmişlerdir. Bu bağlamda Ak Parti *“çevre sağ”* diye tabir edilen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) çizgisini ve Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) adı altında siyasi arenayı dolduran Milli Görüş çizgisini reddederek, kendi siyasi yapılanmasını ANAP çizgisinin devamı niteliğindeki *“merkez sağ”* da konumlandırma eğilimi göstermiştir (Güveloğlu, 2004: 31).

Milli Görüş çizgisinden uzaklaşarak Türk siyasetinde meşruiyet edinme gayreti içerisine giren Ak Parti'nin benimsediği *“Muhafazakâr Demokratlık”* kimliği siyasi maslahat sağlamak doğrultusunda işlevsel boyutlara sahiptir. Bu doğrultuda savunulan yeni siyasi kimlik sayesinde hem İslamcı siyasetin kazanımlarına aykırı olmayan hem de bu siyaseti aşarak tabanını konsolide eden bir konuma evrilmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Ak Parti, Batı tarzı muhafazakâr ya da liberal partilerle benzer özellikler

taşımaktadır. Batı tarzı siyasi oluşumların savundukları toplumsal normlar, adil gelir dağılımı, insan hakları, kültürel çeşitlilik gibi değerler Ak Parti'nin siyasi kimliğinin belirlenmesinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Ak Parti'nin muhafazakârlık anlayışı sosyal mühendislik anlayışından uzak bir fikri düzlemi barındırmaktadır (Özbudun ve Hale, 2010: 63). Erdoğan bu anlayışı şöyle özetlemektedir: “Her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımlar, sağlıklı bir demokratik sistem için engeldir... Muhafazakâr demokrasi kimliğimiz, her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşıdır” (Özbudun ve Hale, 2010: 64).

Erdoğan, Ak Parti'nin 12 Ekim 2003 tarihli 1. Olağan Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada da, partinin muhafazakâr anlayışıyla ilgili olarak bir takım bilgiler vermektedir. Erdoğan toplumsal mühendislik anlayışının tersi istikametinde Ak Parti'nin çatışmacı değil, uzlaşmacı bir siyasi anlayışı barındırdığını vurgulamaya özen göstermektedir. Ona göre partini muhafazakârlığı devletle milleti birleştiren, merkezle çevreyi yakınlaştıran bir bağ işlevi taşımaktadır. Bu bağlamda cumhuriyetin temel dayanağı olarak Atatürk'ü görmekte, “o değerler bizim en sağlam dayanağımız olacaktır” diyerek, her türlü bölgesel milliyetçilikleri, dini ve etnik ayrımları reddetmektedir (Akdoğan, 2003: 15-46).

Ak Parti'nin Cumhuriyet Anlayışı

Genel anlamda Türk muhafazakârları gibi Ak Parti de cumhuriyet ideolojisiyle yönetim biçimi olarak ayrışma yaşamadıklarını, sadece cumhuriyetin bir takım pratiklerine itiraz etiklerini dile getirmektedir. Ak Parti'nin parti tüzüğünde cumhuriyete bakışı şu şekilde ifade edilmektedir:

Ak Parti, Türk Milleti'nin en önemli yönetim kazanımının, Cumhuriyet olduğuna ve egemenliğin, kayıtsız ve şartsız milletimize ait olduğuna inanır. “Millî irade”nin tek belirleyici güç olduğunu kabul eder. Millet adına egemenlik yetkisi kullanan kurumların ve kişilerin gözetmeleri gereken en üstün gücün ise, hukukun üstünlüğü ilkesi olduğunu savunur. Akıl, bilim ve tecrübenin yol gösterici olduğunu benimser. Millî irade, hukukun üstünlüğü, akıl, bilim, tecrübe, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve ahlâkîliği, siyasi yönetim anlayışının temel referansları olarak kabul eder (Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti, 2002b: 27).

Ak Parti'ye göre cumhuriyet Türk siyaset tarihinin en önemli kazanımlarından biridir. Buna karşılık cumhuriyetin demokratik özellikleri barındırmasıyla ilgili gerçekleştirilen teşebbüsler yetersizlik göstermektedir. Bu bağlamda Ak Parti'nin programında belirtildiği üzere cumhuriyetin hukuk eksenli, insan hak ve hürriyetlerini temel alan demokratik bir perspektife kavuşturulması hedeflenmektedir. Anlaşılacağı üzere Ak Parti'nin tenkidi cumhuriyetin bizatihi kendisine değil cumhuriyetin tek tipçi, milletten uzak ve otoriter olarak gördüğü bir takım uygulamalarına yöneliktir (Safi, 2007: 237).

Ak Parti'nin Din ve Laiklik Anlayışı

Laikliği kendi programında partinin temel ilkelerinden biri olarak vurgulayan Ak Parti'nin laikle ilgi görüşleri muhafazakârlık anlayışıyla örtüşür niteliktedir (Şen, 2004: 281). Parti programında ifade edildiği biçimiyle Ak Parti'nin laiklikle ilgili görüşlerinin bir takım hassasiyetleri gözettiği anlaşılmaktadır. Laiklik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti anayasasının maddelerinden biri oluşunun 69. yıl dönümü dolayısıyla yayımlanan kutlama mesajında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer “laikliğin din ve vicdan özgürlüğüne indirgenemeyeceğini” savunurken partinin bakış açısını vurgulamak açısından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın mesaja dair dile getirdiği görüş tam tersi istikametinde tezahür etmiştir. Zira Erdoğan tarafından, kutlama mesajına atıfla, laiklik din ve vicdan hürriyetinin garantisi olarak betimlenmekte, laikliğin hiçbir zümrenin ve ideolojinin malzemesi olamayacağı savunulmaktadır (Sabah, 06 Şubat 2006).

Parti programında dile getirildiği şekliyle laiklik, “her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça ifa etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını, ancak inançsız insanların da

hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir” (Ak Parti, 2002a: 4-15). Programdan anlaşıldığı üzere Ak Parti, dinin siyasi emeller doğrultusunda belirli amaçlar ve çıkarlar için kullanılmamasını savunmakta, din marifetiyle farklı fikirlerin ve yaşayış biçimlerinin baskılanmasına karşı durmaktadır (Özbudun & Hale, 2010: 59). Böylece Ak Parti “dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını” (Kuru, 2006: 237) kabul etmemektedir.

Ak Parti'nin Dış Politika Anlayışı

Ak Parti dış politika anlayışını parti programında “Türkiye'nin jeopolitik konumu, pek çok işbirliği projesi için bir çekim alanı oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin bölgesel ve küresel bir müessiriyete dönüştürülebilmesi, uluslararası siyasî ve ekonomik ilişkilerde ve güvenlik ilişkilerinde jeopolitiğin akıllıca kullanılmasına bağlıdır” (Ak Parti, 2002a: 144) cümleleriyle özetleyerek dış politikada akliselimin temel alınması gerektiğini ifade etmiş; dış politikanın gerçekçi, devlet menfaatini gözetken, toplumun tarihi birikimine uygun, ön kabullerden uzak bir siyasi bakışa haiz olmasını öncelmiştir.

Ak Parti iktidarı dış politikasında ilk iş olarak Avrupa Birliği'ne girmeyi hedef olarak belirlemiştir. Bu çerçevede “Avrupa uyum yasaları” kapsamında belirli düzenlemelere imza atma gayreti içerisinde olmuştur (Safi, 2007: 249). Avrupa Birliği'ne girmek temel hedef olarak görülse de, hedefin akamete uğraması durumunda İslam Cumhuriyetleri ve diğer Türki Cumhuriyetlerle ortaklık düzeyinde ilişkilerin geliştirilmesi de partinin dış politika seçeneklerinden biridir. Bu durum Ak Parti'de milliyetçi ve İslamcı söyleme sahip kuvvetli bir damarın var olduğunu göstermektedir (Ak Parti, 2002a: 107-111).

Ak Parti dış politikasında istikrar unsuru olmayı benimsediklerini, kriz ve problemlerin özüne dönük daha çok inisiyatif alacaklarını, “Türkiye, demokrasisi, ekonomisi ve insan haklarına saygılı tutumuyla bulunduğu bölgede bir istikrar unsurudur. Bu nitelikleriyle, çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır” (Ak Parti, 2002a: 145) ifadeleriyle özetlemiş, alışlagelmiş Türk dış politika anlayışlarından azade olarak, daha aktif bir siyasi yönelimi uygulamaya geçirmeyi hedeflemiştir (Özbudun, Hale, 2010: 232).

Ak Parti'nin Ekonomi Anlayışı

Ak Parti, parti programında “serbest piyasa ekonomisi”ni ve “rekabetçi iktisadi anlayış”ı sürdüreceğini beyan etmektedir. Parti programında söz konusu ekonomi anlayışını “ekonomik gelişmenin kaynağı, hedef olarak insanı esas alır ve tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır...” (Ak Parti, 2002a: 109) sözleriyle dile getirmektedir. Diğer yandan Ak Parti'nin liberal ekonomi anlayışını referans aldığı da şu şekilde ifade edilmektedir:

...Teşebbüs özgürlüğünü gerçekleştirerek, özel teşebbüse hamle yapacaktır siyasal, bürokratik ve anlayış değişimini sağlamak... Ekonomi politikalarının belirlenmesine ve uygulanmasına, başta ticaret ve sanayi odaları olmak üzere, ekonomiyle ilgili tüm sivil toplum kuruluşlarının katılımlarını sağlayacaktır. Partimiz sürekli ve sürdürülebilir ekonomik büyüme stratejisinin, etkin ve güven veren bir ekonomi yönetimiyle mümkün olacağına inanmaktadır (Ak Parti, 2002a: 14).

Ak Parti'nin Muhafazakârlık Anlayışındaki Değişim ve Dönüşümün İzleri

Ak Parti, kuruluşundan günümüze kadar söylemleri ve icraatlarıyla muhafazakâr olmanın yanında değişimciliği de önceleyen bir siyasi kimlikle toplumun karşısına çıkmak istemiştir. Ak Parti'nin bu yönü doğuşundan bu yana kendi bünyesinde çelişkiler barındırdığı eleştirisinin yapılmasına neden olmuştur. Kuruluşunda öne sürdüğü “devrim” fikriyle partinin siyasi kimliğinde var olan “muhafazakârlık” yönünün siyasi arenada pek karşılığı olmayan, kültürel muhafazakârlıktan öteye gitmeyen ideolojik bir söylem olarak temellendirildiği anlaşılmaktadır. Zira “devrim” gerçekleştirdiği düşüncesiyle başörtüsü

yasaklarını iktidara gelişinin onuncu yılında kaldırışının yanında Ak Parti, meşruiyet krizini aşmak için düzeni sarsmamaya çalışan, daha çok iktisadi kalkınma üzerine yoğunlaşan bir siyaset tarzı benimsemiştir. Bu süreçte yirmi yılı aşkın iktidarı elinde bulunduran Ak Parti'nin "Türkiye Yüzyılı" söylemiyle yeni bir siyasi retorik geliştirdiği görülmüştür. Bu söylem ilk öncelikle "muhafazakâr devrimci" söylemiyle öne çıkarılmak istenmiştir. Muhafazakâr siyasi kimlikle birlikte devrimciliğin birlikte anılması, muhafazakârların her daim yenilikçi olduğu, dinamik yönler taşıdığı fikrini bir araya getirmiştir. Böylece Ak Parti, klasik devletçi mantığının dışında olduğu vurgusunu yapmıştır. Bu yönüyle "bağnaz" ve "tekdüze" yönetim anlayışından ziyade her sahada değişimi ve ilerlemeyi amaçlayan bir devrimcilik fikrini ikame etmeyi arzuladığını göstermiştir. Ak Parti'nin "muhafazakâr devrimci" söylemi Necip Fazıl Kısakürek'in "Ve bir devrim, evvela devrimi devirecek" dizlerinde vurguladığı devrimcilik anlayışıyla İslami Devrim ülküsünün mimarı Nuri Pakdil'in "eleştirel devrimcilik" anlayışının bir ürünüdür. Bu senkretik düşünceler ile devrimcilik düşüncesinin muhafazakârlıkla telif edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Böylece "Türkiye Yüzyılı" söylemiyle genç kuşağa "muhafazakâr devrimcilik" yolunda istikamet verilmek istenmiştir. Bu doğrultuda milli ve yerli üretim hamlesi çerçevesinde gerçekleştirilen tüm yenilikler ve üretimler devrim boyutundaki girişimler olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla Ak Parti'nin, "muhafazakâr devrimci" kimliğiyle yeni bir kimlik siyaseti yapma hedefine doğru ilerlediğini söylemek mümkün görünmektedir (Özüdoğru, 2023: 208-214).

Ak Parti'nin "muhafazakâr devrimci" boyutunda ortaya koyduğu milli ve yerli üretim hamlelerinin ideolojisiyle bağdaşmasının yanında faydacı bir tarafı da bulunmaktadır. Öyle ki, iktidarı döneminde yaşadığı türbülansların peşinden bu kavramı muhalefetin eleştirilerini bertaraf etmek için bir araç olarak kullandığı da belirgindir. Ak Parti'nin hamlelerine yönelik öne sürülen eleştiriler parti tarafından "yerli ve milli olmaktan uzak olmak" şeklinde nitelendirilmiştir. Bu söylem diğer siyasi oluşumların siyasi söylemlerine de etki etmiş, yerli ve milli olmanın öneminin artmasına dönük olarak Ak Parti birtakım başarısız politikalarını bu söylemle örtmeye çalışmıştır. Bu durum Ak Parti'nin söylemindeki dönüşümünün faydacı tarafının dışı vurumu olarak görülmüş ve seçmenini konsolide etmek adına Ak Parti'yi "milliyetçi muhafazakâr" söylemlerde bulunmaya sevk etmiştir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Ak Parti beka endişesi bağlamında milliyetçi bir söylemle öne çıkmıştır. Böylesi bir yerlilik ve millilik beka endişesiyle bir araya getirilerek, hükümet sistemin değişmesine zemin hazırlayacak şekilde "muhafazakâr milliyetçi" çizgiye yerleştirilmiştir. Böylece "yerli" kavramının muhafazakâr demokrasi çerçevesinde "yerel değerlere bağlılık" anlamından uzaklaşarak beka endişesi etrafında "vatansızlık hassasiyeti", "dış saldırılara karşı koyma direnci" ve "içteki hainler ile teröristleri temizleme kararlılığı" boyutuna evrilmeye başladığı görülmüştür. Dolayısıyla Ak Parti, iktidarı döneminde çeşitli faktörlere bağlı olarak politika ve söylemlerinde değişimlerde bulunmuş; konjonktüre uygun, değişimci bir siyasi duruş sergilemiştir (Turan, 2022: 250-252).

Sonuç

Türkiye'deki muhafazakârlık formu Batı'daki muhafazakârlık formuyla paralellik gösteren bir çizgi üzerinde ilerlememiştir. Batı'daki muhafazakârlık formu Fransız Devrimi'ne karşı geliştirilen tepkinin bir ürünü olarak ortaya çıkmışken Türkiye'deki muhafazakârlık formu bir takım değerlerin ve kültürel kurumların muhafazasına dönük bir anlayış biçimi şeklinde belirginlik göstermiştir. Bu anlamda muhafazakârlık Batı'dakine benzer şekilde siyasal bir tepki biçimi olarak doğmamıştır. Öyle ki, Türkiye'de muhafazakârlık uzun yıllar dinsel duruşu ifade etmek için kullanılan temel bir retorik olarak varlık göstermiştir. Zira muhafazakârlığı modernleşme karşıtı ve yenileşmeye taban tabana zıt olan bir fikri akım olarak görmemek gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de muhafazakârlık cumhuriyetin temel değerlerine karşıt bir tutum görüntüsü vermemektedir. O bizatihi cumhuriyetin değerlerine ve laiklik

anlayışa karşı olmayıp bir takım uygulamalarına karşı bir pozisyon biçimi belirlemiştir. Türkiye’de muhafazakârlık, cumhuriyetin ikame ettiği yeniliklere karşı çıkmayan, devrim ve yeniliklerde geleneksek kodların gerekliliğini savunan bir çizgiyi takip etmiştir. Bu anlamda Türkiye’de muhafazakâr oluşum Batılılaşma hedefini gözetken merkeze ve merkezin jakoben tavrına karşı muhafazakâr argümanlarla muhalefet eden, siyasi parti ve sivil toplum kuruluşu şeklinde teşkilatlı yapılarla sistem dışı faaliyetlerde bulunmamaya her daim hassasiyetle eğilen, radikal görüntüden uzak bir çevre olarak görülmüştür.

Muhafazakârlığın Türkiye’deki mevcut pozisyonunu ileriye taşıma ve onu tayin eden kavramlarla yeni baştan telif etme durumu Ak Parti’nin iktidar oluşuyla gerçekleşmiştir. Böylece muhafazakâr siyaset, parti programı ve tüzüğüyle müstakil bir siyasi mecra olarak Türk siyasetinde varlık gösterebilme fırsatına sahip olmuştur. Ak Parti, geleneksel ile modern, yerel ile evrensel değerler arasında köprü kuran bir siyasi çizgiyi benimsemiştir. Dolayısıyla Ak Parti cumhuriyetin tahkim etmeye çalıştığı tek kimlikli yapıyı dönüştürerek herkesin talebine uygun çok kimlikli bir siyaset sahası oluşturmaya çalışmıştır. Uzun yıllar boyunca var olan problemlerin “uzlaşma” ve “ortak akıl” yaklaşımlarıyla çözüme kavuşturulacağını savunmuştur. İslami düsturları önemseyen, devlet erkini güçlendirmeye çalışan, tarihsel mirası ve aileyi koruyan, demokratikleşmeyi ve sivilleşmeyi ikame etmeye çalışan, yerel ve ulusal değerle örtüşen bir siyaset inşa etmiştir.

İktidarı döneminde yaşadığı türbülanslar Ak Parti’yi yeni siyasi söylemlerde bulunmaya sevk etmiş, kendisini koşullara bağlı olarak “muhafazakâr devrimci” ve “milliyetçi muhafazakâr” söylemleriyle öne çıkarmıştır. Hâkim devletçi yapıya karşı “muhafazakâr devrimci” söylemiyle bağımsızlık ve tekdüzelikten uzak, her sahada ilerlemeyi, atılımı ve yeniliği savunan bir retorik geliştirmiştir. Böylelikle “Türkiye Yüzyılı” söylemi etrafında “muhafazakâr devrimcilik” hedefini siyasi bir hedef olarak belirlemek istemiştir. Yerli ve milli olmanın önemine atıfla birtakım başarısızlıklarını telafi etmek için Ak Parti, “milliyetçi muhafazakâr” söylemini de devreye sokarak yeni bir siyasi açılıma da başvurmuştur. Bu durumun Ak Parti’nin “milliyetçi muhafazakâr” yönelimle beka söylemine milliyetçi bir siyasi kimlik kazandırma refleksi olarak görülmesi muhtemeldir. Ak Parti’nin “muhafazakâr devrimci” ve “milliyetçi muhafazakâr” kimliklerinin her ne kadar benimseneceği bilinmese de, Ak Parti’nin muhafazakâr kimlik siyasetinde yeni adımlar atma gayesinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Her iki söylemin de muhafazakâr kesimin devr-i saadetini simgelemeye dair bir siyasi söylem ve kimlik olarak okunması olasıdır.

Kaynaklar

- Ak Parti. (2002a). Kalkınma ve demokratikleşme programı [Beyaz Sayfa]. TBMM Kütüphanesi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/3370001d-0a58-415c-bd99-c522d9427e84/content>
- Ak Parti. (2002b). Parti tüzüğü [Beyaz Sayfa]. TBMM Kütüphanesi. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/567ceb48-35f8-4247-bad8-3613407e8669/content>
- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakâr demokrasi*. Ak Parti Yayınları.
- Akkaş, H. H. (2000). *İngiliz muhafazakâr siyaset düşüncesi ve Edmund Burke* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Aktaşlı, H. U. (2011). Türkiye muhafazakârlığı ve kemalizm: Diyalektik bir ilişki. *Doğu Batı*, (58), 147-161.
- Başgil, A. F. (1998). *Din ve laiklik*. Kubbealtı Yayınları.
- Belge, M. (2003). Muhafazakârlık üzerine. Çiğdem, A. (Editör), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*. (ss. 92-100). İletişim Yayınları.

- Beneton, P. (2011). *Muhafazakârlık* (C. Akalın, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bottomore, T. & Nisbet, R. (1990). *Sosyolojik çözümlemenin tarihi* (M. Tuncay & A. Uğur, Çev.). Verso Yayınları.
- Burke, E. (2002). *Aydınlanma-devrim eleştirisinden karşıtlığına* (F. Duman, Çev.). Liberte Yayınları.
- Çaha, Ö. (2001). *Dört akım dört siyaset*. Zaman Kitap.
- Çaha, Ö. (2004). Muhafazakâr düşüncede toplum. *Liberal Düşünce Dergisi*, (34), 15-24.
- Çakır, R. (2004). Millî görüş hareketi. Aktay, Y. (Editör), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce İslâmcılık*. (ss. 544-575). İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2002). 1946 sonrası muhafazakâr modernleşmeci eğilimler üzerine bazı değinmeler. Kocabaşoğlu, U. (Editör), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*. (ss. 218-238). İletişim Yayınları.
- Doğan, S. M. (2003). Siyasi muhafazakârlıkla örtüşen toplumsal muhafazakârlığın medyatik tarifi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (28), 53-60.
- Erdoğan, M. (1991). Liberalizm, muhafazakârlık ve Türk sağ, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (16), 16-54.
- Göka, E., Göral, F. S. & Güney, Ç. (2003). Bir hayat insanı olarak Türk muhafazakârı ve kaygan siyasal tercihi. Bora, T. & Gültekingil, M. (Editörler), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*. (ss. 302-313). İletişim Yayınları.
- Güler, İ. (1998). Gericiliğin gerçek ve enstrümental tabiatı üzerine. *Doğu Batı*, (3), 59-64.
- Güveloğlu, N. (2004). Demokrasinin neoliberal dönemde geçirdiği dönüşümün siyasal partiler üzerine etkileri. *Praksis*, (12), 11-36.
- Harries, O. (2004). Muhafazakârlığın anlamı (M. Boşnak, Çev.). *Liberal Düşünce*, (34), 91-101.
- Helvacı, A. & Demirtepe, M. T. (1998). Muhafazakâr partinin dönüşümü: Thatcherizm ve yeni-sağ. *Liberal Düşünce*, (9), 96-115.
- Hirschman, A. O. (1994). *Gericiliğin Retoriği* (Y. Alogon, Çev.). İletişim Yayınları.
- İrem, C. N. (1997). Kemalist modernizm ve Türk gelenekçi muhafazakârlığının kökenleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (74), 52-99.
- Kandemir, K. (2013). *Türkiye'deki muhafazakâr siyaset ve değişim ilişkisi: Ak parti örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kansu, A. (2003). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, sosyal mesele ve içtimai siyaset. Çiğdem, A. (Editör), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*. (ss. 118-131). İletişim Yayınları.
- Karadeniz, S. (2002). Kemalist modernleşme sürecinde Türk muhafazakârlığı ve günümüze yansımalar. *Tezkire*, (27-28), 88-100.
- Karadeniz, S. (2003). *Modern bir oluşum olarak muhafazakârlık* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kuru, A. T. (2006). Reinterpretation of secularism in Turkey: The case of the justice and Development party. Yavuz, H. Y. (Der.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti*. (ss. 136-159). University of Utah Press.
- Kuru, N. O. (2016). *Social conservatism and voting behavior in Turkey: A comparative study on AKP and CHP voters* [Unpublished Master's Thesis]. Middle East Technical University.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2003). Muhafazakârlık ve laiklik. Çiğdem, A. (Editör), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*. (ss. 314-345). İletişim Yayınları.

- Nebati, N. (2014). Türkiye’de muhafazakârlığın Ak parti tarafından yeniden inşa edilmesi. *Muhafazakâr Düşünce*, (41-42), 179-205.
- Öğün, S. S. (1997). Türk muhafazakârlığının kültür kökleri ve Peyami Safa’nın muhafazakâr yanlığı. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (74), 102-154.
- Özbudun, E. & Hale, W. (2010). *Türkiye’de islamcılık, demokrasi ve liberalizm AKP olayı* (E. Özbudun & K. Göksel, Çev.). Doğan Kitap.
- Özipek, B. B. (2003). Muhafazakârlık, devrim ve Türkiye. Çiğdem, A. (Editör), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*. (ss. 66-92). İletişim Yayınları.
- Özipek, B. B. (2011). *Muhafazakârlık akıl, toplum, siyaset*. Timaş Yayınları.
- Öztürk, A. & Mollaer, F. (2006). Muhafazakâr ideoloji ve rasyonalite, *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (35), 39-42.
- Özüdoğru, B. (2023). Türkiye yüzyılı ve muhafazakâr devrimcilik: Ak parti siyasetinde yeni bir söylem. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 19(65), 192-217.
- Sabah (2006, 06 Şubat). <https://arsiv.sabah.com.tr/2006/02/06//bugun.html>
- Safa, P. (1995). *Türk inkılâplarına bakışlar*. Ötüken Yayınevi.
- Safi, İ. (2007). *Türkiye’de muhafazakâr siyaset ve yeni arayışlar*. Lotus Yayınevi.
- Said, H. P. (1993). *Buhranlarımız*. İz Yayıncılık.
- Şen, S. (2004). *AKP milli görüşü mü?*. Nokta Kitap Yayınları.
- Tuncel, G. & Gündoğmuş, B. (2012). Türk siyasetinde merkez-çevrenin dönüşümü ve geleneksel merkezin konumlanma sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 137-158.
- Turan, A. (2022). *Ak partinin milliyetçilik anlayışı ve yürüttüğü politikalara yansımaları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Vural, M. (2007). *Siyaset felsefesi açısından muhafazakârlık*. Elis Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). Türk düşünce dergisi. Çiğdem, A. (Editör), *Modern Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*. (ss. 216-234). İletişim Yayınları.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.